

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ – ЕСТЕСТВОЗНАНИЕ – NATURAL SCIENCES

МРНТИ 34.01

ВЛИЯНИЕ СПОСОБОВ ОБРАБОТКИ ПОЧВЫ НА ПОРАЖАЕМОСТЬ САХАРНОЙ СВЕКЛЫ ГНИЛЯМИ

Л.Е. Ануарова¹, А.А. Мауи¹, М.О. Айтжанова¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г. Алматы, Казахстан)

Аннотация

В статье приведены влияние разноглубинной вспашки зяби на пораженность сахарной свеклы гнилями корнеплодов, что оказалось несущественным. В тоже время установлено значительное влияние сроков вспашки зяби. Показана эффективность ранней вспашки зяби (2-я декада августа), как приема основной обработки почвы по типу полупара по сравнению с поздним сроком ее проведения (3-я декада сентября) при совместном внесении рекомендуемых норм удобрений. При ранней вспашке пораженность сахарной свеклы гнилями корнеплодов в среднем составляла 9,0%, что 1,7 раза меньше, чем в контроле (15,3%), а прибавка урожая- 266,2 ц/га (в контрольном варианте-231,6 ц/га).

Междурядное рыхление в условиях орошения является важным агротехническим приемом, улучшающим водно-физические свойства почвы. Глубокое рыхление междурядий (на 20-22 см) после вегетационных поливов способствовало снижению поражения свеклы гнилями корнеплодов более чем 1,5 раза по сравнению с вариантом, где рыхление почвы проводилось на глубину 10-12 см.

Ключевые слова: сахарная свекла, гнили корнеплодов, вспашка зяби, рыхление, сроки вспашки, пораженность, удобрение.

Большое значение в системе агротехнических мероприятий по борьбе с гнилями корнеплодов имеют приемы возделывания почвы и ухода за посевами. Выбор средств, способов и сроков обработки почвы зависит от физических, механических свойств почвы и агроклиматических условий зоны [1, 2].

Основная обработка почвы является одним из важных агротехнических приемов, оказывающих многостороннее воздействие на ее плодородие. Она способствует повышению биологической активности почвы, улучшению водно-физических свойств и ряда других показателей. Все это в комплексе оказывает как прямое, так и косвенное воздействие на нормальное течение физиолого-биохимических процессов в растениях свеклы на протяжении всего вегетационного периода.

Для ограничения развития возбудителей болезней важна осенняя обработка почвы. На поверхности почвы и в ее верхнем пласте всегда имеются семена сорняков и растительные остатки, пораженные грибами. При запахивании растительные остатки с инфекционным материалом оказываются в нижнем слое и уничтожаются. Поэтому на полях с высокой инфекционной нагрузкой рекомендуется возделывание почвы на максимальную глубину [3]. Хотя среди исследователей нет единого мнения относительно наиболее эффективного способа основной обработки, его необходимость как профилактического мероприятия не вызывает сомнения (рис.1).

Замена обычной пахоты плоскорезной обработкой на ту же самую глубину почвы способствует увеличению количества ветвистых корнеплодов [5]. После такой обработки в низинах и на участках с высоким уровнем грунтовых вод вследствие слабой аэрации и закисления нижних слоев почвы усиленно развиваются фузариозная, бурая и хвостовая гнили корнеплодов.

В исследованиях Пишкуновой с соавторами [6] установлено значительное влияние отвальной и безотвальной обработки на количество почвенных фитопатогенов.

Максимальные количественные показатели установлены при безотвальной обработке почвы (особенно для видов *Fusarium spp.*), а минимальные - при отвальном способе.

В 2011-2013 гг. в условиях естественного инфекционного фона совместно с сотрудниками Каз НИИЗ изучалось влияние разнотрубинной вспашки зяби на пораженность сахарной свеклы гнилями корнеплодов.

В 2011 г. отмечено отсутствие существенной разницы в поражении корнеплодов гнилями во всех вариантах опыта. Очевидно, в большой степени это связано с тем, что основная обработка почвы производилась по организационным причинам не с осени предыдущего года, а весной перед посевом. Известно, что весенняя вспашка на разную глубину в условиях сильной инфекционной нагрузки поля не позволяет подавлять заболевания, тем более, если учесть физиологическое состояние растений свеклы, вызванное пересевом (табл. 1).

Таблица 1. Влияние глубины вспашки зяби на поражение сахарной свеклы гнилями корнеплодов в период вегетации, %

Варианты вспашки зяби	Поражаемость гнилями корнеплодов, %		
	2011	2012	2013
I. На глубину 30см - контроль	5,5	59,2	48,4
II. На глубину 40 см	4,5	53,5	52,4
III. На глубину 50 см	6,0	60,0	50,1
НСР ₀₅	3,1	7,6	5,3

В последующие 2012-2013 годы отмечено значительное проявление гнилей корнеплодов. В 2012 году пораженность свеклы гнилями была несколько большей, чем в 2013 году. Однако существенных различий по вариантам опыта не наблюдалось.

Данные по численности грибов рода *Fusarium* в почве в зависимости от глубины вспашки зяби свидетельствуют о том, что инокуляционный потенциал почвы по всем вариантам опыта увеличивается к концу вегетационного периода. При этом существенных различий по вариантам опыта по сравнению с исходным количеством грибов *Fusarium* не наблюдается (табл. 2).

Таблица 2. Влияние способов основной обработки почвы на численность грибов рода *Fusarium*, 2011-2012 гг.

Варианты	2011		2012	
	в начале вегетации	в конце вегетации	в начале вегетации	в конце вегетации
I. На глубину 10см - контроль	44,1	57,0	38,4	50,6
II. На глубину 40 см	45,7	50,0	31,9	47,4
III. На глубину 50 см	48,3	49,0	-	-

Известно, что большое значение в борьбе с гнилями корнеплодов имеет внесение удобрений. Сочетание соблюдения норм удобрений и основной обработки почвы могут значительно снизить вредоносность болезни. Исходя из этого, были проведены исследования влияния сроков основной обработки почвы и внесения органических и минеральных удобрений на интенсивность проявления гнилей корнеплодов.

Эффективность различных сроков основной обработки почвы и норм удобрений против гнилей корнеплодов изучали в 2013-2014 гг. в стационарных опытах. Вспашка зяби в опытном варианте проводилась на 37 дней раньше, чем в контроле. Предшественником свеклы были однолетние травы, посеянные по сахарной свекле, идущей по обороту пласта

трехлетней люцерны. Отличие почвенных условий опытного поля состояло в поверхностном залегании грунтовых вод.

В результате опыта установлена существенная эффективность изучаемых приемов в ограничении болезни. В среднем, в вариантах опыта с ранними сроками основной обработки пораженность сахарной свеклы гнилями корнеплодов составила 9,0 %, что 1,7 раза меньше, чем в контроле (15,3%). Это способствовало существенному повышению продуктивности сахарной свеклы, прибавка в урожае составила 34,6 ц/га (в контрольном варианте – 231,6 ц/га), сахаристость повысилась на 0,7 % (табл. 3).

Полученные данные показывают существенное преимущество ранней вспашки зяби (2-декада августа) как приема основной обработки почвы по типу полупара по сравнению с поздним сроком его проведения (3-декада сентября). В соответствии с данными многих авторов, полученный эффект от обработки почвы по типу полупара объясняется позитивными изменениями в ценозе почвенных микроорганизмов вследствие улучшения водно-физических свойств почвы, газообмена и теплового режима в пахотном горизонте за счет более продолжительного действия активной температуры в осенний период на фоне ранней зяблевой вспашки [7].

Согласно нашим результатам установлено, что эффективность ранней зяблевой вспашки повышается при сочетании ее с оптимальными дозами макро- и микроудобрений. Достоверное снижение поражаемости гнилями отмечено по трем из четырех опытных вариантов (2, 4, 5 варианты) в пределах от 6,2 до 10,7% при уровне пораженности контрольного варианта в 15,3%. За контроль принят первый вариант опыта, применение органо-минеральных удобрений в котором соответствует рекомендуемым агрохимслужбой нормам. Урожайность всех четырех вариантов больше по сравнению с контролем на 21,0-47,3 ц/га.

Среди исследованных вариантов наиболее эффективным оказался пятый вариант, где ранняя зяблевая вспашка по фону органо-минеральных удобрений дополнялась подкормкой азотным удобрением в начальный период вегетации и применением микроэлементов бора в смеси с цинком. В результате этого сбор сахара по данному варианту оказался самым высоким - 38,5 ц/га, когда по контрольному варианту получено всего 29,9 ц/га.

Известно, что при интенсивной технологии выращивания сахарной свеклы система ухода за посевами играет особую роль [8, 9]. Основные требования: поддержание почвы в рыхлом состоянии, предотвращение образования почвой корки, борьба с сорняками и, таким образом, улучшение условий роста растений.

Для сохранности густоты стояния сахарной свеклы в течение вегетации необходимо проводить рыхление междурядий. Необходимость в этом приеме устанавливают в зависимости от количества осадков, плотности почвы, засоренности и развития растений. Наиболее эффективным оказалось трехразовое рыхление междурядий [5].

Рыхление междурядий также способствует снижению количества сорняков в посевах. Сорняки, в первую очередь, являются конкурентами сахарной свеклы в использовании элементов питания и влаги.

Таблица 3. Влияние сроков зяблевой вспашки и норм удобрений на поражаемость и продуктивность сахарной свеклы

Сроки основной обработки	Нормы удобрений	Количество пораженных растений, %	Урожайность, ц/га	Сахаристость, %	Сбор сахара, ц/га
Поздняя зябь	Фон + 2 подкормки азотом	15,3	231,6	12,9	29,9
Ранняя зябь	Фон + 2 подкормки азотом	10,7	261,9	13,3	34,8
Ранняя зябь	Фон + 2 подкормки + М	11,4	252,6	13,8	34,9

Ранняя зябь	Фон +1 подкормка азотом	7,8	271,3	13,5	36,6
Ранняя зябь	Фон +1 подкормка азотом + М	6,2	278,9	13,8	38,5
НСР ₀₅		4,1	19,7	0,49	

Примечания: Фон – 40 т навоза + N₁₂₀P₉₀K₆₀; М – микроудобрения – борная кислота (0,5 кг/га) + сернокислый цинк (0,7 кг/га). Ослабленные растения становятся более восприимчивыми к возбудителям корневых гнилей. Кроме того, на некоторых сорняках, особенно из семейства маревых (*Chenopodiaceae*), могут развиваться возбудители болезней сахарной свеклы.

Междурядное рыхление содействует лучшей аэрации почвы, ограничивает развитие обычной и поясковой парши, фузариозной, бурой и других гнилей корнеплодов в период вегетации. Более глубокое рыхление междурядий и дренирование рекомендуется в низменных участках, где часто наблюдается сильное развитие гнилей корнеплодов.

В условиях орошения с неровным микрорельефом почти все почвы под посевами сахарной свеклы склонны к заплыванию и уплотнению. С каждым поливом уменьшается мощность увлажненного слоя. Поэтому улучшение водно-физических свойств почвы в течение вегетационного периода возможно только путем своевременных качественных рыхлений.

Для этой цели рекомендуется проводить междурядное рыхление почвы после первого полива на глубину 10-12 см с постепенным доведением ее до 16-18 см.. Нами изучалось влияние данного приема на пораженность сахарной свеклы гнилью корнеплодов в условиях естественного инфекционного фона (табл. 4).

Таблица 4. Влияние способов рыхления почвы в междурядье на поражение сахарной свеклы гнилями корнеплодов и численность грибов рода *Fusarium*, 2013-2015 гг.

Рыхление почвы в междурядьях	Степень развития болезни, %		Количество грибов рода <i>Fusarium</i> , тыс.шт./г. почвы	
	июль	сентябрь	Апрель	сентябрь
На глубину 10-12 см	4,5	7,5	44,1	57,0
На глубину 16-18 см	4,0	4,5	50,4	50,6
НСР ₀₅	0,2	2,1	5,3	5,8

Более глубокое рыхление междурядья после вегетационных поливов способствует некоторому снижению поражения свеклы гнилью корнеплодов. Об этом свидетельствуют данные учетов развития заболевания в период его интенсивного проявления (июль) и перед уборкой (сентябрь). Так, если в первом случае степень развития гнилей по вариантам опыта была почти одинаковой, то к концу вегетации по второму варианту, где рыхление проводилось на глубину 16-18 см, оно остается на прежнем уровне, тогда как в первом варианте 10-12 см отмечается нарастание его более, чем в полтора раза. Схожие данные получены по динамике численности зачатков грибов рода *Fusarium* в почве.

Список литературы:

1. Барштейн Л.А., Якименко В.М., Шкаредний І.С., Кисилівська М.О., Одерхівський А.Ф., Петрова О.Т., Зоря С.Ю., Горобець А.М. Ефективність різних способів та глибини обробітку ґрунту під цукрові буряки// Виснов. наук. - дослід. робіт за 1993 рік. – К.:ІЦБ.
2. Погребняк С.П., Шаповал М.П., Захарова В.В. Агротехніка: від сапи до індустріальних методів // Цукрові буряки. - 1998.- №1. - С.11-12.

3. Когут Г.С. Влияние некоторых приемов агротехники на ограничение заболевания сахарной свеклы корнеедом в условиях зоны недостаточного увлажнения Лесостепи УССР // Эффект. меры борьбы с болез. и вредит. при интен. техн. воздел. сахарной свеклы. - К.:ВНИС.
4. Koch H., Marlander B. The role of soil cultivation in the integrated production of sugar beet // 57-th winter Con. IIBR. (Brussels, Jan. 16-17, 1994). - 1994. - P. 1-25.
5. Роїк М. В., Нурмухаммедов А.К., Корнієнко А. С. Хвороби коренеплодів цукрових буряків: коренейд сходів, гнилі коренеплодів у період вегетації, ризоманія, непаразитні хвороби. - Київ: ПоліграфКонсалтинг, 2004. – 213 с.
6. Пишкунова Э. А., Вертельник Е. Ю., Выродов А. Влияние агротехнических приемов на формирование почвенной микрофлоры свеклы // Труды Кубанс. Гос. аграр. Универ.- 1993.- №332.- С.110-116.
7. Барштейн Л.А., Якименко В.М., Одерхівський А.Ф., Петрова О.Т. Глибока оранка під буряки. Чи завжди доцільно? // Цукрові буряки. 1998. - №6. - С. 9-10.
8. Агротехнические приемы защиты сахарной свеклы от вредителей, болезней и сорняков: Рекомендации / Пожар З.А., Коломиец А.П., Тищенко Е.И. и др. - М.: Агропромиздат, 1988. – 21с.
9. Погребняк С.П., Волоха М.П. Передпосівний обробіток ґрунту з найменшими енерговитратами // Цукрові буряки. - 1998. - №3. - С. 21-22.

Аннотация

Топырақты әртүрлі өңдеудің қант қызылшасының шірік ауруына әсері

Л.Е. Ануарова¹, А.А. Мауи¹, М.О. Айтжанова¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

(Алматы қ., Қазақстан)

Мақалада әртүрлі тереңдікке сүдігер жыртудың қант қызылшасының тамыр жемісі шірігіне әсері туралы келтірілген. Сонымен бірге, әртүрлі сүдігер жырту мезгілінің ауруға әсері де анықталды. Ұсынылған қалыптағы тыңайтқыштарды бірлесе сепкен кезде тамыздың үшінші он күндігімен салыстырғанда, тамыздың екінші он күндігіндегі сүдігерді ерте жыртудың тиімділігі көрсетілген. Жердің ерте жыртылуынан қант қызылшасының тамыржемістердің шіріктерімен зақымдалуы орта есеппен 9,0% құрайды, ол бақылаудағымен (15,3%) салыстырғанда 1,7 пайызға төмен, ал өнімнің түсімі 266,2 ц/га (бақылаудағы нұсқада -231,6 ц/га).

Суғару жағдайындағы қатараралық өңдеу маңызды агротехникалық тәсілдердің бірі болып табылады. Ол топырақтың сулы-физикалық қасиетін жақсартады. Вегетациялық суғарудан кейінгі қатараралық терең өңдеу (20-22 см.) нәтижесінде қант қызылшасының тамыржемістердің шіріктерімен зақымдалуы 10-12 см тереңдікте өңделген топырақ нұсқасымен салыстырғанда 1,5 пайызға төмендеді.

Тірек сөздер: қант қызылшасы, тамыржемістерінің шіріктері, сүдігер жырту, өңдеу, жер жырту уақыты, зақымдалу, тыңайтқыш.

Annotation

Influence of methods of soil cultivation on sugar beet affection by rot

L.E. Anuarova¹, A.D. Maui¹, M.O. Aitzhanova¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University

(Almaty c., Kazakhstan)

The article shows the influence of the deep-fall plowing of fallow land on the damage to sugar beet rot of root crops, which turned out to be insignificant. At the same time, a significant influence of the plowing time has been established. The efficiency of early fall plowing (the 2nd decade of August) is shown as the reception of the main soil cultivation by the type of half-steam in comparison with the late period of its carrying out (3rd decade of September) with the joint application of recommended fertilizer rates. In early plowing, the damage to sugar beet rotated on root crops averaged 9.0%, which is 1.7 times less than in the control (15.3%), and the yield increase was 266.2 c / ha (in the control variant-231, 6 q/ha). In-line loosening under irrigation conditions is an important agrotechnical technique that improves the water-physical properties of the soil. deep loosening of rows between rows (by 20-22 cm) after vegetative irrigation helped reduce the damage to the beets by rotting root crops more than 1.5 times compared to the variant where loosening of the soil was carried out to a depth of 10-12 cm.

Keywords: sugar beet, rot of root crops, plowing plowing, loosening, timing of plowing, defeat, fertilizer.

ЛАТЫН ӘЛІПБИІНІҢ ХИМИЯ ПӘНІН ОҚЫТУДАҒЫ МАҢЫЗЫ.

М.А. Нурбекова¹, Н.Ә. Жуманова¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Аннотация

Тіліміз тәуелсіздік тәжін кигеннен бері көптеген қазақ тілшілері латын әліпбиіне көшу мәселесін көтеріп келеді. Латын әліпбиіне көшу туралы ой-пікірлер 1926-1929 жылдардан бастап бастау алғаны баршамызға тайға таңба басқандай белгілі.

Қазақ тіл білімі тарихында 1929 жылы қазақ жазуы ресми түрде латын әліпбиіне көшкен. Сонымен қатар, 1929-1940 жылдар аралығында латын әліпбиі қолданыста болған еді. Ұлтымыздың басынан үш алфавит жүйесін өткергендігін білеміз. Олар: біріншіден, араб әліпбиі (1929 ж. дейін), екінші - латын әліпбиі (1929-1940 жж.), үшіншісі - кириллицаға негізделген қазақ әліпбиі (1940жылдардан бүгінге дейінгі қазіргі әліпбиіміз). Яғни латын әліпбиі бізде болған, біз сол әліпбиге қайта оралудамыз. Біз латын әліпбиіне көше отырып өркениетті елдердің қатарына қосылып, тіліміздегі дыбыстық жүйелерді нақты анықтап, қазақ тілінің жазылуы мен дыбысталу кезінде басы артық кірме сөздерден арыламыз. Латын әліпбиіне көшу, сайып келгенде ана тіліміздің болашағын ойлап, оның қолданыс аясын одан әрі кеңейте түсуге, мәртебесін көтеруге мүмкіндік жасау деп түсіну керек. Әліпбиді ауыстыру ең алдымен тілдік қажеттілік. Бұл еліміздің болашағы үшін жасалған тың қадам. Бұл бастама саналы түрде жан-жақты ойластырылып жүзеге асырылған жоба.[1,2]

Тірек сөздер: латын алфавиті, қазақ тілі, кириллица, білім саласы, химия пәні.

Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында: «Біріншіден, қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмыстарын бастауымыз керек. Біз бұл мәселеге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, байыппен қарап келеміз және оған кірісуге Тәуелсіздік алғаннан бері мұқият дайындалдық» деп айтқан еді. 1929 жылғы 7 тамызда КСРО Орталық Атқару Комитеті мен КСРО Халық Комиссарлары Кеңесінің Президиумы латындандырылған жаңа әліпбиі – «Біртұтас түркі алфавитін» енгізу туралы қаулы қабылдады. Латын әліпбиінің негізінде жасалған жазу үлгісі 1929 жылдан 1940 жылға дейін қолданылып, кейін кириллицаға ауыстырылды. 1940 жылғы 13 қарашада «Қазақ жазуын латындандырылған әліпбиден орыс графикасы негізіндегі жаңа әліпбиге көшіру туралы» заң қабылданды. Сондай-ақ, Елбасымыз өзінің 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Мемлекет өз тарапынан мемлекеттік тілдің позициясын нығайту үшін көп жұмыс атқарып келеді. Қазақ тілін кеңінен қолдану жөніндегі кешенді шараларды жүзеге асыруды жалғастыру керек. Біз 2025 жылдан бастап әліпбиімізді латын қарпіне, латын әліпбиіне көшіруге кірісуіміз керек. Бұл – ұлт болып шешуге тиіс принципті мәселе. Бір кезде тарих бедерінде біз мұндай қадамды жасағанбыз. Балаларымыздың болашағы үшін осындай шешім қабылдауға тиіспіз және бұл әлеммен бірлесе түсуімізге, балаларымыздың ағылшын тілі мен интернет тілін жетік игеруіне, ең бастысы – қазақ тілін жаңғыртуға жағдай туғызады» – деп латын әліпбиіне көшудің қажеттілігін атап өтті. Қазақ жазуы бірнеше рет өзгеріске ұшырады. Жазу тарихында қазақ тілінің әліпбиі жүйесі бірнеше тарихи кезеңдерді басынан өткізіп, ұлттық әліпбиі деңгейіне жеткен. [3]

Латын әліпбиіне көшудің әр ғылым саласы бойынша да көрінер ерекшеліктері бар. Әсіресе техника ғылымдарында, медицина ғылымдарында айтарлықтай орны бар деп айтуға болады. Барлық химиялық элементтердің таңбасы да, атауы да латын тілінде екені белгілі. Химиялық элементтердің таңбаларының барлығы латынша атауынан қысқартылып алынған. Химиялық элементтер — ядродағы зарядтары бірдей болып келетін атомдар тобы. Табиғатта кездесетін барлық жай және күрделі заттар химиялық элементтерден түзіледі. Химиялық элементтер аты латынша атауының бір немесе екі алғашқы әріптерімен белгіленеді, мысалы, азот N (лат. Nitrogenium), алюминий Al (лат. Aluminium), т.б. молекуласы бір ғана элемент атомдарынан құралған.

Барлық дүниежүзі бойынша химиялық элементтердің, химиялық қосылыстардың латынша атаулары қабылданған және әлемнің қай мемлекетінде болса да, қай тілде сөйлесе де олар сол химиялық элемент пен химиялық қосылыстардың атауларын сол латын тілінде түсінеді және өз тіліне аударды. Жалпы химиктер, химик-ғалымдар кез-келген химиялық элемент пен қосылысты латын тілінде таниды. Яғни химияның ортақ бір тілі- сол латын тілі деп атауға толық негіз бар. Сондықтан қазақ әліпбиінің латын таңбаларымен белгіленгені пайдалы болмаса зияны жоқ деп ойлаймыз.

Мысалға төмендегі бірнеше элементтердің атауларын келтірейік:

Кесте- 1. Негізгі химиялық элементтердің атауы

Химиялық элемент	. Латынша атауы	Қазақша атауы
Al	Aluminium, -ii (n)	алюминий
Ag	Argentum, I (n)	күміс
As	Arsenicum, i (n)	мышьяк
Au	Aurum, i (n)	алтын
B	Bromum, i (n)	бром
Ba	Barium, i (n)	барий
Bi	Bismuthum, i (n)	висмут
C	Carboneum, i (n)	көміртек
Ca	Calcium, i (n)	кальций
Cl	Chlorum, i (n)	хлор
Cu	Cuprum, i (n)	мыс
F	Fluorum, i (n) (лат.) seu Phthorum (греч.)	фтор
Fe	Ferrum, i (n)	темір
H	Hydrogenium, i (n)	сутек
Hg	Hydrargyrum, i (n)	сынап
I	Iodum, i (n)	йод
K	Kalium, i (n)	калий
Li	Lithium, i (n)	литий
Mg	Magnesium, i (n) seu Magnium, i (n)	магний
Mn	Manganum, i (n)	марганец
N	Nitrogenium, i (n)	азот
Na	Natrium, i (n)	натрий
O	Oxygenium, i (n)	оттек
Pb	Plumbum, i (n)	қорғасын
Ph	Phosphorus, i (m)	фосфор
S	Sulfur, Kris (n)	күкірт
Si	Silicium, i (n)	кремний
Zn	Zincum, i (n)	мырыш

Енді осы кестенің соңғы бөлігі қазіргі кириллица алфавитімен қазақша жазылған. Сол атаулар енді латын тілінде болатын болса, оқушылар элемент атауларын латынша да қазақша да тез жаттай алады және есте сақтауға көп көмегі тиеді. [3]

Латын әліпбиінде 32 әріп бар. Қазақтың төл дыбыстары апостроф арқылы белгіленген.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2017 жылғы 26 қазандағы № 569 Жарлығымен бекітілген латын графикасына негізделген қазақ тілі әліпбиі:

№	Жазылуы	Дыбысталуы	№	Жазылуы	Дыбысталуы
1	A a	[a]	17	N' n'	[ң], [нг]
2	A' a'	[ə]	18	O o	[o]
3	B b	[b]	19	O' o'	[ə]
4	D d	[d]	20	P p	[p]
5	E e	[e]	21	Q q	[q]
6	F f	[f]	22	R r	[r]
7	G g	[g]	23	S s	[s]
8	G' g'	[ɣ]	24	S' s'	[ш]
9	H h	[x], [h]	25	C' c'	[ч]
10	I i	[i]	26	T t	[t]
11	I' i'	[и], [й]	27	U u	[ʉ]
12	J j	[ж]	28	U' u'	[y]
13	K k	[k]	29	V v	[v]
14	L l	[l]	30	Y y	[ы]
15	M m	[m]	31	Y' y'	[y]
16	N n	[n]	32	Z z	[z]

Елбасының бұйрығымен бекітілген латын әліпбиінің алғашқы нұсқасы да халыққа жол тартты. Ал осы игі бастаманың толық қолға алынып, орындалуына жұмыла кірісуіміз қажет.

Әрине бүгінгі күнде бір ғасырға жуық уақыт кириллица таңбаларымен қалыптасқан қоғамның бір күнде латын таңбаларына көшіп кетуі мүмкін емес. Ол ұзақ уақытты қажет ететін мәселе. Барлық сала бірте – бірте сатылап көшетіні белгілі. Сондықтан бірінші орында әрине білім саласы көшетіні айдан анық. Ал мектеп қабырғасын жаңа аттаған бүлдіршін бірден үйреніп кетуі мүмкін, ал жоғары сыныптар мен мектеп мұғалімдеріне үлкен еңбек етулеріне тура келеді.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 2017 жылдың соңына дейін латын қарпіндегі қазақ әліпбиінің жобасын әзірлеуді ұсынып, үкіметке қазақ тілін латын әліпбиіне көшірудің нақты кестесін жасауды тапсырды. Ал 2018 жылдан бастап жаңа әліпбиді үйрететін мамандарды және орта мектептерге арналған оқулықтарды дайындауға кірісуіміз қажет. Осылайша алдағы 2 жылда ұйымдастыру және әдістемелік жұмыстар жүргізіледі. [4]

Қазіргі уақытта ұялы телефондарда жарнамалар, хабарламалар латын әліпбиімен жазылуда. Сонымен қатар, интернет желісінде де латын әліпбиіне аударатын транскрипция орнатылған, бірақ орыс графикасында ғана жасалған, болашақта қазақ графикасында

жасалады деген ойдамыз. Латын әліпбиіне көшуде осындай бастапқы жұмыстар атқарылып отыр. [1]

Қорыта келгенде, латын әліпбиіне көшу – әлемдік тілдер қатарында өз ана тіліміздің өз орын ойып алатындығына ықпал етумен қатар, ұлтымыздың санасын бұғаудан босатады, түркі және жаһандық әлемімен ықпалдасуға, қазақ халқы ертеден қолданған әліпбиімізге қайта оралып, ұлттық санамыздың қайта жаңғыруына жол ашады демекпіз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. <http://e-history.kz/kz/contents/view/6807@e-history.kz>
2. https://sputniknews.kz/trend/latin_13042017/
3. Абылайхан Жұмашев, «Ана тілі» газеті, «Латын әліпбиіне көшу: дайындық барысы қалай?», 6.11.2017 ж.
4. Ақтөбе облыстық қоғамдық саяси газет. Латын әліпбиіне көшу — тіліміз үшін жасалған игі кадам. 6.11.2017 ж.

Аннотация

Роль латинского алфавита в обучении химии

М.А. Нурбекова¹, Н.А. Жуманова¹

¹*Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)*

Со времен получения независимости, многие казахские писатели ставили вопрос о переходе на латинский алфавит. Как известно, идея перехода на латинский алфавит началась в 1926-1929 годах.

В истории казахской лингвистики в 1929 году казахское письмо официально перешло на латинский алфавит. Кроме того, латинский алфавит использовался в период 1929-1940 гг. Мы знаем, что казахский язык прошел через три алфавитные системы: первый - арабский алфавит (до 1929 года), второй - латинский алфавит (1929-1940) и третий - алфавит, основанный на кириллице (наш текущий алфавит с 1940-х годов и до сих пор). То есть, у нас есть латинский алфавит, мы возвратились к нему. При переходе на латинский алфавит, мы попадаем в список передовых стран, определяем звуковые системы на нашем языке и удаляем излишние слова с самого начала казахского языка. Переход к латинскому алфавиту в конечном итоге следует рассматривать как будущее нашего родного языка, позволяющее ему расширять и улучшать сферу своего влияния. Алфавит - это прежде всего необходимость языка. Это новый шаг в будущее нашей страны. Эта инициатива - продуманный проект.

Ключевые слова : латинский алфавит, казахский язык, кириллица, образование, предмет химии.

Annotation

The role of the Latin alphabet in teaching Chemistry

M.A. Nurbekova¹, N.A. Zhumanova¹

¹*Kazakh State Women's Teacher Training University
(c. Almaty, Kazakhstan)*

Since the country's independence, many Kazakh writers have raised the question of switching to the Latin alphabet. As it is known, this idea appeared in 1926-1929.

In the history of Kazakh linguistics in 1929 the Kazakh letter officially passed to the Latin alphabet. In addition, the Latin alphabet was used in the period 1929-1940. We know that our nation went through three alphabetic systems: the first Arabic alphabet (before 1929), the second Latin alphabet (1929-1940) and the third alphabet based on Cyrillic alphabet (our current alphabet since the 1940s so far) .

Thus, we have the Latin alphabet, we return to this alphabet. When we pass to the Latin alphabet, we get to the list of advanced countries, we determine the sound systems in our language and remove unnecessary words from the very beginning of the Kazakh language. The transition to the Latin alphabet should ultimately be regarded as the future of our native language, allowing it to expand and improve its sphere of influence. The alphabet is first and foremost the need for language. This is a new step in the future of our country. This initiative is a thoughtful project.

Keywords: latin alphabet, kazakh language, cyrillic, education, subject of chemistry

ГТАХР 39.01

ЖЕРАСТЫ ТӘСІЛІМЕН КӨМІР ӨНДІРУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

К.А. Тлеубергенова¹, Н.Н. Карменова¹, Ш.У. Лайсханов¹, Х.Н. Кобегенова¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Аннотация

Қазіргі кезде Қазақстанда 100-ден астам көмір кеніштері бар. Көмір шығару жер асты тәсілімен алынады. Көмір шығарудың басты орталықтары – Қарағанды, Саран, Абай, Шахтинск қалалары. «Қарағандагипрошахт» институты кокстелген көмір өндірісін ұлғайту үшін 2015-2025 жылдарда Қарағанды көмір бассейнінде жаңа шахта салу жоспарын белгілеп отыр. Көмір өндірудің жерасты тәсілі бойынша қазіргі заманғы техникалық және технологиялық деңгейі қарастырылуда. Жұмыс істеп тұрған шахталарда жаңа горизонттар салып, қазіргі заманғы, өндіру және үңгілеу жабдығын сатып алу қажет. Энергетиканы, металлургияны, химия өндірісін, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығын қамтитындықтан, жаңа техника мен технологияны кеңінен қолдана отырып, Қазақстан көмірінің сапасын жақсартуымыз керек. Көмірді өндіру, байыту мен брикеттеу шараларын аса жоғарғы деңгейге жеткізуіміз қажат.

Тірек сөздер: көмір кеніштері, жер асты тәсілі, кокстелген көмір, көмір бассейні, шахта, техникалық, технологиялық, департамент, тау-кен, инвестициялық.

Қазіргі кезде Қазақстанда 100-ден астам көмір кеніштері бар. Көмір шығару жер асты тәсілімен алынады. Көмір шығарудың басты орталықтары – Қарағанды, Саран, Абай, Шахтинск қалалары. Кокстік көмірдің тұтынушылары Қазақстан және Ресейдің металлургиялық зауыттары, қуаттық – темір жол көлігі, электростанциялар және өндірістік кәсіпорындар болып табылады.

Қарағандының көмірі – өте үлкен маңыздылыққа ие кен орны. Сарыарқа төсіндегі «Арселор Митталл» шахталары, сондай-ақ бұрынғы «Испад-Кармед» шахталары көмір өндірісінің табысын арттыруда. Қарағанды облысында қазіргі уақытта 11 шахта, 6 көмір разрездері мен 5 шағын көмір өндіретін кәсіпорын жұмыс істейді. Өңірде көмір өндіру 2009 жылғы 25,9 млн. тоннадан бастап 2003 жылы 32 млн. тоннаға дейін өсті. Қазақстан көмір өндіретін жетекші 10 елдің қатарында, 2007 жылы 103 млн т көмір өндірілсе, дүниежүзі бойынша өндірілетін көмірдің 12%-ы ғана экспортқа шығарылады. 2014 жылы 32,5 млн. тонна өндірілді. Көмір экспортында Аустралия мен ОАР, АҚШ жетекші орын алады.

«Қарағандагипрошахт» институты кокстелген көмір өндірісін ұлғайту үшін 2015-2025 жылдарда Қарағанды көмір бассейнінде жаңа шахта салу жоспарын белгілеп отыр. «Өңірде жоғары білікті мамандар, ғалымдар өте көп, материалдық-техникалық база да жеткілікті. Сондықтан көмір өнеркәсібін әртараптандыру, оның ішінде көмірді терең қайта өңдеу, көмір химиясын дамыту, жаңа инновациялық технологияларды енгізу, сондай-ақ қауіпсіз еңбек жағдайын құру бойынша жұмыстарды белсенді жалғастыру қажет. Алға қойылатын міндет – «көмір өнеркәсібін тұрақты дамыту үшін барлық қажетті шараларды қабылдау» болып табылады [1].

Қазақстанның көмір өнеркәсібінде мынадай проблемалар бар:

- өндірілетін көмірдің төмен отындық сипаттамасы;
- көмірді темір жол көлігімен тасымалдау тарифінің жоғарылығы;
- көмір өнеркәсібінің төменгі экологиялылығы;
- көмір өндірудің дәстүрлі - жерасты (шахталық) тәсілінің қауіптілігі;
- техникалық- технологиялық деңгейінің төмендігі.

Сала елдің негізгі көмір өндіруші облыстарының экономикасында маңызды рөлге ие болып келеді: Қарағанды облысында 4,4%-ды құрады. Егер Қарағанды облысында соңғы 20 жылда жергілікті көмірге сұраныстың төмендеуі және оны өндіріп алу жағдайларының

қиындауы салдарынан ЖӨӨ-де сала үлесінің төмендеуі байқалса (7,1%-дан 4,4%-ға), ал жұмысшылардың саны 70-тен 4,5 мың адамға немесе 15 есе азайды.

"Гефест" КӨКҚ-та байыту бойынша қуаттар жеткіліксіз, сондықтан 2015 жылға дейінгі кезеңге жылына 4-5 млн. тоннаға дейін қуатты жаңа шахталардың кокстелетін көмірін өңдеу бойынша жаңа байыту фабрикасы салынуда. "Гефест" КӨКҚ кокстелетін көмірін тұтынушылар қазіргі уақытта анықталған жоқ, бірақ ол Ресей Федерациясының металлургия комбинаттары болады, өйткені олардың жаңа шахталардың құрылысын инвестициялау және Қарағанды көмір бассейнінде Ресей Федерациясында өте тапшы КЖ және К маркалы кокстелетін көмірді жеткізудің өз базасын құру жөнінде ниеті бар.

Көмір өнімінің түрлерін кеңейту жөніндегі іс-шаралар жүргізілуде. Энергетикалық көмірді ашық тәсілмен өндіру кезінде күрделі құрылымдық қатарды сұрыптамалық өңдеу қолданылады. Өндірілетін және тұтынушыға берілетін көмірдің сапасын жақсарту жөніндегі шаралар кешені мыналарды көздейді:

- Қарағанды көмір бассейнінің кокстелетін көмірін байыту фабрикаларында байыту;
- экологиялық таза тұрмыстық отын алу мақсатында ұсақ фракцияларды брикеттеу.

Көмір өндірудің дәстүрлі - жерасты (шахталық), ашық тәсіл (разрездермен), сондай-ақ қиыстырылған тәсілдері, біріншіден, адамдардың забойда тұрақты болуымен, демек, олардың жұмысының қауіптілігімен байланысты. Екіншіден, газ бен тозаңның атмосфераға шығарылымдары, сондай-ақ жыныстық үйінділердің пайда болуы мен жерді ауыл шаруашылығы айналымынан алу үлкен қауіп төндіреді. Бұдан басқа, көмір кен орындарын игерудің осы тәсілдері үлкен еңбек және материалдық шығындарымен, тау-кен жұмыстарын жүргізу қауіпсіздігінің төмен деңгейімен, қоршаған ортаны елеулі ластаумен байланысты, мұның аяғы экологиялық апатқа әкеп соқтыруы мүмкін[2].

Қазіргі кезде жер қойнауында қалған кокстелетін көмір қорын өңдейтін "Гефест" КӨКҚ кәсіпорындарында көмір өндірудің техникалық деңгейі төмен:

1. бассейнінің Өнеркәсіптік учаскесі сөндірілген шахталарының алаңдарындағы К12 және К10 қуатты көмір қатары бойынша жер қойнауында қалдырылған қор ескі шахталардың қазбаларымен туралған, төменде жатқан қатармен әлденеше рет өңделген және тірек қысымы аймағында тұр.

2. Көп жылдық тәжірибелік зерттеулер мен штректер арасындағы кентіректерде орналасқан мұндай қорды өңдеу тәжірибесі оларды өңдеудің барынша тиімді жүйесі үңгілеу комбайндарын пайдаланылатын камералық болып табылатынын көрсетті.

3. Бір камералық забойдан жылдық өндіру жылына 100-150 мың тоннадан аспайды, бұл ретте көмірдің шығыны 40-50%-ға жетеді.

Сол себепті *Көмір өндірудің жерасты тәсілі бойынша* қазіргі заманғы техникалық және технологиялық деңгейі қарастырылуда. Көмір департаментінің шахталары техникалық жарақтандырылуы мен техникалық-экономикалық көрсеткіштер деңгейі бойынша әлемдік стандарттардан қалыспайды. Шахталардың жекелеген технологиялық буындары бойынша ең жоғары жиынтық еңбек өнімділігі жылына 17,9-дан 21,2 млн. тоннаға дейінгіні құрайды, бұл "АрселорМиттал Теміртау" АҚ-тың Болат департаментінің өз өндірісін тұрақты жабдықтауды және коксті концентраттарды жақын және алыс шетелге жеткізуді қамтамасыз етуге тиіс. Жылдық өндіруді жылына 17 млн. тоннаға дейін жеткізу үшін Көмір департаментінің жұмыс істеп тұрған шахталарында жаңа горизонттар салу жөніндегі тау-кен-күрделі және құрылыс-монтаж жұмыстарының елеулі көлемін орындау, тиісті инвестициялық қамтамасыз ету жағдайында қазіргі заманғы, әлемдік деңгейге жауап беретін өндіру және үңгілеу жабдығын сатып алу қажет.

Таратылған шахталар алаңдарындағы жер қойнауында қалдырылған кокстелетін көмір қорын ашық өндіру учаскелерінде көмір мен аршылым жыныстарын игеру бойынша аз өнімді экскаваторлар қолданыла отырып, көліктік игеру жүйесі, сондай-ақ аз тоннажды автомобиль көлігі қолданылады. Жер қойнауында қалдырылған қорды жерасты және ашық

тәсілмен өңдеу үшін кокстелетін көмірдің қоры елеулі емес, сондықтан "Гефест" КӨКҚ даму перспективасы Қарағанды бассейніндегі кокстелетін көмірді өндіру бойынша - "Долинская-Наклонная", "Абай-Наклонная" және N 7/9 "Тентек" жаңа шахталарын салумен байланысты [3].

Қазақстан Республикасының, алыс және жақын шетелдердің тұтынушылары үшін кокстелетін көмір мен домна коксін әлеуетті жеткізушілер Қарағанды көмір бассейнінде "АрселорМиттал Теміртау" акционерлік қоғамының Көмір департаментінің (бұдан әрі - "АрселорМиттал Теміртау" АҚ КД) және "Гефест" көмір өнеркәсібі кәсіпорындарының қауымдастығының (бұдан әрі - "Гефест" КӨКҚ) шахталары болып табылады.

Домна коксінің өндірілуі мен көлемін өсіру үшін 2015 жылға дейін - жылына 10 млн. тонна, 2015 жылдан бастап 2020 жылды қоса алғанда - жылына 12 млн. тоннаға Қарағандылық жай кокстелетін көмірді жеткізу қажет. Гефест" КӨКҚ (Қарағанды көмір бассейні) кәсіпорындары бойынша кокстелетін көмір өндіру 2006 жылы 0,65 млн. тоннадан бастап 2010 жылы 1,4 млн. тоннаға дейін ұлғайды, ал 2020 жылы "Долинская-Наклонная", "Абай-Наклонная" мен "Тентек" N 7/9 жаңа салынымдарының жаңа шахталарын пайдалануға енгізуді ескере отырып, жылына 7,25 млн. тоннаға дейінгі құрауы мүмкін. КЖ, К және ЖЖ маркілі кокстелетін үш жаңа шахтаның көмірі және байытылғаннан кейін кокс-химия өндірісі үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл проблемалар әсіресе Қазақстанның көмір және газ-көмір кен орындарын (Қарағанды, тағы басқа) игеру үшін өзекті.

2020 жылға орындалған жұмыстар бойынша кокстелетін қарағанды көміріне қажеттілік жылына 25 млн.тоннаға дейін артуы мүмкін. "АрселорМиттал Теміртау" АҚ Көмір департаментінің шахталары 17,0 млн. тонна көлемінде беруді ғана қамтамасыз етуі мүмкін, бұл ретте негізгі үлес кокс-химия өндірісінің мұқтаждықтары үшін "АрселорМиттал Теміртау" АҚ Болат шығару департаментінің байыту фабрикаларында ұқсатылады. Ресей Федерациясына металлургия зауыттары тұтынушыларының кокстелетін көмірге, Қазақстан Республикасының түсті, фосфорлы және ферроқорытпа өнеркәсібі кәсіпорындарының домен коксіне сұранысын қалпына келтіру кезінде Қарағанды бассейнінің кокстелетін көміріне қажеттілік 2020 жылы 25-27 млн. тоннаға дейін өсуі мүмкін. Қазақстан Республикасында көмір дәстүрлі түрде кокстеу үшін және энергетикада пайдаланылады. Сонымен бірге ол "дәстүрлі емес" деп аталатын басқа да бағыттарда қолданылуы мүмкін. Бірінші кезекте бұл сұйық және газ тәріздес синтетикалық отын алу үшін шикізат ретіндегі көмірге қатысты. Әсіресе көмірдің синтетикалық мұнай алудағы мәні үлкен.

Жаңа шахталардың жобаларына әлемдік озық тәжірибеге сәйкес келетін ең озық техникалық шешімдер енгізілген. Қарағанды бассейнінде кокстелетін көмір өндіруді дамытудың 2020 жылға дейінгі *тұжырымдамасында мыналар көзделеді* [4]:

1) көмір беруге арналған көлбеу оқпандарды және таза ауа ағынын беруге, шығу ағынын беруге, қосалқы операциялар мен адамдарды түсіріп-көтеруді орындауға арналған тік оқпандарды үңгі отырып, қиыстырылған тәсілмен жаңа шахта алаңдарын ашу;

2) жұмыс істеп тұрған шахталарда кокстелетін көмір қорын кесе және шахталардың қызмет ету мерзімін ұлғайта отырып, күрделі көлбеу қазбалармен және тік оқпандармен жаңа, неғұрлым тереңірек горизонттарды ашу;

3) тазалау забойларының жұмысын 2 жылға дейінгі мерзімге қамтамасыз ететін 1,5-2,0 млн. тонна қорымен панельдік шахта алаңдарын дайындау;

4) тазалау және дайындау жұмыстарында өнімділігі жоғары техниканы енгізу есебінен жалпы өндіруді жылына 17 млн. тоннаға дейін ұлғайту;

5) тау-кен жұмыстарының жоғары концентрациясына және тазалау забойына тәуліктік жүктемені 5000-7000 тоннаға дейін, тазалау забойына жылдық жүктемені - 1500-1700 мың тоннаға дейін жеткізу;

6) көмір тасымалын беру оқпандарына дейін толық конвейерлеу, жынысты, қосалқы материалдар мен адамдарды тасымалдау үшін көлденең және көлбеу қазбалар бойынша қазіргі заманғы жеткізу құралдарын қолдану (дизелевоздар, жеткізу жолдары);

7) газсыздандырудың озық әдістерін пайдалану және алынатын метан газын шахта қазандықтарында жағу үшін пайдалану;

8) орталықтан тебетін негізгі желдету желдеткіштерін қолдана отырып, шахталарды жоғары тиімділікпен желдету, шахталардағы ауа тозаңы қоспасының жай-күйін бақылаудың қазіргі заманғы құралдарын қолдану кезінде тау-кен жұмыстарын жүргізудің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және төтенше жағдайлардың алдын алу;

9) ішкі және сыртқы өткізу нарықтарында жоғары нарықтық құны бар кокс концентратын ала отырып, қатардағы көмірді байыту.

Өндірістік қуаттарды ұлғайту көмір өндіретін кәсіпорындарда ең қазіргі заманғы технологиялық схемалар мен өнімділігі жоғары тау-кен, көлік және қосалқы жабдықтар енгізуді талап етеді. Қазақстан Республикасының көмір өнеркәсібін перспективалы дамытудың маңызды бағыты жер қойнауын кешенді пайдалану және энергетикалық көмір мен коммуналдық-тұрмыстық мұқтаждықтарға арналған көмірдің тұтыну қасиеттерін жақсарту болып табылады. Өндірілетін және тұтынушыға жеткізілетін көмірдің сапасын жақсарту жөніндегі шаралар кешені мыналарды көздеуге тиіс [1]:

- кокстелетін көмірді байыту фабрикаларында байыту;
- өндірілетін энергетикалық көмірдің сұрыптау тереңдігін арттыру;
- энергетикалық көмірді орталандыру;
- энергетикалық көмірді сорттау, ірі сортты көмірді қабаттап жағу үшін және коммуналдық-тұрмыстық мұқтаждықтарға жеткізу;

- экологиялық таза тұрмыстық отын алу мақсатында ұсақ фракцияларды брикеттеу.

Қазақстан Республикасында қазіргі кезде көмір кокстеу үшін және энергетикада пайдаланылады. Сонымен бірге ол "дәстүрлі емес" деп аталатын басқа да бағыттарда қолданыс табуға тиіс:

- газдандыру үшін, әсіресе генераторлық газ өндіру үшін Қазақстан Республикасының барлық дерлік кен орындарының көмірлену сатысы бойынша да, петрографиялық құрамы бойынша да ерекшеленетін көмірі жарамды;

- ірі көмір кен орындары табиғи газдың - метанның кен орындары ретінде қарастырылуы мүмкін, оның мөлшері, мысалы, Қарағанды бассейнінде 500 млрд. м³;

- қоңыр және төмен метаморфиздалған тас көмірді отындық емес мақсатта пайдалану бағыттарының бірі жартылай коксты - тез тұтанатын әрі түтінсіз жалынмен жанатын жоғары реактивті және калориялы отын алу, сондай-ақ сұйық отындарды, парафинді, фенолды және басқа да заттарды өндіру үшін шикізат болып табылатын сұйық өнімдерді - газ бензині мен бастапқы шайырды алу мақсатында оларды жартылай кокстеу болып табылады.

Қазақстан көмір өнеркәсібі кәсіпорындарының экологиялық проблемалары. *«Көмірді өндірудің, қайта өңдеудің қауіпсіздігіне қойылатын талаптар».*

Ашық және жерасты тау-кен жұмыстары арасындағы сақтандырғыш кен діңгекті қазу карьердің кендіңінен ернеулердің құлауын болдырмайтын және жұмыстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін шараларды орындау кезінде жүзеге асырылуы тиіс. Адамдардың шаруашылық қызметі қазіргі кезде биосфераны ластаушылардың негізгі көзі болып отыр. Табиғи ортаға күн сайын, сағат сайын өнеркәсіптің газ тәріздес, сұйық және қатты қалдықтары түсіп отырады.

Табиғи ортаны ластаушы заттар әр түрлі болып келеді. Ол заттар өзінің табиғатына, шоғырлануына және адам организміне әсер ету уақытына қарай. әр түрлі жағымсыз нәтижелер туғызады [2]:

- көмір өндіру мен байытудың технологиялық үдерістерінде шахталық және карьерлік суларды ең көп пайдалануды қамтитын жер беті және жер асты суларын қорғау мен ұтымды

пайдалану, пайдаланылмайтын шахталық және карьерлік суларды тазарту және оларды жер бетіндегі су көздерін ластаудың алдын алу үшін буландыру тоғандарына жіберу;

-қоршаған ортаға зиянды әсерді азайту мақсатында жер алқаптарын қорғау және тау-кен жұмыстарымен бұзылған алаңдарды қайта өңдеу, кейіннен оларды санитарлық-гигиеналық, ауыл шаруашылығы және су шаруашылығы мақсаттарында пайдалану үшін бұзылған жерлерді қайта өңдеу.

Перспективада түтінсіз отынды, газды және шайырды жартылай кокстеу әдісімен алу үшін жарамды көмір үлкен маңызға ие болуы мүмкін. Көмірді, оның ішінде бірінші кезекте антрациттерді пайдаланудың маңызды бағыты электрондық және футерлі бұйымдар, адсорбенттер, карбидтер, термографит пен сульфокөмір өндіру болып табылады.

Қазақстан Республикасының аумағында жер үсті және жер астын газдандыру үшін жарамды көмірдің елеулі қоры бар. Олардың ішінде сапасының төмендігі мен қоршаған ортаны ластау қауіптілігінен іс жүзінде тіпті энергетикада да пайдаланылмайтын күлділігі жоғары, күкірті көп көмірдің үлесі ауқымды. Стационарлық түрдегі газгенераторларда генераторлық газ өндіру үшін көмірдің мынадай маркалары жарамды: ДГ-ұзын жалынды, газды, КС-коксты жабысқақ, Т-ұнтақты, т.б.

2020 жылға дейінгі перспективада кокстеуге арналған қазақстандық көмірге ресурстардың қажеттілік теңгерімі ұсынылған. "АрселорМиттал Теміртау" АҚ ұсынған домна коксіне қажеттілік оның Көмір департаментінің шахталарында 2012 мен 2020 жылдары жылына 17,0 млн. тоннаға дейін кокстелетін көмір өндіруді дамытумен қамтамасыз етіледі. «Гефест» КӨКҚ, кокстелетін көмір өндіретін жаңа шахталар, сондай-ақ жаңа байыту қуаттары салынғаннан кейін алынуы мүмкін кокс концентраттары Қазақстан Республикасының басқа тұтынушыларын жабдықтауға арналған және кокс концентраттарын жақын және алыс шетелдерге экспорттауға арналған кокс концентраттарының бос ресурстары ретінде қарастырылуы мүмкін [4].

Қорыта келгенде, Қазақстанның көмір өнеркәсібі-елдің халық шаруашылығында және минералдық – шикізат кешеніндегі базалық салалардың бірі. Ол энергетиканы, металлургияны, химия өндірісін, өнеркәсіптік және коммуналдық қазандықтарды, ауыл шаруашылығын қамтитындықтан, жаңа техника мен технологияны кеңінен қолдана отырып, көмірді өндіру, байыту мен брикеттеу шараларын аса жоғарғы деңгейге жеткізуіміз қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Қарағанды облысы: Энциклопедия / Бас ред. Р.Н.Нұрғалиев.- Алматы: Қаз. сов. энцикл. Бас ред., 2010.- 632 б.
- 2.Қарағанды облысының аумағын дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған бағдарламасы. Қарағанды, 2015 .
- 3.Муқанов Д. Индустриально-инновационное развитие Казахстана: потенциал и механизмы реализации. -Алматы: Дайк-Пресс, 2014. - 274 с.
- 4.ҚР көмір өнеркәсібін дамытудың 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған тұжырымдамасы ҚР Үкіметінің 2008 ж. 28 маусымдағы N 644 қаулысымен мақұлданған.

Аннотация

Пути решения проблем добычи угля подземным способом

К.А. Тлеубергенова¹, Н.Н. Карменова¹, Ш.У. Лайсханов¹, Х.Н. Кобегенова¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет

(г.Алматы, Казахстан)

В настоящее время в Казахстане более 100 угольных разрезов. Добыча угля в основном осуществляется подземным способом. Главными центрами по добыче угля являются Караганда, Сарань, Абай, Шахтинск. С целью увеличения производства коксующегося угля на 2015-2025 годы, Институт Карагандагипрошахт» планирует строительства новых шахт на базе Карагандинского угольного бассейна. Рассматривается современный технический и технологический уровень добычи угля подземным способом. Для этого на существующих шахтах необходимо строить новые горизонты, приобретать современное горно-буровое оборудование. Используя новые техники и технологии, необходимо повысить

качество Казахстанского угля, которое охватывает все отрасли промышленности и сельского хозяйства. Поставлена цель по необходимости достижения самого высокого уровня по добыче, переработке и брикетированию угля.

Ключевые слова: угольные разрезы, подземный способ, коксующийся уголь, угольный бассейн, шахты, технический, технологический, департамент, горнорудный, инвестиционный.

Annotation

Ways to solve problems of coal production by underground method

K.A. Tleubergenova¹, N.N. Karmenova¹, Sh.U. Layskhanov¹, Kh.N. Kobegenova¹

¹*Kazakh State Women's Teacher Training University*

(c. Almaty, Kazakhstan)

Currently, there are more than 100 coal mines in Kazakhstan. Coal mining is mainly an underground method. The main centers for coal mining are the cities of Karaganda, Saran, Abay, Shaktinsk. In order to increase the production of coking coal for 2015-2025, the Karagandagiproshakht Institute plans to build new mines in the Karaganda coal basin. The modern technical and technological level of coal mining by underground method is considered. For this, it is necessary to build new horizons on existing mines, to acquire modern mining and drilling equipment. Using new techniques and technologies, it is necessary to improve the quality of Kazakhstani coal, which covers all branches of industry and agriculture. The goal is set to achieve the highest level of extraction, processing and briquetting of coal.

Key words: coal mines, underground, method, coal coking, coal basin, mines, technical, technological, department, mining, investment.

**ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА – PHYSICS, MATHEMATICS,
COMPUTER SCIENCE**

ГТАХР 29.01.45

**ФИЗИКА ПӘНІНЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ҮЗДІКСІЗ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ПРАКТИКАСЫН ЖҮРГІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Н.Ә.Сәндібаева¹, А.Ұ.Жасұзақ¹

¹*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)*

Аннотация

Мақалада үздіксіз педагогикалық практиканың мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, физика пәнінен білім беруді ұйымдастырудың теориялық негіздері мен практикалық жүзеге асырылу жолдары туралы айтылады. Мемлекеттік білім стандарт деңгейінде оқыту үрдісін ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды ендіруді міндеттейді. ХХІ ғасырдың жан-жақты зерделі, дарынды, талантты адамын қалыптастыру бағытындағы білім беру мәселесі мемлекетіміздің басты назарында. Сондықтан да оқыту жүйесін заман талабына сай үйлестіре алу міндеті туындап, білімге, барлық оқу-әдістемелік жүйеге жаңа талап қойылды. Осы талаптарды ескере отырып, алдыма қойған мақсатым - оқушыны оқуға қызықтыратын, қабілетін арттыратын жағдай туғызу. Оның негізгісі - оқу үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқушылардың ойлау дағдыларын жетілдіру, өздігінен білім алу процесінде бірлесе әрекет ету. Ендеше келешекте Қазақстанның қарыштап дамуына өз үлесін қосатын бүгінгі ұрпақ ертеңгі азамат болғандықтан, оқу-тәрбие үдерісін жаңартып, білім сапасын арттыру – оқытушылар құзырындағы өте үлкен жауапты іс.

Тірек сөздер: физика, үздіксіз педагогикалық практика, білім беру, бәсекеге қабілетті маман, студент.

Білім саясатының өзекті мәселелерінің бірі – кәсіби мамандардың сапасын жақсартуды өткізу, сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, ондағы алдыңғы қатарлы оқу-тәрбие тәжірибелері мен қазіргі қоғамның сұраныстарының алшақтығын жою, білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде білімнің рөлін арттыру және қазіргі заман техникасы мен технологиясын жоғары деңгейде қолдана білу. Қазақстан Республикасында білім жүйесін реформалау жалпы орта оқу ұйымдарының қызметін жаңаша ұйымдастыруға, білімнің мазмұнына, сондай-ақ оқыту технологиясына да өзгерістер енгізуді талап етіп отыр.

Жаңа ғасырға қадам басқан біздің еліміз үшін қоғам өміріндегі қазіргі өзгерістер, экономиканың, саясаттың, әлеуметтік-саяси саланың дамуы қоғамдағы негізгі фактор болып табылатын жеке тұлғаның жалпы даму деңгейіне байланысты болмақ. Ал ол қоғамдағы білім беру талаптарын түбегейлі өзгертуге алып келді. Қоғамдық өмірдегі өзгерістер оқытудың жаңа технологияларын қолдануды, жеке тұлғаның жан-жақты шығармашылық тұрғыдан дамуына жол ашуды көздеп отыр. Бұл міндеттерді жүзеге асырушылар білім беру жүйесінің күрделі мәселелерін шешуші кәсіби – педагогикалық шеберлігі жоғары ұстаздар болмақ [1].

Міне, осы орайда ҚР Білім және Ғылым Министрлігі әзірлеген «ҚР жоғары педагогикалық білім тұжырымдамасы» мен «ҚР жаңа тұрпатты педагогінің үздіксіз педагогикалық білімі тұжырымдамаларында» жаңа қоғамдағы мұғалім моделінің үлгілері көрсетіліп берілген. Болашақ педагогтерге қойылатын талаптар қазіргі қоғам қажеттілігінен туындайды. Жаңа қоғам мұғалімі тек кәсіби шеберлігі жоғары адам ғана емес, рухани дамыған, шығармашыл, мәдениетті, білім құндылығын түсінетін, педагогикалық

технологияларды меңгерген, ғылым мен техника жетістіктері негізінде кәсіби даярланған болуы тиіс [2].

Оқу үдерісіне жаңа бағыт беріп, оның даму жолдарын ХХІ ғасырдың талабына сәйкес айқындау үшін білімнің әр түрлі салаларына білім және ғылым, білім және адам құқығы, білімнің қоғам дамуындағы әсері, білім беру барысындағы жаңа технология т.б. талдау жасалып, қорытындылану қажет.

Педагогикалық ғылымның жаңа бағытта дамуы білім беру жүйесінде жоғары дәрежелі, жан-жақты сапалы біліммен қаруланған ұлттық, мемлекеттік, саяси-экономикалық және ел мүддесі тұрғысынан туындаған мәселелерді шеше алатын жаңа тұрпатты педагог мамандарды талап етеді. Бұл мәселені шешуде мұғалім үлкен рөл атқарады. Себебі, мектеп түлегі қай мамандықты таңдаса да, ол мектеп мұғалімі берген негізгі білімді толықтырып, кеңейтіп дамытады. Сондықтан, болашақ мұғалімдерді сапалы түрде даярлау-педагогикалық мамандарды дайындайтын кәсіптік білім беру жүйесінің басым міндеттерінің бірі болып табылады.

Болашақ педагог мамандардың теориялық білімдері мен практикалық тәжірибелерін ұштастыратын негізгі форма – педагогикалық практика. Ресей жазушысы В.Афанасьев: *«Теория мен практиканың айырмашылығы – тәжірибеде. Теория деген не? Өткен ұрпақтардың жинаған іс-тәжірибесі. Практика деген не? Өзіміз жинақтайтын іс-тәжірибе. Теорияны да, тәжірибені де ескерген жөн. Теориямен нығайтылмаған тәжірибе ешқашанда тиімді болмайды, қандай тақырыпта сөз қозғалса да»* - деп айтқан[3]. Демек болашақ педагог мамандардың педагогикалық қызметті меңгеруі тек теориялық оқу мен практикалық тәжірибе өзара байланыста болған жағдайда ғана жүзеге асады. Кәсіби компоненттердің іскерлігі мен дағдыларын дәрісханада ғана отырып қалыптастыру мүмкін емес.

Педагогикалық практикадан өту кезінде студент-практикант қаншалықты мамандықты дұрыс таңдағанын, өзінің тұлғалық қабілеттерінің болашақ мамандығымен үйлесімділік деңгейін анықтайды. Тек ұзақ мерзімді практикада студенттердің бұрын меңгерген білімі мен қажетті білім қоры арасындағы қайшылықтары айқындалып, үздіксіз білім алу факторы туындайды. Студенттің кәсіби әрекеті мазмұнды материалдардың негізінде, практика барысында жетіледі. Бұл кезеңде студенттердің іскерлігі мен дағдылары қалыптасады және өзіне деген сенімі артады. Шығармашылық деңгейде жұмыс істеу барысында олар өз білімдерін дәлелдейді. Студент - практикант өз іс-әрекетін талдай отыра, жұмыс барысында туындаған қиыншылықтарды іскерлікпен шешеді [4].

Студенттерінің алдында педагогикалық практика барысында барлық мүмкіншіліктерді пайдалана отырып, өз бетінше педагогикалық қызметті атқаруға дайындалу міндеттері тұр деп айтуға болады. Осы орайда біз зерттеу жұмысымыз негізінде үздіксіз педагогикалық практика барысында студенттердің мұғалімдік деңгейге даяр болуы барысында кездескен қиындықтар мен проблемалар аясында туындаған сұрақтар бойынша сауалнама үлгісін ұсынып отырмыз.

Сауалнаманы алудағы зерттеу мақсаты: үздіксіз педагогикалық практиканың – оқу процесінде студенттің меңгерген білімін сапасы, болашақ мамандығы бойынша қажетті кәсіби білік-дағдыларын игеру. Педагогикалық практика педагогты кәсіби даярлау жүйесінде мынадай маңызды қызметтер атқарады: оқытушылық, дамытушылық, тәрбиелік, диагностикалық. Практика жетекшілері кәсіптік тәжірибенің ұйымдастырылуын жоспарлағанда, практика бағдарламасының орындалуын ғана көздемей, әр студенттің бойындағы тұлғалық және кәсіби жақтарын мақсатты және жүйелі ашуға, әлсіз жақтарын жеңуге көмектесуі қажет. Осы сынды факторларды болдырмау жоғын қарастыру.

Сауалнаманы алудағы зерттеу объектісі: №122 жалпы білім беретін мектептің оқушылары, Алматы қаласының Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің 5В011000-физика мамандығының 4-курс студенттері, №122 жалпы білім беретін мектептің

физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушылары.

Сауалнаманы алудағы зерттеу пәні: Физиканы оқыту әдістемесі.

Сауалнаманы алудағы зерттеу болжамы: Қазіргі қоғамдағы үздіксіз педагогикалық практиканың белең алуы, болашақ ұрпақ үшін арналған сауалнама.

Сауалнаманы алудағы зерттеу міндеттері:

Үздіксіз педагогикалық практика - оқу процесінің бірізділігі мен жүйелілігін қамтамасыз ету. Болашақ маманның мектептегі оқу жұмысын ғылыми тұрғыда дұрыс ұйымдастыра білуін, кәсіби қабілеттерін қалыптастыру мен дамытуда маңызды рөл атқарады. Практика кезінде студенттер сынып жетекшісінің көмекшісі ретінде жұмыс жасап, өздерінің мамандықтары бойынша үйірмелер ұйымдастырады. Сыныптан тыс тәрбие жұмысы барысында білім алушылар тәрбие жұмысы әдістемесінің қыр-сырын меңгеріп, психологиялық-педагогикалық байқау, талдау жасауға үйренеді. Енді кезекте №122 жалпы білім беретін мектептің оқушылары, Алматы қаласының Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің 5B011000-физика мамандығының 4-курс студенттері, №122 жалпы білім беретін мектептің физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушыларына сауалнаманың қысқа нұсқасын ұсынамыз.

Студенттерге арналған сауалнама:

1. «Үздіксіз педагогикалық практика» мен «Педагогикалық практикасының» бағдарламасының қайсысы тиімдірек және не үшін тиімді?

2. Үздіксіз педагогикалық практика сіздің жеке білім беру стиліңіз бен әдістеменізді өзгертуге септігін тигізді деп ойлайсыз ба? Неге?

3. Үздіксіз педагогикалық практика қолдану сізге әлі де қиыншылық туғызады? Неге?

Оқушыларға арналған сауалнама:

1. Практикант мұғалімнің түсіндірмелерін түсінесіз бе?

2. Практикант мұғалімнің сабақ беру ахуалы саған ұнай ма?

3. Практикант мұғалімнің аптасына 1 рет келіп, саған сабақ бергені ұнайды ма?

№122 жалпы білім беретін мектептің физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушыларына арналған сауалнама:

1. Үздіксіз педагогикалық практикада практиканттың әдістемелік тұрғыдан дайындалып келуіне көңіліңіз тола ма?

2. Оқушымен практикантты қатар қойғанда білім көрсеткішінің кемшіліктері

3. Үздіксіз педагогикалық практикадан келген практиканттың кәсіби шеберлігін бағалауыңыз?

Сауалнаманың қорытындысы бойынша:

Зерттеу жұмысымыздың осы кезеңіндегі мектеп оқушылары, студенттерінің, №122 жалпы білім беретін мектептің физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушыларының үздіксіз педагогикалық практика өтікзу барысында қалыптасқан жағдаяттар бойынша барынша анықтадық. Алматы қаласы Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті студенттерінің үздіксіз педагогикалық практика барысында оқушылардың, студенттердің және №122 жалпы білім беретін мектептің физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушылардың ұсыныстар мен тілектерін айқындалды.

Сауалнамаға қатысқаны: 45 адам.

Оқушылардың сауалнама қорытындысы бойынша:

✓ 95%- практикант мұғалімнің түсіндірмелерін түсініп, тыңдайтындар.

✓ 78% - практикант мұғалімнің сабақ беру ахуалы кейде ұнататындар.

✓ 70% - практикант ұстаздардың аптасына 1 рет келіп емес, бірнеше рет келіп сабақ бергені дұрысырақ деп есептейтіндер. Яғни оқушылардың ұсынысы бойынша үздіксіз

педагогикалық практика барысында практиканттардың аптасына екі рет келуін ұсынып отыр.

✓ 85% - үздіксіз педагогикалық практика барысында практикант мұғаліміне сабақ барысында оқушының жұмысына бағалауына көңілдері толатындар.

Студенттердің сауалнама қорытындысы бойынша:

✓ 50% - студенттердің үздіксіз педагогикалық практиканың 30-50% тиімдірек екенін айтады.

✓ 50% - жеке білім беру стиліңіз бен әдістемеңіздің өзгертуіне септігіне аз өзгерістер байқалуда деп жатса, 50% - білім беру стилі мен әдістемеге қомақты және сапалы өзгерістер әсер етуде жатыр.

✓ 20% - үздіксіз педагогика практикасы ұнағандары, ал 88% - жүйесіз практика деп есептеді.

№122 жалпы білім беретін мектептің физика пәнінің мұғалімі және Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің әдіскер оқытушыларына сауалнама қорытындысы бойынша:

✓ 60% - практикаға жетекшілік еткен мұғалімдердің үздіксіз педагогикалық практикадан өткен студенттердің сабақ берген оқушылардың бойында айтарлықтай өзгерістері бар екен айтады.

✓ Үздіксіз педагогикалық практикадан келген практиканттың шеберлігін бағалауы 30-50 % ұнады деп тоқталды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан мектебі, 2008ж. №6 «Ақпараттық технологиялардың тиімділігі».
2. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2007жыл.
3. <http://group-global.org/fr/node/34224>.
4. Оқу экспериментін ұйымдастыру және зертханалық жұмыстар. А.Қ.Ершина, Н.Сәндібаева. ЖШС «Полиграфия –сервис и К⁰». – Алматы, 2009.
5. <http://bmsi.ru/doc/b7d401bc-d100-4ba1-9c26-91ceabd3e211>

Аннотация

Особенности непрерывной педагогической практики по физике

Н.А. Сандыбаева¹, А.У. Жасузақ¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)

В статье рассматриваются вопросы проведения непрерывной педагогической практики. Кроме того, теоретические и практические организации по физике, реализация их работ по физике.

В статье представлены результаты внедрения в учебный процесс методики «Формирование проектировочной компетенции будущих педагогов в процессе непрерывной педагогической практики». Непрерывная педагогическая практика выделяется как одно из важнейших условий поэтапного формирования всех структурных компонентов проектировочной компетенции (мотивационного, когнитивного, личностного, креативного, проектировочно-деятельностного, рефлексивного). Выделенные компоненты рассматриваются с точки зрения структурно-функционального подхода как функциональные единицы, обеспечивающие единство процесса формирования проектировочной компетенции. Положительная динамика ее формирования отражается в изменении типа доминирующей мотивации, повышении уровня рефлексии, профессиональных знаний, умений, навыков (по проектированию педагогической деятельности), и профессионально-значимых личностных качеств будущих педагогов.

Ключевые слова: проектировочная компетенция педагога, компоненты проектировочной компетенции, непрерывная педагогическая практика.

Annotation

Features of continuous pedagogical practice in physics

N.A. Sandybaeva¹, A.U. Zhasuzak¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(c.Almaty, Kazakhstan)

The article examined about questions of realization continuous pedagogical practice. In addition, the theoretical and practical organization of works carried out (conducted) on physics.

The article presents the results of introduction into educational process of a technique "Formation of design competence of future teachers in the course of continuous student teaching". Continuous pedagogical practice is allocated as one of the most important conditions of stage-by-stage formation of all structural components of design competence (motivational, cognitive, personal, creative, design and activity, reflexive). The allocated components are considered from the point of view of structurally functional approach as the functional units, providing the unity of process of formation of design competence. Positive dynamics of its formation is reflected in change of dominating motivation type, increase of reflection level, professional knowledge, abilities, skills (on design of pedagogical activity), and professionally significant personal qualities of future teachers.

Keywords: designing competence of the teacher, components of the designing competence, continuous pedagogical practice.

МРНТИ 29.03.21

О НЕСТАЦИОНАРНОМ ТЕМПЕРАТУРНОМ ПОЛЕ ВОКРУГ ПОДПОЧВЕННОГО ЦИЛИНДРИЧЕСКОГО АККУМУЛЯТОРА ТЕПЛА

А.Ж. Жамалов¹, И.Е. Сыдықкүл¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)

Аннотация

В этой работе на внутренней стороне массива температура в цилиндр, направленных на установление аккумулятора не стационара в случае цилиндрический аккумуляторных безграничные в поле. В случае, рассматриваемый на расстояние до точки температура массива симметрично вопрос времени и в связи с измерения. По данному вопросу уравнение теплопроводности Лапласа, разрешаются путем модификации. Мы будем использовать выражение оборота решении вопроса:

$$T(r, t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{c-t\infty}^{c+t\infty} e^{pt} \bar{T}(r, p) dp$$

По первой интегральной переменной заменены интегрирование. Частично плоскости данного уравнения Z комплексный переменных, обладающее корень не допускается. Поэтому в любом полных положительного частично плоскости по первой уравнения будет интегрировать. Результатами эксперимента для цилиндрического аккумулятора выявлено, что температуры на лицевой стороне этажа соответствовали всем показателям установки.

Ключевые слова: Грунт, изотропная среда, теплопроводности, функции Бесселя, гелиотеплицы, аккумулятора тепла.

Авторами рассматривается задача определения цилиндрического аккумулятора тепла. Предполагается постоянная температура r_0 поддерживается постоянная температура T_0 , а на цилиндрической поверхности происходит конвективный теплообмен с окружающим грунтом по закону Ньютона. Грунт - изотропная среда с коэффициентом теплопроводности λ и его начальная температура равны нулю. Ограничиваясь достаточно коротким внутри бесконечно массива. В силу симметрии задачи температура T массива зависит от времени t и r - расстояния от рассматриваемой точки до оси цилиндра.

Таким образом, для определения поля температур в массиве необходимо решить уравнение теплопроводности

$$\frac{\partial T}{\partial t} = \alpha^2 \frac{1}{r} \frac{\partial}{\partial r} \left(r \frac{\partial T}{\partial r} \right), \quad \begin{matrix} t > 0 \\ r > r_0 \end{matrix} \quad (1)$$

с начальным

$$T|_{t=0} = 0, r > r_0 \quad (2)$$

и граничными

$$\lambda \frac{\partial T}{\partial t} \Big|_{r=r_0} = \alpha (T|_{r=r_0} - T_0), t > 0, \quad (3)$$

$$\frac{\partial T}{\partial r} \Big|_{r=\infty} = 0 \quad (4)$$

условиями, (α - коэффициент теплопередачи на поверхности цилиндра). Условие (4) означает отсутствие притока (оттока) тепла на бесконечности.

Заметим, что задача (1) - (4) возникла при определении нестационарного поля температур в гелиотеплицах аккумулятором тепла. Решается она с использованием преобразования Лапласа [5] по времени t :

$$\bar{T} = \bar{T}(r, p) = \int_0^{+\infty} e^{-pt} T(r, t) dt.$$

В силу условия (2) изображением $\frac{\partial T}{\partial t}$ является

$$p\bar{T} - T|_{t=0} = p\bar{T}.$$

Учитывая, что изображение функции $1/p$, задачу (1) - (4) можно переписать

$$\bar{T}'' + \frac{1}{r} \bar{T}' - \frac{p}{a_2} \bar{T} = 0, \quad (5)$$

$$-\bar{T}' \Big|_{r=r_0} + \frac{\alpha}{\lambda} \bar{T} \Big|_{r=r_0} = \frac{\alpha T_0}{\lambda} \frac{1}{p} \quad (6)$$

$$\bar{T}' \Big|_{r=\infty} = 0, \quad (7)$$

где дифференцирование производится по переменной r ; p - параметр.

Общее решение (5) выражается через модифицированные функции Бесселя I_0 , K_0

$$\bar{T} = C_1 I_0 \left(\frac{\sqrt{p}}{\alpha} r \right) + C_2 K_0 \left(\frac{\sqrt{p}}{\alpha} r \right), \quad (8)$$

где C_1 и C_2 не зависят от t ; $\sqrt{p}$ - та непрерывная ветвь квадратного корня, которая принимает положительные значения при положительных p .

Известно [2, 3], что функция I_0 имеет неограниченную производную на бесконечности и в силу условия (7) заключаем, что $C_1 = 0$. Поэтому решение (8) должно иметь вид

$$\bar{T} = C_2 K_0 \left(\frac{\sqrt{p}}{\alpha} r \right). \quad (9)$$

Подставляя (9) в условие (6), находим неизвестную константу

$$C_2 = T_0 \frac{g(\sqrt{p})}{p}, \quad (10)$$

где в (10)

$$g(z) = \frac{1}{K_0 \left(\frac{r_0}{\alpha} z \right) - \beta \frac{r_0}{\alpha} z K_0' \left(\frac{r_0}{\alpha} z \right)}; \quad (11)$$

Здесь

$$\beta = \frac{\lambda}{\alpha r_0} \left(\beta = \frac{1}{Bi} \right). \quad (12)$$

Перейдем к оригиналу $T(r, t)$, используя известную формулу обращения [1]

$$T(r, t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{c-i\infty}^{c+i\infty} e^{pt} \bar{T}(r, p) dp, \quad (13)$$

где действительно число c таково, что правее прямой $c+iy$ ($-\infty < y < +\infty$) в плоскости комплексной переменной p нет особых точек функции $\bar{T}(r, p)$. Можно показать [3], что функция

$$K_0(z) - \beta z K'_0(z)$$

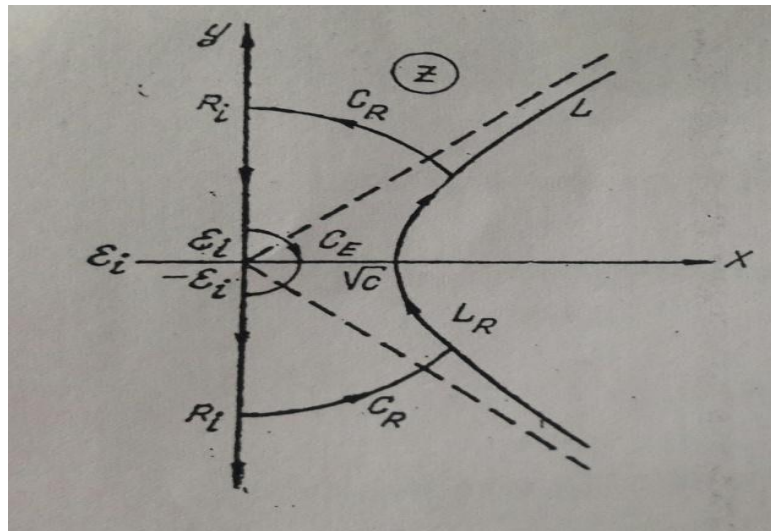

Рис1. Контур интегрирования L и C

не имеет корней правой полуплоскости комплексной переменной z . Поэтому ясно, что подынтегральная функция в (13) является аналитической правой полуплоскости. Следовательно, в (13) можно интегрировать по любой прямой, расположенной в правой полуплоскости и параллельной мнимой оси т.е. можно считать, что c - произвольное положительное число.

В интеграле (13) заменим переменную интегрирования $z = \sqrt{p}$. Прямая, по которой ведется интегрирование, перейдет в правую ветвь L гиперболы $x^2 - y^2 = c$ ($z = x + iy$) (рис.1) и формула (13) с учетом (9) и (10) примет вид

$$T(r, t) = \frac{T_0}{\pi i} \int_L \frac{f(z)}{z} dz, \quad (14)$$

где

$$f(z) = \exp(z^2 t) K_0\left(\frac{r}{\alpha} z\right) g(z). \quad (15)$$

Преобразуем формулу (14). Пусть замкнутый контур C состоит из части L_R гиперболы L , лежащей в кругу $|z| \leq R(R\sqrt{c})$; дуги C_R окружности $|z| = R$, расположенной между мнимой осью и гиперболой L ; части $[-R_1; R_1]$ мнимой оси, из которой удалена $[-\epsilon_1; \epsilon_1]$ (ее обозначим через $L_{R,\epsilon}$), где δ -достаточно малое положительное число; полуокружности C_ϵ радиуса ϵ , охватывающей начало координат в правой полуплоскости (рис.1).

Внутри контура C подынтегральная функция (14) аналитична, поэтому по известной теореме Коши [3]

$$\int_C \frac{f(z)}{z} dz = 0 \quad (16)$$

На C_R имеем $z = Re^{i\varphi}$, $dz = iRe^{i\varphi}d\varphi$. Поэтому легко видеть, что

$$\left| \int_{C_R} \frac{f(z)}{z} dz \right| \leq \frac{\text{const}}{R};$$

следовательно,

$$\left| \int_{C_R} \frac{f(z)}{z} dz \right| \leq \frac{\text{const}}{R}; \quad (17)$$

Используя, асимптотику для K_0 и $K_1 = -K_0'$ при малых значениях аргумента [4]

$$K_0 z \sim -\ln z, K_1(z) \sim \frac{1}{z} \text{ при } z \rightarrow 0$$

можно показать, что

$$f(z) \sim 1 \text{ при } z \rightarrow 0 (\operatorname{Re} z > 0).$$

На полуокружности C_ε имеем

$$z = \varepsilon e^{i\varphi}, dz = i\varepsilon e^{i\varphi} d\varphi.$$

Поэтому

$$\int_{C_\varepsilon} \frac{1}{z} f(z) dz \sim_{\varepsilon \rightarrow 0} - \int_{-\pi/2}^{\pi/2} \frac{1}{\varepsilon} e^{-i\varphi} i \varepsilon e^{i\varphi} d\varphi = -\pi i$$

Запишем равенство (16) в виде

$$\left(\int_{L_R} + \int_{C_R} + \int_{L_{r,\varepsilon}} + \int_{C_\varepsilon} \right) \frac{1}{z} f(z) dz = 0$$

и перейдем к пределу при $R \rightarrow \infty, \varepsilon \rightarrow 0$.

Тогда, учитывая (14), (17), (18), получаем

$$f(iy) = \frac{\exp(-y^2 t) K_0\left(\frac{r}{\alpha} iy\right)}{K_0\left(\frac{r_0}{\alpha} iy\right) + \beta \frac{r_0}{\alpha} iy K_1\left(\frac{r_0}{\alpha} iy\right)}. \quad (20)$$

Известно (2), что при $y < 0$

$$K_0(iy) = \frac{\pi}{2} i H_0^{(1)}(-y), K_1(iy) = -\frac{\pi}{2} H_1^{(1)}(-y), \quad (21)$$

при $y > 0$

$$K_0(iy) = \frac{\pi}{2} i H_0^{(2)}(y), K_1(iy) = -\frac{\pi}{2} H_1^{(2)}(y), \quad (22)$$

где $H_\nu^{(1)}, H_\nu^{(2)}$ -функции Ханкеля порядка ν первого и второго рядов. Промежуток интегрирования в (19) разобьем на две части точкой $y=0$. В каждой из полученных частей применим соответствующую формулу из (21), (22), затем объединим два интеграла в один, который берется от $y=0$ до $y=+\infty$. Возникшую при этом подынтегральную функцию преобразуем, используя разложения [2]:

$$H_y^{(1)}(z) = I_y(z) + iY_y(z),$$

$$H_y^{(2)}(z) = I_y(z) - iY_y(z);$$

здесь I и Y - функции Бесселя порядка первого и второго рядов. Введем вместо y новую переменную $\frac{yr_0}{\alpha}$. В результате получим окончательный вид точного решения задачи

(1)-(4):

$$T(r,t) = T_0 - \frac{2T_0}{\pi} \int_0^{+\infty} \frac{\exp\left(-\frac{\alpha^2}{r_0^2} ty^2\right)}{y} \times \\ \times \frac{Y_0\left(\frac{r}{r_0} y\right) l(y) - I_0\left(\frac{r}{r_0} y\right) m(y)}{l^2(y) + m^2(y)} dy, \quad (23)$$

где

$$l(y) = I_0(y) + \beta y I_1(y), m(y) = Y_0(y) + \beta y Y_1(y). \quad (24)$$

Расчетные результаты согласно (23) и экспериментальные данные, полученные в декабре 1980 г. В опытно - производственном варианте блочной гелиотеплицы, построенной в совхозе "Кашкадарья"

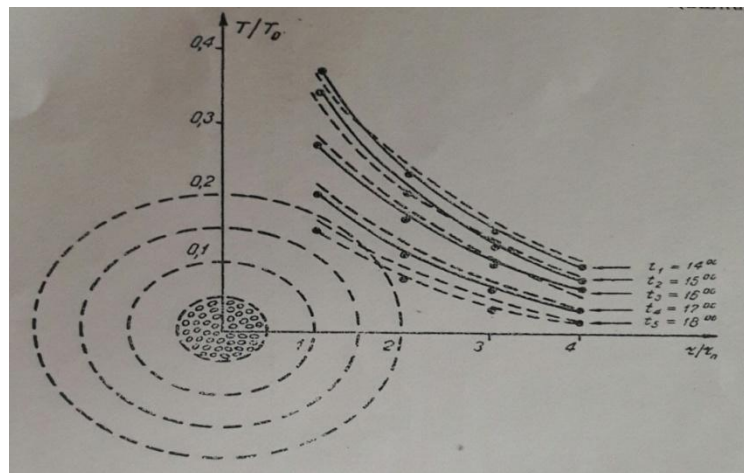

Рис. 2. Распределение температуры почвы вокруг цилиндрического аккумулятора:

Пунктир – расчет: сплошная линия – эксперимент $\beta=1$, $\alpha^2=5 \cdot 10^{-7} \text{ м}^2/\text{с}$; $\lambda=0,42 \text{ Вт/м. к.}$

Ульяновского района Кашкадарьинской области, приведены на рис.2. Расчетные результаты достаточно хорошо согласуются с экспериментальными данными.

Список литературы:

1. Лаврентьев. М., Шабат Б. В. Методы теории функций комплексного переменного М., 1973. 736с.
2. Справочник по специальным функциям М., 1979, 832с.
3. Бейтман Г., Эрдейн А. Высшие трансцендентные функции.Т.И.М., 1974, 296 с.

Аннотация

Цилиндрлі аккумулятордың стационар емес температура өрісі

А.Ж. Жамалов¹, И.Е. Сыдыққұл¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

(Алматы қ., Қазақстан)

Бұл жұмыста цилиндрлі аккумулятор шексіз массивтің ішкі жағында орналасқан жағдайдағы цилиндрлі аккумулятордың стационар емес температура өрісін анықтауға бағытталған. Симметриялы мәселе жағдайында массивтің температурасы уақытқа және қарастырып отырған нүктеге дейін қашықтыққа байланысты болып келеді. Бұл мәселеге байланысты жылуөткізгіштің теңдеуі Лаплас түрлендірулері арқылы шешіледі. Мәселені шешуде белгілі айналым өрнегін пайдаланамыз:

$$T(r,t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{c-t\infty}^{c+t\infty} e^{pt} \bar{T}(r,p) dp$$

Бірінші интегралды айнымалы бойынша интегралдаумен алмастырылған. Z комплексті айнымалыға ие болған жартылай жазықтықта бұл теңдеудің түбірі болмайды. Сол себепті бірінші теңдеу

оң жартылай жазықтықта орналасқан кез келген түбір бойынша интегралданады. Цилиндрлі аккумулятордың беткі қабатындағы температураның үлесуі анықталды және бұл нәтиже эксперименттің нәтижелерімен сәйкес келді.

Тірек сөздер: грунт, жылуөткізгіштік, Бессель функциясы, изотропты орта, күн жылыжайы, жылу аккумуляторы.

Annotation

About the non-stationary temperature field around the subsoil cylindrical accumulator of heat

A.Zh. Zhamalov¹, I.E. Sydykkul¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(c.Almaty, Kazakhstan)

In this operation on array inside temperature in the cylinder, the battery rooms directed to establishment of the accumulator not of a hospital in a case cylindrical boundless in the field. In a case, the matter of time considered on distance to a point array temperature symmetrically and in connection with measurement. On the matter the equation thermal capacity Laplace, are resolved by modification. We will use expression of a turn the solution of a question. Is known:

$$T(r, t) = \frac{1}{2\pi i} \int_{c-t\infty}^{c+t\infty} e^{pt} \bar{T}(r, p) dp$$

On the first integral variable are replaced integration. Partially the plane of this equation of Z complex variables, possessing a root isn't allowed. Therefore in any complete partially the planes on the first the equations will integrate the positive. The results of the experiment for a cylindrical accumulator revealed that the temperatures on the front side of the floor corresponded to all the parameters of the installation.

Keywords: grunt, isotropic environment, heat conductivity, Bessel's functions, heliogreenhouse, heat accumulator.

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

МРНТИ 16.21.07

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОМУ ОБЩЕНИЮ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Л.А. Телибаева¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)

Аннотация

В современных условиях глобализации, когда коммуникация становится одной из главных форм конкурентной борьбы, владение иностранным языком для профессионального общения являются важным условием на рынке труда. Любой специалист в процессе профессиональной деятельности испытывает необходимость в получении новейшей информации по своей специальности, значительная часть которой представлена на иностранном языке. Современные средства коммуникации предоставляют практически неограниченные возможности поиска информации и общения. Профессиональная деятельность любого специалиста требует умения пользоваться базами данных, осуществлять информационный поиск, оформлять различные документы, редактировать тексты, в том числе и на иностранном языке. Эффективность иноязычного общения напрямую зависит от умения учитывать культурные особенности страны собеседника, предвидеть ход беседы, от способности изменить тактику коммуникативного поведения в нестандартных или меняющихся условиях ситуации общения, т.е. от уровня сформированности межкультурной компетенции.

Ключевые слова: иностранный язык, межкультурная компетенция, коммуникация, общение, информация, культура, личность.

В Казахстане значительно возросли образовательные и самообразовательные функции иностранного языка, их профессиональная значимость, на рынке труда, что повлияло на усиление мотивации в изучении языков международного общения.

Изменения, происходящие в современном обществе, создание общеевропейского культурного и экономического пространства, причастность Казахстана к этим изменениям, появление новых технологий, предоставляющих практически неограниченные возможности для получения информации и общения, выдвигают новые требования и к подготовке специалистов и к конечному результату процесса подготовки – формированию образованной личности, знающей и уважающей культуру родной страны, толерантной, открытой для диалога культур, личности, осознающей масштаб изменений, происходящих в обществе, свою роль в осуществлении этих изменений.

Современное средне специальное образование должно способствовать подготовке специалиста «осознающего себя как культурно-исторического субъекта, готового к конструктивному участию в диалоге культур» [1, 55].

Государственный образовательный стандарт среднеспециального учебного профессионального образования требует учета профессиональной специфики при изучении иностранного языка, его нацеленности на реализацию задач будущей профессиональной деятельности обучающихся, поэтому курс обучения иностранному языку в неязыковом учебном заведении носит коммуникативно-ориентированный и профессионально-направленный характер, а иностранный язык рассматривается как средство общения между специалистами разных стран. Концептуальные положения языковой подготовки в неязыковых средне специальных учебных заведениях изложены в «Примерной программе курса иностранного языка для средне специальных неязыковых специальностей», согласно которой основной целью курса является обучение практическому владению разговорно-

бытовой речью и языком специальности для активного применения иностранного языка, как в повседневном, так и в профессиональном общении [2]. Перед преподавателем стоит задача формирования у студента способности и готовности к межкультурной коммуникации, что предполагает развитие умений опосредованного письменного (чтение, письмо) и непосредственного устного (говорение, аудирование) иноязычного общения [3].

Современный профессионально-ориентированный подход к обучению иностранному языку предполагает формирование у студентов способности иноязычного общения в конкретных профессиональных, деловых, научных сферах и ситуациях с учетом особенностей профессионального мышления. Подготовка специалистов на неязыковых факультетах вузов заключается в формировании таких коммуникативных умений, которые позволили бы осуществлять профессиональные контакты на иностранном языке в различных сферах и ситуациях [4].

Иноязычное общение становится существенным компонентом профессиональной деятельности специалистов, в связи с этим значительно возрастает роль дисциплины «иностраный язык» на неязыковых факультетах в средне специальных учебных заведений.

«Общение» рассматривается как процесс выработки новой информации, единой для общающихся людей, что и порождает их общность (или повышает степень этой общности). Следовательно, общение как понятие не может отождествляться с понятием «коммуникация», которая определяется в социальной психологии лишь как «процесс передачи и обмена информацией» [5, 348].

В научной литературе подчёркивается тот факт, что общение является эффективным только в том случае, если у субъекта общения развит ряд социально-перцептивных способностей:

- способность понять другого человека, умение вникать в состояния душевных движений окружающих, способность - видеть мир глазами другого человека;
- способность к эмпатии;
- способность к идентификации;
- способность к психологической проницательности, которая позволяет мгновенно осознать проблему, возникшую в процессе межличностного общения, и быстро найти решение, опираясь на собственное чувственное восприятие;
- способность к наблюдательности и т.д.

Устное профессиональное общение представляет собой речевое взаимодействие специалистов в ходе осуществления профессиональной деятельности, его относят к специальным видам социальной коммуникации. Профессионально ориентированное общение осуществляется благодаря специальным знаниям, регулируется совокупностью кодифицированных норм, установленных правил, достаточно четких и определенных, которые люди заучивают в ходе специальной подготовки. Нормативные профессиональные рамки обусловлены целями, способами, критериями оценки, специфическими для каждого отдельного вида практической деятельности [6].

Устное профессиональное общение на иностранном языке – такая разновидность общения, которая выступая в качестве основного условия существования международного профессионального сообщества и интеграции в него молодых поколений, направлена в первую очередь на обмен профессионально-значимой информацией, подлежащей передаче, хранению, воспроизводству, при этом в процессе обмена важную роль играет взаимопознание и взаимопонимание между партнерами по общению – представителями различных профессиональных сообществ. В механизме устного профессионального общения выделяют следующие компоненты: а) цели (ради чего специалист вступает в общение); б) содержание (информация, которая передается от одного специалиста к другому); в) средства или способы кодирования, переработки и расшифровки информации; г) каналы, по которым информация передается [7]. Ориентация языкового обучения студентов неязыковых средне

специальных учебных заведений на подготовку к реальному профессиональному общению является методически оправданной, поскольку призвана стимулировать мотивацию обучающихся, вызывать интерес к предмету.

Современные психологи рассматривают мотивацию как один из основных психологических факторов успешности овладения иностранным языком [8]. Немотивированное обучение речевой деятельности снимает проблему «предмета деятельности», лишает его психологического содержания. В основе мотивации лежит потребность, в основе коммуникативной мотивации лежит потребность двух видов: а) общая коммуникативная мотивация (потребность в общении как таковая, свойственная человеку как существу социальному); б) ситуативная мотивация (потребность «вмешаться» в данную речевую ситуацию). Уровень последней в решающей степени определяется тем, как обучает преподаватель (как создает речевые ситуации, какой использует материал, приемы) [9].

Для обеспечения эффективности общения между представителями разных культур необходимо преодоление не только языкового барьера, но и барьера культурного, поэтому овладение иностранным языком и его использование предполагает знание социокультурных особенностей носителей изучаемого языка, широкий спектр вербальной и невербальной коммуникации. Знакомство с историей, географией, политическим и экономическим устройством, культурой, искусством, правилами поведения, нормами и традициями общественной жизни стран изучаемого языка является необходимым условием фоновой социокультурной подготовки, на основе которой будет реализовываться профессиональное общение с представителями иных культур. Ознакомление с определенным объемом страноведческой информации оптимизирует достижение образовательной и воспитательной целей, повышая уровень общей культуры будущего специалиста.

Подготовка студентов неязыковых средне специальных учебных заведений к устному профессиональному общению осуществляется в два этапа: на первом этапе она направлена на решение общеобразовательных задач, а на втором этапе (язык для специальных целей) – в основном на решение специальных профессиональных задач, когда происходит формирование профессиональных иноязычных коммуникативных умений. Для достижения уровня профессиональной компетенции специалистов необходимы определенные коммуникативные умения, которые формируются посредством обучения устному общению, следовательно, содержание обучения общению на иностранном языке в неязыковом средне специальном учреждении должно удовлетворять требованиям, предъявляемым к иноязычной деятельности будущих специалистов. Отбор содержания призван способствовать разностороннему и целостному формированию личности студента, подготовке его к будущей профессиональной деятельности [10].

При разработке программы обучения иностранному языку в средне специальном учреждении необходимо учитывать сферы деятельности и ситуации, в которых предстоит общаться студентам; в какие профессиональные контакты им придется вступать; какие задания им придется выполнять; какова будет тематика их деятельности; как наилучшим образом подготовить студентов к использованию иностранного языка в будущей профессиональной деятельности. Этапы иноязычной подготовки должны формироваться в соответствии с планами технических специальностей, а предметно-содержательный компонент учебных программ по спец. предметам и дисциплине «Иностранный язык» целесообразно согласовывать между профильной и языковой кафедрами.

В заключении следует отметить, что далеко не всегда фактический уровень владения иностранным языком выпускниками технических средне специальных учебных заведений соответствует требованиям современной образовательной концепции, запросам современного общества и рынка труда. Требуется качественно новый подход к подготовке специалистов технического профиля по иностранному языку, необходима модернизация содержания обучения, разработка новых методов обучения, поиск наиболее эффективных

средств и образовательных технологий, позволяющих качественно улучшить учебный процесс.

Список литературы:

1. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. Истоки. Воронеж, 1996.
2. Якунин В.А. Современные методы обучения в высшей школе. М., 1991.
3. Якунин В.А. Современные методы обучения в высшей школе. М., 1991.
4. Исаева О.Н., Сущность профессионально-ориентированного обучения студентов-нефилологов иностранному языку. // Вестник СамГУ. – 2007. - №1.
5. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории. М.: Изд-во <Мысль>, 1971.
6. Астафурова, Т.Н. Стратегии коммуникативного поведения в профессионально-значимых ситуациях межкультурного общения: Дис...д-ра пед.наук: (13.00.02). – М., 1997.
7. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991.
8. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991.
9. Примерная программа дисциплины “Иностранный язык” федерального компонента цикла ОГСЭ в ГОС ВПО второго поколения. – М.: МГЛУ, 2000.
10. Макаров Л.В. Обучение профессионально-ориентированному общению на английском языке студентов неязыкового вуза: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: (13.00.02). Российский гос. пед. ун-т им А.И.Герцена – Спб., 2000.

Аннотация

Шетел тілінде кәсіби бағытталған қарым-қатынас жасауға оқытудың басты ұстанымдары Л.А. Телибаева¹

¹(Алматы қ., Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті)

Қазіргі жағдайдағы жаһандану заманында қарым-қатынас бәсекелестік күрестің негізгі түрлерінің бірі болып табылады, кәсіби қарым-қатынас үшін шетел тілін меңгеру көптеген жағдайларда еңбек нарығында басты шарт екені сөзсіз. Кез-келген мамандық бойынша кәсіби маман өзінің жеке ерекшеліктері туралы жаңа ақпаратты алуды талап ететіндіктен, ал ол ақпараттың басым бөлігі шетел тілінде аударылған бөлігі болады. Заманауи коммуникациялық құралдар қарым-қатынас пен ақпарат іздеудің шексіз мүмкіндіктерін ұсынады. Кез-келген маманның кәсіби қызметі кез-келген деректер көзін пайдаланып, ақпаратты іздеуді жүзеге асыруды, түрлі құжаттарды ресімдеуді, мәтіндерді тексеруді талап етеді, сонымен қатар шетел тілінде де. Шетел тіліндегі қарым-қатынастың тиімділігі қарым-қатынас жасаушылардың бір-бірінің мемлекетінің мәдени ерекшеліктерін ескеруі мен қарым қатынас жағдайының өзгеруіне байланысты сөйлесу тактикасы мен іс-әрекетті өзгерте алу, яғни мәдениетаралық құзыреттіліктің қалыптасу деңгейіне тікелей қатысы бар.

Тірек сөздер: шетел тілі, мәдениет ралық құзыреттілік, қарым-қатынас, коммуникация, ақпарат, мәдениет, тұлға.

Annotation

The basic principles of teaching professionally-oriented communication in foreign language

L.A. Telibaeva¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(Almaty, Kazakhstan)

In the modern conditions of globalization, when communication becomes one of the main forms of competition, the possession of a foreign language for professional communication is an important condition in the labor market. Any specialist in the process of professional activity feels the need to obtain the latest information in his field, a significant part of which is presented in a foreign language. Modern means of communication provide almost unlimited opportunities for information and communication. Professional activity of any specialist requires the ability to use databases, carry out information search, make out various documents, edit texts, including in a foreign language. The effectiveness of foreign-language communication directly depends on the ability to take into account the cultural characteristics of the country of the interlocutor, to anticipate the course of the conversation, from the ability to change the tactics of communicative behavior in non-standard or changing conditions of the communication situation, i.e. from the level of the formation of intercultural competence.

Key words: foreign language, intercultural competence, communication, information, culture, personality.

IRSTI 16.31.51

THE INFLUENCE OF FACTORS ON STUDENTS MOTIVATION

K. Tursynbayeva¹

¹*Kazakh State Women's Teacher Training University
(Almaty, Kazakhstan)*

Annotation

One of the discussions in all teacher training groups is how to motivate students to study. Motivation relates to engaging students but also includes confidence building. Classroom dynamics also plays an important role. If there is a climate of trust and support in the classroom, students are more likely to contribute. The exact meaning of the word “motivation” among psychologists is not the same. The term is very wide, it includes such notions as longing, push, volition, wish, pressure, interest, aim, purpose, etc. Motivation is a psychological phenomenon that relates between an active subject and an objective reality.

Key words: motivation, psychology, purpose, technique of teaching, self-confidence.

The term “motivation” originated from the Latin word ‘moveo-movere’ the meaning of which is ‘to move’ in English. In psychology, the term is understood as forces that move our behavior or the sources, reasons of our behavior. The exact meaning of the word “motivation” among psychologists is not the same up to this day. The term is very wide, it includes such notions as longing, push, volition, wish, pressure, interest, aim, purpose, etc. Here are some possible definitions of what motivation is:

- the common name for all impulses that lead to behavior, or as the case may be, to certain behaviour [1].“

- a psychological phenomenon that relates between an active subject and an objective reality. As Linhart asserts [2] motivation of behavior of a man and his activity has two sources:

- subjective, that develops on basis of his needs;

- objective, which is determined by an objective reality and things that are important for the subject in this situation.

These sources can be called also primary (internal) and secondary (external) motivation. Primary motivation is connected to instincts and living needs, e.g. neutral activity, biological needs, social needs, etc. Secondary motivation is not fulfilling of needs: a person is stimulated to the activity because he/she wants to reach something that is connected with this situation externally.

Even the best lessons in the world, books and teaching materials will not make students feel an irresistible need to learn and readiness for difficult work if they are not motivated. Motivation, both internal and external, is a key factor for success at all stages of training, and teachers, can play a key role in creating a situation in the classroom that motivates our students. Of course, this is easier said than done, because each student may need his own way of motivating, and it may take them a lot of time and effort to understand how to make sure that the whole class gets carried away with English. Even the best of teachers does not always have enough for this experience and skill, but if an experienced teacher or a completely green beginner, try using the methods described in order to motivate your students and encourage them to use their full potential for learning.

Give students sense of control over situation. It is not controversial, the guidance of the teacher is very important in order to focus the students on the task and maintain the motivation. But if the teacher give students some freedom of choice and guide what happens in the classroom, he/her use one of the best ways to keep them busy. For example, letting students choose the type of task they will perform, or decide which grammatical subject to go through first, it will give them a sense of control over a situation that can well motivate them to do more.

Success and self-confidence are motivational factors. The importance of self-confidence in learning was also observed in Dörnyei [3]. "To be able to focus on learning with energy and determination, students must have a sense of self-worth and must believe in themselves." It is very important to create conditions for a pleasant and supportive class and to provide students with a safe place where their self-esteem is protected.

Define objectives. Many students find it rather difficult to complete a task or even behave in a proper way in the classroom, when they do not have a clearly defined goal. To the rescue comes the creation of a motivation system that will keep the students' attention in the direction a teacher needs. If a teacher wants to motivate his/her students to work, his/her should let them know exactly what is required of them. At the beginning of the school year, set clear goals for your classes, explain the rules and tell them what exactly a teacher expects from the students by the end of the course.

Diverse lessons. Not all students love lessons the same way. Some of them like practical tasks the most. Others like to read books, others like to work in groups, etc. In order to motivate all students, mix tasks in their lessons so that each time students with different preferences can perform the tasks that they like. This will help to keep the attention of all students. One way of developing motivation is to allow pair-checking of answers. Another way is to allow students to discuss the topic in small groups before answering before the whole class. In psychology, the term "motivation" is understood as forces that move our behaviour or the sources, reasons of our behaviour.

Use competitions. Competition in the classroom can motivate students to work in which they will strive as much as possible to be more successful than classmates. Try to create in the class a friendly competitive spirit, using, for example, group games or other opportunities that allow students to show their knowledge.

Cooperation as means of motivation. Nowadays cooperative interaction among learners is very modern in language teaching. It is believed that they are likely to have more positive attitudes towards learning when working with others. Their motivation to learn could increase, because the cooperation strengthens the group cohesiveness as well as the learners' autonomy and reduces anxiety from failure. Apart of these, social and communicative skills can be developed. The essential feature of project work is an end product. This can take various forms, it can be a poster display, a three-dimensional model, an exhibition, a magazine or newspaper, a report, a video or audiocassette, or an event such as a party or a show. It is very motivating for students to have something meaningful, something real to work on. Diane P., Sarah B. and Helen D. agree that "the end-product of the project is important and should be carefully planned for." That is surely true, but in researches' opinion, teachers should not give the product so much importance, the process itself carries the message, too. Diana L Fried Booth describes project work as a real bridge between language study and language use. It is a good means for those students who want to cooperate and take the advantage of real work with the language. In addition, it also increases learners' autonomy [4].

One of the best ways of doing this is through games. "Language learning is a hard task which can sometimes be frustrating. Constant effort is required to understand, produce and manipulate the target language. Well-chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skills. Groups of students who practiced grammar activity with games fell more motivated and interested in what they are doing. Games are highly motivating since they are amusing and at the same time challenging. Furthermore, they employ meaningful and useful language in real contexts. They also encourage and increase cooperation. "Games are highly motivating because they are amusing and interesting. They can be used to give practice in all language skills and be used to practice many types of communication." "There is a common perception that all learning should be serious and solemn in nature, and that if one is having fun and

there is hilarity and laughter, then it is not really learning. This is a misconception. It is possible to learn a language as well as enjoy oneself at the same time [5].

Consider remunerations. Who does not like receiving rewards? The opportunity to earn a prize at lessons is an excellent source of motivation. The prize can be anything - watching a movie or even something quite simple like a beautiful sticker can make students work better and really strive to achieve success.

Do not skim on the praise, if it is deserved. Not other form of motivation works as well as promotion. Teachers can quite successfully motivate listeners by announcing their successes in public, expressing praise for a well-done work, and showing it to other students as a model.

Provide possibilities for achieving success. Even the best students can sometimes be disappointed in their studies and lose motivation when they feel they are working hard, but do not get the same recognition that other students use. Make sure that all students get the opportunity to show their strengths to their classmates and feel that they are seen and appreciated. This can significantly increase their motivation.

References:

- 1.Homola, M. Motivace lidského chování. Praha: SPN, 1972
- 2.Linhart, J. Základy psychologie učení. Praha: SPN, 1986
- 3.Dörnyei, Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge: CUP, 2001, 73-75 pp.
- 4.The Internet TESL Journal, Vol. VI, No. 6, June 2000.
- 5.Roth, Genevieve. Teaching Very Young Children. Richmond Publishing, 1998. Chapter 5; Action Games.

Аннотация

Влияние факторов на мотивацию студентов

К.Ж. Турсынбаева¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

Одним из постоянных обсуждений преподавателей является мотивация студентов к учебе. Мотивация - это в психологии стимул, желание, способ заставить себя, побороть себя, нацелена на способы начать действовать и добиваться результатов. Мотивация, как внутренняя и внешняя, является ключевым фактором для достижения успехов на всех этапах обучения, и преподаватели играют ключевую роль в том, чтобы создать такую ситуацию на уроках, которая мотивировала бы студентов. Динамика в аудиторий также играет важную роль. В атмосфере доверия и поддержки, студенты получают больше возможностей для активного участия на уроке. Учебный процесс относится к сложным видам деятельности, поэтому мотивов для обучения много, но все они образуют единую систему с общей целью – повышение эффективности обучения.

Ключевые слова: мотивация, психология, цель, методика преподавания, уверенность в себе.

Аннотация

Студенттердің ынталануына факторлардың әсері

К.Ж. Турсынбаева¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Оқытушылардың талқылауындағы көптеген мәселелердің бірі - студенттерді оқуға ынталандыру. Мотивация психологияда ынталандыру, тілек, қозғалыс, өзін-өзі жету, өздігінен әрекет етуді бастау және нәтижелерге қол жеткізу деген түсінік береді. Ішкі және сыртқы мотивациялар оқытудың барлық сатыларында табысқа жетудің негізгі факторы болса, оқытушылар студенттерді ынталандыруда басты рөл атқарады. Аудиториядағы оқытушы мен студенттердің бір-біріне сенім мен қолдау атмосферасы сабақтың тартымды, белсенді түрде өтуіне мүмкіндік береді. Білім беруде қолданылатын ынталандыру факторларының барлығы оқытудың тиімділігін арттыру арқылы нәтижеге, мақсатқа жетуді көздейді.

Тірек сөздер: мотивация, психология, мақсат, оқыту әдістері, өз-өзіне сенімділік.

ГТАХР 16.01.45

ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМІНІҢ КӘСІБИ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ МАҢЫЗЫ

М. Кенжебаева¹, С.А. Асқарова¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Аннотация

Кәсіби мамандардың теория мен практикадағы жетістіктеріне қарамастан, көптеген өзекті мәселелер әлі күнге дейін шешімін таппай отыр. Осындай маңызды мәселенің бірі - шетел тілі мұғалімінің кәсіби коммуникативтік құзіреттілігін дамытудың маңызы. Шетел тілі мұғалімінің кәсіби коммуникативтік құзіреттілігін дамыту көп аспектілі сала. Сондықтан, шетел тілі сабақтарында әртүрлі жағдаяттарда сөйлеу әрекетін қолдана отырып, шетел тілі мұғалімінің кәсіби коммуникативтік құзіреттілігін дамытуда жоспарлы және кешенді жұмыстарды талап етеді. Жас мамандардың тілдік сөйлеу құралдарын қолданудағы мақсаты- педагогикалық жағдаяттарды шешуде кәсіби коммуникативтік сөйлеу әрекетін анықтауды олардың кәсіби дағдыларын дамытуда қолдану әрекетін дамытады.

Тірек сөздер: болашақ шетел тілі маманы, көптілді білім беру, кәсіби коммуникативтік құзіреттілік, оқыту әдістері.

Қазақстан Республикасының дамыған елдердің стандарттарына деген ұмтылысы еліміздің жаңа сапалық деңгейге жылдам өту қажеттілігін туындатуда. Осыған орай қазіргі кезде жасалып жатқан реформалар даму институттарының қалыптасуына немесе өсуден тұрақты даму кезеңіне өтуге және саяси бағыттардағы осындай өзгерістер өмірдің барлық саласындағы шығармашыл тұлғаның мәртебесін көтеріп, мерейін үстем етуде.

ҚР білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында білім алушылар үшін: «баршаға бірдей сапалы білімге қол жеткізу; коммуникативтік және кәсіптік құзыреттілікті дамыту», – деп көрсетілген. Сонымен қатар, білім алушылардың кәсіби құзыреттіліктерін қалыптастыруда электрондық оқыту жүйесіне көшуге және олардың біліктілігін арттыру үшін ақпараттық технологияларды пайдаланушыларды даярлау және олардың біліктілігін арттыру қажет, – екені нақтыланып берілген [1]. Бұл бүгінгі жоғары оқу орындарының алдына болашақ шетел тілі пәні мамандардың кәсіби коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін ақпараттық технологияларды барлық пәндерді оқытуда пайдалануды талап етеді.

Соңғы кезде елімізде білім берудің ұлттық жүйесі қажет, онда әлемдік техникалық, ақпараттық білім беруді қамтамасыз ету деңгейі дәстүрлі ұлттық құндылықтар жүйесімен ұштасып жатуы керек. Болашақ шет тілі мұғалімінің кәсіби-коммуникативтік құзыреттілігі қалыптастыру проблемасының өзектілігі елдегі этникалық жағдайдың ерекшелігінде. Яғни, ол өтпелі кезеңдегі білім беру жүйесінің дағдарысынан туындайды. Себебі қоғамға әсер ететін кез келген глобалды проблемалар білім беру жүйесіне де әсерін тигізеді. Білім беру парадигмасы да өзгеруде, болашақ шет тілі мұғалімінің кәсіби-коммуникативтік құзыреттілігі тәрбиелеу проблемасына да қызығушылық өсуде. ХХІ ғасырда адамзат жоғарғы ғылыми және техникалық жетістіктермен ғана аяқ басқан жоқ, сонымен қатар халықаралық қатынас аясында еркін қызмет ете алатын жан – жақты тұлға қажеттілігін де көрсетті [2].

Негізінен, *құзіреттілік* ұғымы «білім», «білік» және «дағды» (ББД) сияқты ғымдарды қамтиды. Бірақ бұл ББД-ның жаңаша жай ғана жиынтығы емес. Құзіреттілік оқыту нәтижесін (білім және білік) ғана емес, сонымен бірге ол оқушылардың шығармашылық іс-әрекет тәжірибесі мен құндылық бағдарларының жүйесін де көрсетеді. Краевский В.В. бойынша «Құзіреттілік дегеніміз - тұлғаның бойында білім, дағды, іскерлік, ерік күш-

жігердің болуы. Ол, ең әуелі мектептегі оқыту үрдісінде қалыптасады» деп тұжырымдайды [3,20]

«Коммуникативтік құзіреттілік» (латынның «competere» -қол жеткізу, сәйкес келу, сөзінен шыққан) – қажетті тілдерді, қоршаған адамдармен және оқиғалармен әрекеттестікте болу тәсілдерін білуді, топта жұмыс жасау дағдыларын, ұжымдағы әр түрлі әлеуметтік рөлдерді меңгеруді қамтиды. Оқушы хат жаза, анкета толтыра, арыз жаза, сұрақ қоя, пікір таластыра т.б. білуі тиіс. Коммуникативтік құзіреттілік - екінші тілді үйренуші студенттерге тілдің заңдылықтарын жаттанды үйретпей, сол тілді тілдік және қатысымдық тәсілдерді орынды қолданумен байланыстыру. Коммуникативтік құзіреттілік жеке тұлғаның рухани өсуін қалыптастырады, адамдарды түсіне білуіне көмектеседі [4, 586.]. Білім берудің негізгі нәтижесі ретінде мектеп түлегі оқушыда, яғни жеке тұлғада төмендегі құзіреттіліктер болуы тиіс:

Қазіргі білім беру жүйесінде мамандар даярлаушы кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықты игерту ғана болған болса, ал қазір әлемдік кеңестігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындау үшін адамның «құзыреттілік» қабілетіне сүйену арқылы нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну негізгі мақсат болып отырғаны баршамызға мәлім.

Білім берудегі құзыреттілікті ғылыми-теориялық негізде зерттеу жұмыстары Краевский В.В. еңбектерінен басталса, ал жалпы білім беру саласындағы құзыреттілікті зерттеу И.А.Зимняя еңбектерінен байқауға болады. Болашақ мамандардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру дегенде, бірінші орынға алған оқу-танымдық мәселені шешудегі оның біліктілігі тұруы тиіс [4, 5]. Мұндай жағдайлар: біріншіден, қоршаған ортадағы құбылыстарды танып білу мен түсіндіруде; екіншіден, қазіргі заманғы техника мен ақпараттық құралдарды қолдануда; үшіншіден, адамдармен қарым-қатынаста, этикалық нормаларды, өзінің іс-әрекетін бағалауды; төртіншіден, отбасы мүшесі, сатып алушы, көрермен, қала тұрғыны сияқты күнделікті өмірде кездесетін коммуникативтік рөлдерін орындауда; бесіншіден, құқықтық және әкімшілік құрылымдарды, талап-тілегін білдіруде және эстетикалық тұрғыда баға беруде; алтыншыдан, еңбек рыногын бағдарлауды, өзінің өмірдегі орнын, өмір сүру мұраты мен стилін, келіспеушілікті шешу амалдарын табу сияқты көптеген тікелей өзіне байланысты мәселелерді шешуде қажет болады. Осы тұрғыдан қарағанда құзыреттілік ұғымы кезеңдік осы заманғы оқу парадигмасы мен қоғам тапсырысына жауап беретін болашақ шетел тілі пәні мұғалімдердің кәсіби коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруда ақпараттық технологиялардың қолдану негізінде іске асқанын көреміз.

Сонымен қазіргі ақпараттық қоғамда білім беру жүйесіндегі болашақ құзыретті маманды: өзін-өзі жүзеге асыра алатын тұлға, өзінің өмірін ұйымдастыруға жауапты; өздігінен оқуға когнитивті дағдыларды меңгерген тұлға; рефлексия мен шығармашылық негізінде жаңа міндеттерді шешуге қабілетті тұлға; оқу және өмірлік жағдайда өз бетімен меңгерген білімін қолдану тәжірибесі бар тұлға; ақпараттық мәдениетті игерген жеке тұлға деп есептеуге тура келеді. Олай болса, құзыреттілік – өзгермелі жағдайда меңгерген білім, білік, дағдыны тәжірибеде қолдана алу қабілеті болып табылатын оқу нәтижесінде алынатын сапа.

Сондықтан олардың функционалдық сауаттылықтарын кәсіби шеберлікпен ұштастыру үшін нәтижеге бағытталған білім беру үлгісінде мақсатты түрде білім беретін, қалыптастыратын, дамытатын андрогогикалық процесс қажет. Басқаша айтқанда ересектерге арналған, жалпы және кәсіби білімнің қажеттілігін дамыту, ғылым, білім мен мәдениет жетістіктері арқылы адамдардың жалпы мәдениеті мен әлеуметтік белсенділікті дамытуға бағытталған танымдық іс-әрекетке ынталандыру үшін білім беру. Қазіргі білім беру парадигмасы «білікті адамға» бағытталған білімнен «мәдениет адамына» бағытталған білімге көшуді көздейді. Бұл білім беру жаңаша ұйымдастыру- оның философиялық,

психологиялық, педагогикалық негіздерін, теориясы мен тәжірибесін тереңірек қайта қарауды қажет етеді.

Сондықтан бүгінгі күні еліміздің білім жүйесінде оқыту үдерісін тың идеяларға негізделген жаңа мазмұнын қамтамасыз ету міндеті тұр.

Кәсіби коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыруда бір жағдайдан екінші жағдайға өте білу іскерлігі, оны тосыннан қолдана білуге машықтандыру секілді стандарттық дағдыларды меңгеруде бірнеше сатылардан өтуі, оларды қарым-қатынаска дайындаудың ең маңызды аспектісі,- болып табылады. Коммуникативтік біліктілікті қалыптастыру сатысында мынадай өзіндік сипаттамалары айқындалған:

а) жаңа жағдайда оқушыға белгілі білім мен дағды, шешім нұсқалары, қарым-қатынас жасай білу тәсілін жеткізе (тасымалдай) білу іскерлігі, олардың нақты жағдайдағы ерекшеліктеріне сай өзгеріп отыруы;

ә) білім алушыға бұрыннан белгілі ой, білім, дағды, тәсілдер қисындасуындағы (комбинациясында) жаңа коммуникативтік жағдайға сай шешім таба білу іскерлігі;

б) нақты коммуникативтік жағдайларды шешуде жаңа әдістер мен тәсілдерді қолдана білуі.

Сонымен, болашақ мамандардың коммуникативтік құзыреттілігі - бұл бір-бірімен қарым-қатынаска түсу қажеттілігі мен оны орнату қабілеттілігінен тұрады. Болашақ мамандардың тиімді қарым-қатынаска түсуі: серіктестікте өзара қарым-қатынаста өзара түсіністігін айқындайды, кез-келген жағдаятты жақсы түсінеді, мәселені шешетін қарым-қатынас құралын, мақсатқа жетуде тілдік ресурстарды ұтымды қолдануды меңгереді.

Осы бағытта, коммуникативтік құзыреттілік дегеніміз - бұл коммуникативтік мәдениеттіліктің бөлінбейтін құрамдас бөлігі болып табылады. Болашақ мамандардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру қоғамдық сұраныстан туындап отырған мәселе болғандықтан, коммуникативтік мәдениеттіліктің жоғары деңгейіне жеткізу үшін үнемі жетілдіруді қажет етеді. Сондықтан білім берудегі құзыреттілік амалдар қазіргі білім мазмұнының негізі болып отыр. Болашақ мамандарының даярлығында білім беру нәтижелерін айқындау білімді меңгертумен ғана айқындалмайды, сонымен қатар кәсіби міндеттерді шешуді де талап етеді. Коммуникативтік құзыреттілікті кәсіби құзыреттіліктің негізі ретінде қарастыруға болады.

Қорыта келе, жоғарыдағы айтылған теориялық идеяларға сүйене отырып, зерттеу тақырыбым бойынша, шетел тілі пәні мұғалімінің кәсіби коммуникативтік құзыреттілігі – алған теориялық тілдік білімін тәжірибеде пайдалана білу белсенділігі, болашақта таңдаған мамандығына сәйкес кәсіби даярлығына қатысты қарым-қатынас әдістері, технологиялары мен құралдарын меңгеруде ақпараттық технологияларды саралап, өзінің даму деңгейіне сәйкес келетін және қоршаған ортаның әсер ету факторларын шеше алатын тұлғаның қасиеттер жиынтығы, – деген анықтама шығады.

Қазіргі замандағы кәсіби білім беру негізгі екі жағдайда, атап айтқанда, ақпараттандыру мен жетілдіру жағдайында дамып отыр. Егер оны «ақпарат» атты жалпы ғылыми категориясыз қарастыратын болсақ, онда қазіргі замандағы болмыс біржақты әрі толық болмаған болар еді. Бүгінгі күні адамның әлеуметтік-экономикалық іс-әрекеттері оны жүзеге асыруға қажетті білімдер көлемінің шұғыл өсуімен қиындап, күрделеніп отыр. Демек, бүгінгі уақытта білім беруді ақпараттандыру постиндустриалдық қоғамның интеллектуалдық базасын құрудың міндетті шарты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Н.Ә. Назарбаев «Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына дәрісі // Егемен Қазақстан
2. Ахметова Г.К. Образовательный идеал в теории и практике подготовки педагогических кадров. Алматы, 2000. -124б.
3. Проблемы образовательной политики на пороге XXI века // Специалист. - 1999. - №10. - 38 б

4. Краевский В.В. Основные характеристики и логика педагогического исследования. – Волгоград, 1994. – 32 б.

5. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня.- 2006.-№ 8.- 20-26 с.

Аннотация

Особенности формирования профессиональной коммуникативной компетенции будущих учителей иностранного языка

М. Кенжебаева¹, С.А. Аскарлова¹

¹Казахский Государственный Женский Педагогический Университет
(г. Алматы, Казахстан)

Несмотря на успехи в теории и практике подготовки квалифицированных преподавателей иностранных языков, целый ряд вопросов, связанных с этой проблемой, остается неразработанным. К ним относится, в частности, вопрос о формировании профессиональной и коммуникативной компетенции преподавателя иностранного языка. Процесс профессиональной подготовки преподавателя иностранного языка многоаспектен. Таким образом, проблема формирования профессионального речевого общения применительно к различным ситуациям, возникающим на занятии, остается актуальной до настоящего времени и требует планомерной целенаправленной работы. Развитие у молодых педагогов умений использовать речевые формулы для выражения намерения преподавателя иностранного языка в определенных ситуациях педагогического общения будет способствовать формированию у них умений как профессионального речевого общения.

Ключевые слова: будущий учитель иностранного языка, полиязычное образование, профессионально-коммуникативная компетентность, методы обучения.

Annotation

Features of the formation of professional communicative competence of future teachers of a foreign language

M. Kenzhebayeva¹, S.A. Askarova¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(Almaty, Kazakhstan)

Despite of the successes in the theory and practice of training qualified teachers of foreign languages, a whole series of issues related to this problem remains undeveloped. These include, in particular, the issues of the formation of a professional and communicative competence of a foreign language teacher. The process of professional training of a foreign language teacher is multi-faceted. Thus, the problem of the formation of professional speech communication in relation to various situations arising in the classroom remains relevant to the present time and requires a systematic, purposeful work. The development of young teachers' ability to use speech formulas to express the intention of a foreign language teacher in certain situations of pedagogical communication will help them to develop skills as a professional speech communication.

Keywords: a future FL teacher, multilingual education, professional communicative competence, teaching methods.

FTAXP 17.71.07

АВТОРЛЫҚ АУЫЗША ӘДЕБИЕТТІҢ ТҮПБАСТАУ ЖӘДІГЕРЛЕРІ

Б.Ш. Қожекеева¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

Аннотация

Мақалада руханияттың асыл өзегі фольклорда әлем халықтарының атам замандардағы ғұрып, тіршілік дағдысымен астасып жатқан ортақ негіздері сөз болады.

Авторлық ауызша әдебиеті XIX ғасырдағы әдеби дамудың фактісінде зерттеп, зерделеудің өзіндік, озық негіздері бар авторлық ауызша әдебиет үлгілерін өлеңдік түр; жанрлық сипат; негізгі сарын – желілер; дәстүрлі тұғырлар мен жаңа сипаттар тұрғысында жүйелі өзіндік қисындамалар түзу көзделді. Бұл зерттеуде ауызша әдебиеттің төлұмалық сипатын сақтап қалған ерекшеліктер туралы ой қозғау (ұсыныс, ойласу) қарастырылады.

Осы орайда сөз болған бірқанша пікірлер зердеге алынып, тақырыпты ашу мақсатына пайдаланылды. Авторлық ауызша әдебиеттің өзіне тән дара табиғаты ашылып, ұлттық бірегейлігі мен бүтіндігі туралы сөз болады.

Тірек сөздер: авторлық ауызша әдебиет, жанр, өлеңдік түр, фольклор, ұлт

Күн астында көп жортқан көшпелі жауынгер жырау кеңістікке кең шолып, барлығын назарда ұстаған байқампаздық дағдысымен де ерекшеленетін. Көп көргендігінен де дүниені түгендеп сөйлеуді машық етті. Ұлы жаратылыс қолтығындағы тіршіліктің мән-мағынасын тоғыстыра, шендестіріп толғар еді. Оның бірде шалқып, бірде шамырқанар алмағайып әсер сәттеріндегі жан дірілі (теория тіліндегі ырғақ-интонациясы) өнеге шашып, дәстүр туғызған замандары болған еді...

Қазақ әдебиетінің тарихындағы қайталанбас, басқалардан баламасы табылмайтын өнерпаздық бағыттың бірі – авторлық ауызша әдебиеттің өзгеше дара тарихи мәні, ең алдымен, оның ұлттық бірегейлікті, бүтін бітімді (З. Қабдолов) адамзат сөз өнерінің тарихында елден бұрын көркемдік кеңістікке алып шыққандығы...

Руханияттың асыл өзегі фольклорда әлем халықтарының атам замандардағы ғұрып, тіршілік дағдысымен астасып жатқан ортақ негіздер басым. Қазақтың авторлық ауызша әдебиеті - этникалық бірегей құлық, жан күйі, дүниетаным, өмір дағдысы, болмыс, бітім ерекшелігі, етене ұлттық арқаулар мазмұндағы таза ұлт әдебиеті. Желілі құлын, кең жайлау, саятшылық, киіз туырлықты күнкөріс, төрт түлік мал. Ағайын-туыс. Батыры мен ханы. Азамат ер.

Жалпы адамзаттың ортақ иеліктермен кенелген сарқылмайтын ізгілік мұраттар шалқыған сахара тұрмысының атрибуттары жарылқап, қазақтың ғана жанын жай тапқызатын нышандары таңбаланған авторлық ауызша поэзия XIX ғасырда тарихи жаңа бір дәуірін тағы бастан кешіп еді...

Қазақ әдебиеттану ғылымының қалыптасып, даму барысында олжадан қағылған, обалы қалған өткелдер бар. Ендігі уақытта етене ерекшеліктері, түпнегіз төл тұлғалығы алабөтен айқын авторлық ауызша әдебиеті XIX ғасырдағы әдеби дамудың фактісінде зерттеп, зерделеудің өзіндік, озық негіздері бар. Әдебиет тарихын баяндауда ілесіп отыратын жалпы топтап қамту, кітаптан кітапқа көшіріле салатын өмірбаяндар берудің қайсыбір таптаурын дағдысынан әлі де арылып болдық дей алмаймыз. Нақтылы дәуір, дәстүр, түр, үлгі аясында, жалтақтап, жалпақтаудан құтылған ендігі емін-еркін уақытта біздің әдебиеттегі біздікі ғана болып жасаған төлұма сипаттарды жүйелі ғылыми негізде айналым арасына түсіру, әрі осы бағытта білім беру үдерісінде дүбәра, дүдәмалы жоқ таным түзу қажеттілігі бар.

«Бақыт іздеп, ғасырлар бойына сахараны шарлап шарқ ұрған мұңдар жолаушы – қазақ халқы бізге архитектура мен скульптураның, сурет өнерінің ескерткіштерін қалдыра алмады. Бірақ ол бізге ең асыл мұра – жыр мұрасын мирас етті. Жыршы халық, ақын халық есі жоқ ескі замандардан бастап дарыған ақындық даналығын қапысыз жұмсап, өзінің рухын ұмытылмас эпостық дастандарында, сан-сан әр алуан түрлі жырауларында бейнеледі.

Қазақ халқының ақындық қабілет-дарыны өмірде ақынның ерекше типін туғызды. Бұл – біздің заманымызға дейін жеткен, бұрынғы ақындық қазыналарды сақтап келген әрі жыршы, әрі импровизатор ақын. Халық поэзиясындағы таңдаулы үлгілерінің туып, таралып, және осы уақытқа дейін сақталып жеткені үшін біз осынау ақындарға борыштармыз [1,4 б.]

Әдеби мұраны игеріп, тану, бағалау қисындары қилы уақыттың қаспағынан да өтті, ара-тұра кең тыныс алып қамдап, қамтып қарастырылып та отырды. Асыл сөздің көркемдік тұғырлары тұрғысында кейінгі кезеңдегі қазақ әдебиеттану ғылымы бірқанша өзекті

мәселелерді күн тәртібіне қойды. Көптеген уақыттар бойы фольклор аясындағы халық ауыз әдебиеті мәнінде танылып, авторлық қазірде ауызша әдебиет атауы терминдік мәнде орнығып отырған, әдеби дамуындағы өзіндік көркемдік бағыт тұрғысында арнайы зерттеулер қажеттілігі де айқындала түскендей.

Әдебиет тарихын зерттеу ұстанымдарының озған уақыт ыңғайында теориялық мәселелерге басым көңіл бөліп отырғандығын сезінеміз. Мәселе бойынша арнайы жазылған осы ұжымдық еңбектің «XIX ғасырдағы авторлық ауызша әдебиеттің түпбастау дәстүрлі негіздері және жаңашылдық нышандары» атты бөлімінде аталған дәуірдегі авторлық ауызша әдебиет үлгілерін өлеңдік түр; жанрлық сипат; негізгі сарын – желілер; дәстүрлі тұғырлар мен жаңа сипаттар тұрғысында жүйелі өзіндік қисындамалар түзу көзделді.

Авторлық ауызша әдебиет ұғымы қайсыбір мәнде шартты да болып көрінеді. Мұнда автордың шығарма тудырудағы ауызша шығарып айту машығын өзгертіп, хатқа түсіруіне қарамастан, ауызша әдебиет дәстүрінде жасалған туындыны сол үлгінің тобында алып қарастыру керектігін ескертер едік. Өте бір күрделі, тоғысып жатқан тосын нышандары мол әдебиет – қазақ әдебиетінің тарихында XIX ғасырдағы әдеби дамуда айқын көрініс тапты. Жаңа жазба әдебиетке барынша қызмет етіп сіңісіп, кірігіп кеткен ауызша әдебиет дәстүрі туралы – сөз өз алдына. Бұл зерттеуде ауызша әдебиеттің төлтумалық сипатын сақтап қалған ерекшеліктер туралы ой қозғау (ұсыныс, ойласу) көзделді.

Бейсенбай Кенжебаевтың 1954 жылы жазылған «Қазақ өлеңінің құрылысы» атты зерттеуінде айтылған қазақ өлеңінің байырғы түрі – қара өлеңге қатысты мына бір тоқтам – біз қозғап отырған мәселенің жанды жерінің бірі. Жүйленіп, ғылыми негізделу бастауында Шоқан Уалиханов тұрған, беріде өлеңтанушылар тайға таңба басқандай ажыратып көрсеткен қазақтың қара өлеңін байырғы шумағы төрт тармақты, 11 буынды үлгісімен, ұйқасы *ааба* түрінде дараланған өнер деп білетінбіз.

Қара өлеңді көп тармақты, төрт тармақты деп бөлу 11 буынды төрт тармақты өлең түрлеріндегі бунақтағы буын санын, 3,4 буында бунақтардың қалыпты орын тәртібін; ұйқас ерекшелігін әрі осы ерекшеліктердің өлеңнің қилы тарихи кезеңдердегі құбылыс-қалыптарына орай туындау заңдылықтарын тұтас ажыратып қарастыру қажеттілігі бөгеліп, тежелген (әсіресе шығыс поэзиясы ықпалына қатысты – Қ.М.) уақыттардың еншісі сияқты.

Әдебиет тарихының білгірі Бейсенбай Кенжебаев зерттеуінде ұйқасы *ааба*, *ааба*, *аабб* түрінде келетін он бір буынды өлшемдегі өлең үлгілерінің барлығы да қара өлең аталғанымен, түп тегі эпостық жырға, онда да эпикалық үрдістің XIX ғасырдағы өзгешелену бағытына, авторлық ауызша әдебиеттің XIX ғасырдағы дара ақындық сипаты қанық үлгісіне ойысқан жаңа өлең түрлері болғандығын аңлаймыз [2, Б.79-80]

Қара өлеңге қатысты өзгеше, анықтамалар да болғандығын, оның не себептен солайша орнығып кеткендігін кейінгі кезеңде ғана мән беріп, аңлай бастағандаймыз.

«Қара өлеңнің шумағы ені түрлі: төрт тармақты, көп тармақты болады. Ол төрт тармақты, көп тармақты болады. Ол төрт тармақты болғанда не *аа-а*, не – *а-а*, не *аабб* болып келеді. Мысалы:

1. Қара таудың басынан көш келеді, *а*
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді, *а*
Ел жұртынан айырылған жаман екен, *б –*
Екі көзден мөлтілдеп жас келеді. *А*
2. Жалаңаш елден шыққан бір сорлымын, *а –*
Жалғыс-ақ үміттімін рахымынан *а*
Басымды алар болсаң, жылдам алшы, *-*
Ызғырық өтіп барад тақымымнан *а*
(Шернияз)
3. Мұны айтып сөйлейді қарт саудагер, *а*
Төлегенге айтады сүйінші бер. *а*

Ал сонда Төлегенді шақырып алар, б
Мен таптым жақсы қызды саған жарар. б
(Қыз Жібек)

Қара өлең көп тармақты болғанда көбінше, екі түрлі ұйқаспен ғана келеді, не ақсақ ұйқаспен аа-а-а-а болып, не ерікті ұйқаспен а-а-а-а болып келеді. [2,79 б]

Автор өзі атап көрсетіп отырған үлгіге мысал ретінде «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» жырынан үзінді алған. Қара өлеңде (тармақ саны, ұйқас түрі бөлек – Қ.М.) тармақ ішіндегі бунақтардың орны жылжымалы ауыспалы болып отыратындығының себебін сөз екпінімен, ой басымдығымен, екпін ырғақ пен орынды байланыстырған зерттеуші олардың бөлек өлең түрі мәніндегі менмұндалап тұрған түпнегіз ерекшеліктерін әрі қарай тарқатып айтуды қажет деп таппаған сияқты.

Бұл ерекшеліктердің тәптіштеп айтылмағанмен, тарихи сипаттамасы, тайға таңба басқандай айқындамасы Шоқан Уалихановтың «Қазақ халық поэзиясы үлгілерінен зерттеуінде жасалған еді. Қазақ әдебиеті тарихын зерттеушілер әрдайым назарда ұстап отырған өзекті тарихи-теориялық тұғырдың бірі – авторлық ауызша әдебиеттің көркемдік негізін айқындайтын ерекшеліктері төлтума, даралық сипаттары. Осы бағытта ілгеріде, кейіннен жасалған пайымдаулар, ой қорытулардың жеке жүйеде ғылыми негізделу мәселесі күн тәртібінде тұр. Әлемдік әдеби даму тарихында баламасы жоқ деп бағалауға болатын, қазақ сөз өнерінің төлтума сипатының зерттелу, зерттеу ұстанымдарын тану, таныту қажеттілігі бар.

Қазақ филологиясының негізін салған Шоқан Уәлихановтың қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының жаңа даму бағыттарында маңызды мәнге ие болып отырған «Қазақ халық поэзиясы үлгілері жөнінен» атты аяқталмаған зерттеуінде авторлық ауызша әдебиет туралы айтылған. Және осы еңбек жалпы қазақ өмірін жарлық, типологиялық тұрғыдан көркем үлгі, түрге бөліп қисындауда елеулі ғылыми тұғырнамалық мәнге ие. Шоқан Уалихановтың аталған зерттеуінде авторлық ауызша әдебиеттің XIX ғасырдағы жаңа нышандары туралы да бізге аса қажетті мәлімет бар. «Это форма употребляется теперь всеми новейшими поэтами как для импровизации, так и для поэм, а наиболее введена в употребление певцами Орунбай рода караул, отделения атеке-дживир и слепым певцом Чодже рода атыгай, отделение джана-Кыргыз... Предметом этих песен есть большею частью какое-нибудь религиозное повествование...

Форму улена певцы употребляют также для импровизации как самую удобную и к которой они теперь как бы более привыкли известная поэма «Кузу-Курпеч и Баян –сулу» пересказано мне была знаменитым Джанаком в форме улена.

Песня (улен) вошла в употребление в киргизской степи не более 50 лет назад.

Улен (песня) состоит из четырех стихов, два первые и четвертый суть силлабические, кончающиеся на одну форму, третий не рифмуют [3, Б.199-200].

Авторлық ауызша әдебиеттің төлтума сипаттарын ажырату методологиясында жазба әдебиеттің ауызшадан айырым белгілері ұстанымы да ескеріліп отыруы міндетті, бұл өзі мәселені зерделеуге септігін тигізетін тәсіл, амал. XIX ғасырдағы жазба әдебиет айқындамалары, негіздері тұрғысында қарастыру ауызша туған авторлы әдебиетті өз-өзінен «ығыстырып» шығарады. Тоғысулар, ықпалдастық ескеріліп отырған. Бір ерекшелік XIX ғасырда әрі ауызша, әрі жазып шығарған ақындар жасағандығы.

Мұхтар Әуезов: «Қазақ әдебиетінде дін сарынын алғаш бастайтын ақын осы Шортанбай болса, бұл өзі мұсылманшылықты исламның дін кітаптарынан алған адам болады. Ең алғаш жазып жырлаған, оқыған ақын да осы болуға лайық. Бірақ соның кітап жолындағы ұстазы үлгісі: Орта Азия мен Иран, араб сопылары. Орта Азия топырағында XII-XIII ғасырларда жарыққа шығып кейінге көп ғасырларға жемісін тартып келген «тас жауын» сарыны қазақ әдебиетінде Шортанбайды өз мұриті қып алған сияқты»[1, 23 б].

Әдеби мұраны игеруде тарихи-әлеуметтік объективті, субъективті себептер, әр жақты ұстанымдардың болып келгендігі авторлық ауызша әдебиетті – ауыз әдебиеті мен жазба әдебиет аралығында өзгеше бір әдемі бағытты ғылыми негізде тұтас қисындап, айғақтауда күрделендіріп отырғандығы белгілі. Мәселен, мына бір қисынға орай нақтылы авторлық ауызша әдебиет деп ажыратып алуға болатын еді.

«Бірақ ауызша шығарылғанына қарамай, шығармаларын (авторларын) сақтаған ауыз әдебиеті де бар. Қазақтың бұрынғы замандағы әдебиеті өзінің осы сипатымен өзге көп халықтар әдебиетінен ерекшеленеді. Мұның өзі қазақ ауыз әдебиетінің басқа халықтардағы жазба әдебиет атқаратын қызметті өз үлесіне алуына байланысты. Сондықтан да қазақ ауыз әдебиетіне жалпы өзге халықтарда болған ауыз әдебиет тұрғысынан қарап, баға беруге болмайды. Әрі осы жұртқа белгілі бағалаулар тұрғысынан қарап, қазақтың шығарушылары (авторы) сақталған поэзияша ауыз әдебиеті деп атаудан қашуға да болмайды» [1, 23 б].

Құлмат Өмірәлиев авторы сақталған қазақ ауыз әдебиетінің бұл саласы – азаматтық тақырыпты сөз ететін поэзия деген тоқтам айтады. Азаматтық поэзия тарихы әріде жатыр, Асан, Сыпыра, Жиренше, Шалкиіз сияқты XV-XVII ғасырлардан өлең жеткен дейді.

Авторы сақталған дүниені қазақ әдебиетінің даму даралығындағы төлтума сипаттарынан «сіңісіп» кеткендігіне қарамастан, біршама шартты түрде алып отырып, мақсатты түрде ауыз әдебиетіне телуді тоқтатқан дұрыс болар. Әрі, ауыз әдебиетінің (фольклор мәнінде) қалыпты қағидалары айқын.

Қажым Жұмалиев Махамбетті ауыз әдебиеті өкіліне жатқызбақ болған. «Толқуларға» үзілді-кесілді қарап шығып, Махамбетті тарихи әдебиет өкілі деп тану керектігін қорғап шыққан еді. Осындай қорғаушылық миссия қазақ әдебиетінің бай, бағалы, кәделі тарихында жасаған көпшілік тұлғаға қатысты. Нысанбай жыры – фольклор ма?

Құлмат Өмірәлиев ауызша шығарылған поэзияға әр мәнде зер салды. Авторын сақтауындағы ерекшелік, шарттылық туралы пайымдайды. «Қазақтың ауызша шығарылған азаматтық поэзиясының дәстүрде «фольклор» деп аталатын әдебиеттен айырмасы – авторын сақтауы болса, осы авторын сақтауда да біршама ерекшелік бар. Егер арнау өлеңдер мен ерлік-азаматтық тақырыптағы өлеңдерде шығарушылары даусыз дән сақталып отырса, дидактикалық-философиялық мазмұндағы шешендік сөздер мен шешендік толғауларда шығарушылардың «сақталуын» шартты нәрсе» деп пайым айтады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әуезов М. Әдебиет туралы. О литературе. Оқу құралы. – Алматы, «Санат», 1997. – 304 бет
2. Кенжебаев Б. Әдебиет белестері. Зерттеулер, мақалалар. – Алматы; Жазушы, 1986. – 400 бет.
3. Валиханов Ч. Собрание сочинений в 5 томах. Издательство: «Главная редакция Казахской Советской энциклопедии» 1984 г.

Аннотация

Основное наследие авторской устной литературы

Б.Ш. Кожекеева¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(Алматы, Казахстан)

В статье рассказывается о духовности, об основах обычаев и жизнедеятельности народов мира которые являются общим ядром для фольклора.

Авторская устная литература была нацелена на исследование ее литературных образцов в систематическом, своеобразном виде на виды стихов; на основные мотивы; жанровые формы; в части традиционных платформ и новых свойств в фактах литературного развития XIX века. В данном исследовании рассматриваются особенности устной литературы которая сохранила свой первобытный характер.

В связи с этим, для раскрытия темы учитываются и используются мнения по данной теме. Также рассказывается о своеобразной природе, о национальной цельности и уникальности свойственной авторской устной литературе

Ключевые слова: авторская устная литература, жанр, типы песен, фольклор, нация.

Annotation

The basic heritage of folklore

B.Zh. Kozhekeeva¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

The article deals with the spirituality, the foundations of customs and life activities of the peoples of the world, which are the common core for folklore.

The author's oral literature was aimed at studying her literary specimens in a systematic, original way, on types of poems; on the main motives; genre forms; in the part of traditional platforms and new properties in the facts of the literary development of the XIX century. In this research the features of oral literature that retained its primitive character is considered.

In this regard, to cover the topic, views on this topic are taken into account. In the article also tells about the peculiar nature, the national wholeness and uniqueness which is inherent to the author's oral literature.

Keywords: author's oral literature, genre, types of songs, folklore, nation.

**ТАРИХ, ЭКОНОМИКА, ҚҰҚЫҚ – ИСТОРИЯ, ЭКОНОМИКА И ПРАВО
HISTORY, ECONOMY AND LAW**

ГТАХР 14.01.11

**БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ЗАМАНАУИ ҚОЛӨНЕР НЕГІЗІНДЕ ҰЛТТЫҚ
ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ**

Ж.А. Асқарова¹, А. Нұрсағатқызы¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Аннотация

Мақалада болашақ мұғалімдердің заманауи қолөнер негізінде ұлттық құндылықтарын қалыптастыру, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу, жас маман санасына туған халқына деген құрмет, ұлттық рухын дамыту жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: ұлттық құндылық, рухани мәдениет, қабілет, қалыптастыру, болашақ маман.

Бүгінгі таңда ХХІ ғасырда келешек ұрпаққа тәлім-тәрбие мен білім берудің басым бағыттарын айқындап, педагогика ғылымында ұлттық сананы қалыптастыру көкейкесті мәселе болып отыр. Болашақ мұғалімдерге тәрбие берудің негізгі бағдарлы идеялары. Сондықтан болашақ мұғалімдердің заманауи қолөнер негізінде ұлттық құндылықтарын қалыптастыру керек. Жас маманға ұлттық тәрбие берудің негізгі бағдарлары идеялары еліміздің Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» халыққа жолдауында былай деп жазылған «Толық өркениетті ел болу үшін алдымен өз мәдениетімізді, өз тарихымызды бойымызға сіңіріп, содан кейін өзге дүниені игеруге ұмтылғанымыз жөн».\3\ Олай болса- болашақ мамандарды ұлттық игіліктер мен азаматтық құндылықтар, рухани мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып даярлау.

Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- мамандардың ұлттық сана-сезімін қалыптастыру,
- жас маман санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік, мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту, мәдениетін өнерін, салт-дәстүрін тарихи мұраларды қастерлеу сияқты міндеттерді орындағанда ғана басты мақсатқа жетеміз.

Сонда ғана Елбасының Қазақстан халқына жолдауында: «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін,бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін»және «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады»-деп өткен сенімін ақтауға болады.\3\

Болашақ мұғалімдерді дайындау жүйесіне Қазақстанның көркем мәдениет мұраларын оқу тәрбие жүйесінде қолдану. Қазақстанның көркем мәдениетінің материалдарын оқу-тәрбие ісінде қолданудың мақсаты болашақ мамандарға қазақ халқының ұлттық қолөнерінің тарихынан, бейнелеу өнерінен, деректі мәліметтер білу. Болашақ мұғалімдерге халықтың көркем мәдениетінің озық үлгілерімен, ғалымдарымен, өнер шеберлері өмірімен болашақ мамандарды таныстыру үшін,мамандар дайындау жүйесінде лекциялар оқылып, семинар сабақтары өткізіледі. Лекция мен практикалық әдістер мазмұнын құрайтын материалдар болашақ мұғалімдердің ұлттық құндылықтарын қалыптастыру мақсатында көздейді. Қолөнер - халқымыздың ұлттық мұрасы. Қазақтың ұлттық қолданбалы өнер тарихы көшпелі өмірдің салт-дәстүрімен тығыз байланысты. Халық шеберлері ұлттық қолөнер мұраларын өмірге әкелді.

ХХІ ғасыр — бәсеке ғасыры, бұл бәсеке енжарлықты, керітартпалықты көтермейді. Еліміз егемендігін алып, өзін бүкіл әлемге мойындата бастаған осы кезеңде біздің қоғам дарынды, қабілетті, жан-жақты жетілген адамдарды қажет етеді. Сондықтан да еліміздің білім берудегі ұлттық жүйесі өте қарқынды өзгерістер сатысында тұр. Бүгінгі таңдағы негізгі мақсат — ұлттық құндылықты әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті, өзіндік жеке көзқарасы

калыптасқан тұлға тәрбиелеу. Ұлттық құндылықты әлемдік деңгейде көрсетуге қазақ халқының мәдениеті, тарихы қолөнерінің ерекшелігін ескеру маңызды. \1\

Қазақ халқының қолөнерінің көпғасырлық мәдениет тарихы бар. Бұл мәдениет тарихы ғасырлар тереңінен көшпенділердің күнделікті тұрмысында қолданылатын әдеттегі заттары, яғни қолөнер шеберлерінің жұмысы, қолөнер заттары болып табылады. Сондықтан да қазір оларды өнер туындысы ретінде қарастырып жатады, практикалық жағынан ғана емес, эстетикалық мәні жағынан да маңызды дайындалған және көркем жасалған шебер туындысы. Қолөнер шеберлері табиғат сұлулығын өнер туындыларын арқау ете білген. Қолөнер дүние жүзінің әр халқына тән, бұл - халық қазынасы, ғасырлар мұрасы, әр халықтың тарихи дамуына, тұрмысына, табиғат ерекшелігі мен эстетикалық талғамына байланысты қолөнері өзіндік ерекшелігімен халық өмірінде өшпейтін із қалдырып отырған.\2\ Бүгінгі таңда жас ұрпаққа заман талабына сай тәрбие мен білім беру, оны ұлттық құндылықтар арқылы жүзеге асыру көкейкесті мәселелердің бірі болып отыр. Ұлттық құндылықтарды құрмет тұтып, тәрбиенің қайнар көзі ретінде қарастыру қай заманда болса да маңызды. Әсіресе, бүгінгі заманда жаһандануға бет бұрып, әлемдік бәсекелестікке, оның талаптарына жауап беру жағдайында бұл мәселенің өзектілігі айшықталып отыр. Қолөнер бұйымдарын жасап үйрену, сол арқылы оқушылардың қоғамдағы жаңа өзгерістер мен өз халқының тарихы, дәстүрі мен тіршілік ету, ойлау жүйесі туралы рухани негізін дамыта отырып, білім меңгеруге, еңбек етуге үйрету қажет. Осы орайда қазақ халқының қолөнерін дәріптеу, оған болашақ мамандарды баулу, шеберлігін дамытудың маңызы ерекше. Қазақ халық қолөнері деп халық тұрмысында жиі қолданатын өру, тігу, тоқу, мүсіндеу, құрастыру, бейнелеу сияқты шығармашылық жиынтығын айтады. Шын мәнінде қолөнер түрлерінің әрқайсысының талай ғасырлық тарихы бар. Қазақ халқы өзінің күнкөріс тіршілігіне қажетті үй-жәй салуды, киім - кешек тігуді, азық - түлік өндіруді өзінің тұрмыстық кәсібі етіп, оларды күнбе - күн тіршілік барысында орынды пайдаланса, әсем бұйымдар жасап өмір де, сән - салтанатта құра біледі.\2\

Болашақ мұғалімдердің ұлттың рухани қазынасымен, өнеге-өнерімен сусындатуды талап етеді. Болашақ мамандық иелерінің іс-әрекетінің, бейнесінің заман талабына сай өзгеруі, олардың бойында кәсіби мәнді сапалар қалыптасып, тұлғаның дамуы көзделеді. Әсіресе, жас ұрпақты сәндік – қолданбалы өнерге баулу мәселесінің өзектілігі артады.

Ұлттық қолөнер дәстүрлі өнерді қамқорлыққа алу нәтижесінде қазақ халқының қолөнерінің аса қымбат, қайталанбас сұлулығын, ғажайып көркін, тоқымашылық өнерін жандандырып, Б.Зәуірбекова, Сәуле мен Әлібай Бапановтар, Қ.Тыныбеков, М.А.Қалқабаев сияқты қолөнер шеберлерінің шығармашылығын үлгі тұтып, болашақ тарихымызды, дәстүрімізді сақтаушы ұрпақты өсіруіміз қажет. Дүние жүзіндегі әр халыққа ата-баба мұрасын, халық қолөнерін сақтап қалу - парыз. Атадан балаға мирас болған қолөнерін жалғастырушы шеберлердің қатары бірте-бірте азая түсуде. Халық шеберлерінің тендесі жоқ ғажайып өнер туындылары болашақ ұрпақты қуанытып, өнердің жаңаша туындылығын алып, өміршеңдігі арта түсеріне сөз жоқ.\4\

Болашақ мұғалімдерді сәндік-қолданбалы өнерді үйрету барысындағы білім беру моделінің жаңа бағыттарының бірі болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау болып табылады. Болашақ мұғалімнің оқушыларды сәндік-қолданбалы өнеріне үйретуде үздіксіз педагогикалық білім алуының маңызы мынадан көрінеді: кәсіби даярлық кезеңінде оның бойына педагогикалық тәжірибенің шынайы жағдайларында қажетті білімдер мен дағдыларды өз бетінше алуға мүмкіндік беретін қабілеттерді қалыптастыру; өзінің кәсіптік-шығармашылық әлеуетін жетілдіру; оқушылардың мектепте технологиялық білім алу жағдайлары мен мазмұнын дамытуға ықпал ету. Сәндік-қолданбалы қолөнер оқыту барысында оқушылардың ойлау қабілеті, көргенін есте сақтау, шығармашылық қиялы, көркемдік икемділігі, адамгершілік және сұлулық сезімі дамиды, әрине, бұл қасиеттер жеке тұлғаның жан-жақты дамуына негіз болары сөзсіз. Оның үстіне ұлттық қолөнер өзінің тарихы терең, мазмұны сан қилы ерекшеліктерімен болашақ жастарға рухани, эстетикалық тұрғыда әсер етіп, олардың тұлғалық және салалық қасиеттерін дамыта түсері сөзсіз. Қазіргі таңдағы өміршең міндеттердің бірі халықтың ұрпаққа қалдырған мәдени мұраларына назар аудару, ұлттық мәдениеттің ерекшеліктері мен түп тамырын тану болып табылады. Оқушылармен жұмыс барысында сәндік-қолданбалы өнердің жалпы сипаттамасы және оның

басқа өнер түрлерінен айырмашылығы, өзінің ерекшелігі туралы түсінік қалыптастырып, халықтық сәндік өнердің негізгі көркемдік тілі, бейнелеуші құралдары, қолданбалы бұйымды жасау мен әшекейлеудің негізгі көркемдік принципі туралы жүйелі түсінік берілуі тиіс. Еліміздегі үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттық мәдениет, өнер және қолөнер негізінде біліктілік пен іскерлік қалыптастыру, мәдениеттілікке баулу, адамзат қоғамында бұрын-соңды жасалған мәдени мұраны жүйелі меңгеруге, жалпы әлемдік рухани игіліктерді бағалай білуге тәрбиелеу қажеттілігіне баса көңіл бөлу керектігіне мән берілген. Осыған байланысты болашақ маман бойында кәсіби мәнді сапалардың қалыптасып, ол тұлға дамуымен ұштасып, нәтижесінде жас ұрпақтың біліктілігі мен іскерлігін қалыптастыру мәселесінің өзектілігі артады. Ел болашағының кілтін ұстап отырған жас буын – болашақ мұғалімдер үшін маңызы ерекше.

Қорыта келгенде, болашақ мұғалімдердің заманауи қолөнер негізінде ұлттық құндылықтарын қалыптастыру, кәсіби білімін жетілдірудің түрлі әдіс-тәсілдерін қолдана отырып, оның шеберлігін қалыптастыру өте маңызды. Өйткені, мұғалімнің кәсіби білік дағдылары өз кезегінде оның кәсіби-педагогикалық мәдениетін көрсететін өлшем екендігі белгілі. Оқу процесінде сәндік-қолданбалы өнерді оқытуда қазақтың ұлттық өнерінің көркем шығармашылық мүмкіндіктерін тиімді пайдалана отырып, қазақтың сәндік өнерін жүйелеуде әдістемелік ерекшеліктерді ескеру болып табылады. Бұл мәселенің нәтижелі жүзеге асуы қазақтың ұлттық өнері негізінде көркем шығармашылыққа бейімдеуде білім сапасын арттыруға жол ашады және жас ұрпаққа ұлттық тәрбие беруде оқу процесінде меңгерген іскерлігі мен қабілетін толық пайдалана білуге дағдыландырады. Бұл тұрғыда ұлттық танымдағы өнер туындылары өзінің бай тарихы, терең мазмұны, сан қилы көркемдік ерекшеліктерімен мәдени, эстетикалық, эмоционалды, интеллектуалдық тұрғыда әсер етіп, көркем шығармашылық қасиеттерді жетілдіре түседі. Сол себепті қазақтың сәндік өнерін оқу-тәрбие процесінде кең көлемде қолдануды іске асыру қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдымасы. - Астана, 2004ж.
2. Қасиманов С. Қазақ халқының қолөнері Алматы, 1995ж.
3. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 28.01.2011 жыл
4. А. Марғұлан Казахское народное-прикладное искусство. Алматы 1986ж.

Аннотация

Формирование национальных ценностей будущих учителей на основе современного декоративно-прикладного искусства

Ж.А. Аскарова¹, А. Нурсагатовна¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г. Алматы, Казахстан)

В статье рассматриваются формирование национальных ценностей на основе современного прикладного искусства, воспитание личности способной вывести национальные ценности на мировой уровень, уважение к родному народу в сознании молодого специалиста, пути развития национального духа.

Ключевые слова: национальная ценность, духовная культура, способности, формирование, будущий специалист.

Annotation

Formation national values of future teachers on the basis modern decorative arts

Zh.A. Askarova¹, A. Nursagatovna¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(c. Almaty, Kazakhstan)

The article discusses the formation of national values on the basis of modern applied art, education of the individual capable of leading national values to the world level, respect for the native people in the minds of the young specialist, the development of the national spirit.

Key words: national value, spiritual culture, ability, formation, future specialist

ГТАХР 03.20

ЖАПОНИЯНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДАҒЫ АЗИЯ-ТЫНЫҚ МҰХИТ АЙМАҒЫ ИДЕЯСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Б.С. Аймбетов¹, Р.Т. Айтбай²

¹әл-Фараби атын.ҚазҰУ, ²Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Аннотация

Қазіргі кездегі әлемдік құндылықтардың бірі бейбітшілікті сақтау болып табылады. Сол үшін мемлекеттер ортақ мүдде негізінде халықаралық ұйымдарды құрып, сол ұйымдар арқылы алдыларына қойған мақсаттарын іске асырады. Қазіргі саяси сахнада Азия-Тынық мұхиты аймағының қауіпсіздігі осы аймақта орналасқан мемлекеттердің қауіпсіздігі, территориялық тұтастығы және тәуелсіздігі бір-бірімен тікелей байланысты.

Аймақ қауіпсіздігін қамтамасыз етуде бар мәселені біртұтас көтеруінің өзіндік себептері бар. Атап айтқанда, «қырғи-қабақ соғыстың» сабақтары қауіпсіздікті тек әскери күш-құралдармен шешудің мүмкін еместігін айқын көрсетіп берді. Сондықтан Жапонияның сыртқы саясатында осы аймаққа ерекше орын берілді.

Тірек сөздер: Жапония, Азия-Тынық мұхит аймағы, экспансия, экономика, ықпал, репарация, келісім, сыртқы саясат, бірлестік, азияцентризм,

XIX ғасырдың соңы мен 1945 жылға дейінгі аралықта Жапония сыртқы саясатында Азия-Тынық мұхит аймағын өздерінің ерекше мүдделі аймағы ретінде қарастырды. Жапония әскери басқыншылық және экономикалық экспансиямен аймақтағы ықпалын бекітуге ұмтылды. Соғыста жеңіліске ұшыраған соң, Жапония аймақтағы экономикалық потенциалын арттырып, өзінің аймақтық және ғаламдық модельдерін жасауға талпынды.

XX ғасырдың 50-60 жылдары Жапонияның АТА-ғы рөлі таза экономикалық міндеттерді жүзеге асырумен шектелді. Жапон агрессиясы нәтижесінде құрбан болғандығына байланысты жеңген мемлекеттерге зиян шығынын төлеуде (репарация) негізінен экспортқа несие беру түрі қолданылды, тез дамып жатқан жапон өнеркәсібі үшін шикізат импорт есебінен келді. Одан әрі осы елдермен арадағы сауданың дамуы экономикалық ынтымақтастықты бекітудің займ, экспортқа несие беру, капитал құю түрлері арқылы қатар жүрді.

Жапонияның бірінші жетістігі оның 48 елдермен- бұрынғы әскери қарсыластарымен, оның ішінде КСРО және коммунистік блокадаға елдермен бейбітшілік келісімге тұруы. Соғыс аяқталды, ал Жапония өзінің жауапкершілігін сезінді және белгілі мөлшердегі өтемақыға (аумақты өткізу, репарацияны төлеу және т.б. түрінде) келісті. Келісімге қол қою оның басқа елдермен дипломатиялық қатынастың қалпына келтіруіне жағдай жасады, әскери басып алу кезеңінің соңында, өз бетінше қызмет толықтығын қайтарды.

Жапонияда XIX ғасырдың соңында-ақ «тынықмұхиттық бірлестік» құру идеясы пайда болған еді [7, 25]. Кейін XX ғасырда ол Жапон мемлекетінің сыртқы саясатын жүргізуде маңызды рөл атқарды. Бұл ұғымның негізінде Тынық мұхит мемлекеттерінің өзара одақ немесе бірлестік құру мәселесі жатты. Жапонияның сыртқы саясатының негізгі идеологиялық принципі сол кезеңдегі «ұлы шығыс-азиаттық аумақты гүлдендіру» ұранына негізделді. Бұл Жапонияның Азия-Тынық мұхит аймағындағы жеке экспансиясын ұлғайтып, аймақ елдерін батыс империализмі ықпалынан азат етуді білдіреді. «Шығыс – азиаттық аумақты гүлдендіру» орталығында Жапон аралдары «метрополиясы» орналасып, оның төңірегінде минералдық шикізатқа бай солтүстік және оңтүстік кеңістік шоғыландырылды [8, 23]. Екінші дүние жүзілік соғыс жылдары

осы аймақ Тынық мұхиттағы соғыс әрекеттерін жүзеге асырудың стратегиялық жоспарының негізіне айналды.

1950-ші жылдардың соңында «бірлестік» құру идеясы қайтадан жандана бастады. Бірақ басқаша түрде сипат алды. Жапонияның сыртқы саясатының негізінде Ёсида доктринасы жатты. Ол экономикалық дамуды жеделдетуді қарастырып, әскери шығындарды азайтып, АҚШ- пен арадағы тығыз байланысқа шек қоюды көздеді.

Жапонияның ықпалындағы «Тынықмұхиттық бірлестік» идеясының қалыптасуымен қатар, аймақтық «Тынықмұхиттық одақ» құру авторы И.Коно 1959 жылы, 1965 жылы «Тынықмұхиттық еркін сауда аймағы» доктриналары жасалды [9].

1959 жылы парламенттің төменгі палатасының төрағасы И.Коно «Тынықмұхиттық одақ» құру арқылы Азияның экономикалық блогын АҚШ және Канаданың экономикалық бірлестігімен байланыстыру арқылы америка-жапон қатынастарын Азияның артта қалған аудандарының экономикалық жағынан дамуын қамтамасыз ету мақсатын көздеді[10,57].

Ёсида доктринасы кезінде Жапонияның негізгі геосаяси моделі «бірлескен азияцентристік» (әскери саяси салада) және «азияцентризм экономикалық саладағы идеялармен сабақтасып жатты. Жапондық «азияцентризм» «Тынықмұхиттық одақ» құру арқылы Жапонияның экономикалық және саяси рөлінің артуын қарастырды[11].

Кейінірек 1960 жылы жапон ғалымдары мен бизнесмендері ЕЭО сияқты экономикалық ұйым құрып, оған АҚШ, Канада, Австралия, Жаңа Зеландия және кейін, Жапонияны кіргізу идеясын ұсынды. Бұл мемлекеттік құрылым оның мүшелері арасындағы еркін сауда айналымын қамтамасыз етіп, олардың арасындағы кедендік тосқауылдарды толық жою еді[12, 45].

Осы жоспардан кейін 1967 жылы Жапония тынық мұхит бассейнінде аймақтың дамыған капиталистік мемлекеттерімен қоса АҚШ, Канада, Австралия, Жаңа Зеландия елдерінің бизнесмендерінің – халықаралық ұйымы болып санатын - Экономикалық кеңес құру идеясын ұсынды.

Осы кезеңде жапон саясаткерлері де аймақтық ұйым құру арқылы, оны саясаттандыруға қызығушылық танытты. Ал кейбіреулері Азия масштабында әскерилендірілген ұйым құру идеясын ұсынды. Осы кезеңде өзінің Пан- Азия идеясын ұсыну арқылы «Азия-Тынық мұхит бірлестігін» ұйымдастыру идеясын ұсынған танымал жапон идеологы М. Кадзима ерекшеленді.

1960 жылдары конференциялар бірлескен аймақтық ұйым құру мәселелеріне арналды. Осы конференцияларда Азия Тынық мұхит аймағы елдерінің бірігуінің таза ұлттық идеялары да ұсынылды. Бұл конференцияларға АҚШ, Канада қатыспағандығы таңданарлық жағдай емес еді[13, 85]. АҚШ пен Жапония арасындағы экономикалық қатынастардың шиеленісуі (1969-1971 жж «тоқыма соғысы» текстильная война), 1974-1975 жж. экономикалық дағдарыс Токионың Қытай жағына қарай көңіл бөлуі аймақтық Азия-тынықмұхит ұйымы идеясын құруға деген қызығушылықты төмендетті.

1970 жылдардың ортасында Тынықмұхит бірлестігін құру тақырыбы жаңа күш алды. 1978 жылы Номура ғылыми-зерттеу институты дайындаған арнайы баяндамада, ғаламдық экономикалық жүйе ретінде Тынықмұхит бірлестігін қалыптастыру идеясы ұсынылды. Бұл идея 1977 жылғы Манилада ұсынылған «Фукуда доктринасы» деген атпен Жапонияның әскери держава атанудан бас тартуы арқылы аймақтық бағытты дамытуды көздеді. Ол АСЕАН мен Оңтүстік Шығыс Азия мемлекеттерімен ынтымақтаса отырып, конструктивті байланыс жасауды да ұсынды[14, 124].

Бұл ұйымға мүше болатын елдердің экономикалық ынтымақтастығы АҚШ, Жапония, Канада, Австралия, Жаңа Зеландия және АСЕАН елдерімен арада ең алдымен, энергетика және металлургиялық мәселелерді шешуге бағытталуы қажет еді. Кейінірек ұйымға Оңтүстік Корея, Гонконг, Тайвань да қосылуына мүмкіндік берілер еді.

Көрші КСРО мен Қытаймен арадағы қатынастарға келгенде, бұл жерде саясаттанушылар «бірдей деңгейдегі дипломатия» немесе, «динамикалық теңестіру» концепциясын ұсына отырып, Жапонияға ерекше мән беретін мемлекетпен ғана жақындасу керектігін айтты. Мұнда кеңес-қытай қатынастарының шиеленісуі ескерілді. 1979 жылы үкіметте «Тынықмұхит бірлестігі шеңберін» жөніндегі ұсынысты бекітіп, тынықмұхит елдерін экономикалық және мәдени негізде біріктіру керек деген пікір ұсынған арнайы топ пайда болды[15].

Бұл бірлестіктің мүшелері: Жапония, АҚШ, Канада, Австралия, Жаңа Зеландия сияқты дамыған капиталистік мемлекеттер, сонымен қатар АСЕАН-ға мүше: Индонезия, Филиппины, Таиланд, Малайзия, Сингапур қатысуы керек еді. КСРО мен Қытайдың да кіріп қалуы да ғажап емес. Алайда Мүше болуға тиісті мемлекеттер қайта-қайта қарастырылып, бірлестікке Гонконгтың, Тайваньның, және Латын Америкасы социалистік мемлекеттерін алып тастауға тура келді. Бірлестік батыс аймақтағы елдермен әртүрлі сауда байланыстарын жасауға ықпал етер еді.

Тынықмұхит бірлестігі идеясы премьер – министр М. Охира кезінде алға қарай жылжыды. Бірлестікке мүше елдермен арада келіссөздер жүргізілді. Бірақ М.Охира қайтыс болған соң, бұл концепцияны жүзеге асыру белгілі – бір уақытқа тоқтап қалды. Жапонияның жаңа премьері Судзуки мырза «ұлттық қауіпсіздікті кешенді түрде қамтамасыз ету» доктринасының жақтасы болып, кейін бұл Жапонияның сыртқы саясаты бағытының негізіне айналды.

Премьер-министрлер Судзуки (1980-1982 жж) және Накасонэ (1982-1987 жж) бірлестік қажет деген идеяны ұстанғанымен, шын мәніне келгенде, оны қалыптастыруды АСЕАН мемлекеттері мен жеке кәсіпкерлерге ұсынып, Азия-Тынық мұхит аймағында антижапондық пиғылдың өсіп кетпеуіне көңіл бөлді.

1985 жылы қаңтарда Лос-Анджелесте өткен жоғары деңгейдегі Р. Рейган мен Я. Накасонэ кездесулерінде «тынықмұхиттық бірлестік» құру мәселесі төңірегіндегі мәселе күн тәртібіне бірінші рет қойылды. Осындай ұйымдарды басқа ел аймақтарында құру қажеттігі жөнінде шешім қабылданып, егер «бірлестік» құрыла қалған жағдайда оған топтық мазмұн беріп, экономикалық, мәдени және ғылыми-техникалық байланыстар орнатуға қатаң келісімдік міндеттер қабылдау міндет емес, және ол әскери, саяси мақсат қоймауы қажет деп есептелді. «Бірлестік» құрудан бас тартудың негізгі себептерінің бірі – бұл идеяға аймақ елдерінің келеңсіз қарауы себеп болды. Әрі ол елдер АҚШ пен Жапония диктатына бағынышты болып қаламыз деп қауіптенді. Бірнеше апта өткеннен кейін, Я. Накасонэ өз интервьюінде «Жапония мен АҚШ бұл аймақтың мемлекеттеріне өз үстемдігін орнатуды көздеп отыр деген түсінік дұрыс емес. Аймақ халықтары біз ұлы шығыс-азиялық аймақты тағы да гүлдендіруге ұмтылып отырғанымыз жоқтығын түсінуі қажет» деп түсіндіреді.

1987 жылы Жапонияның Сауда өнеркәсіп палатасының президенті Н.Гото «Азия-Тынық мұхит аймағы масштабы кең, онда орналасқан мемлекеттердің ұстанатын бағыттары әртүрлі, сондықтан «тынықмұхит бірлестігі» идеясын жүзеге асыруды асықтырудың қажеті жоқ, оның алдағы ғасырда жүзеге асуы мүмкін деген болжам жасайды. Әрі аймақ елдерінің ресми емес саяси және экономикалық ынтымағы бұрыннан құрылып, жұмыс істеу үстінде деп мәлімдейді.

1965 жылы Азиялық даму банкі құрылып, оның қорының бестен екі бөлігі АҚШ пен Жапонияға теңдей етіп бөлінді. 1968 жылы Тынықмұхит бассейнінің Экономикалық Кеңесі бекітілді. Оған негізінен Азия-Тынық мұхиты аймағындағы елдермен қатар латын – америкасы елдерінің кейбіреуі енсе, бір жыл өткен соң сауда мен даму жөнінде Тынықмұхит конференциясы шақырылды. Оның жұмысына осы аймақ елдерінің экономистері қатысты. Бұл ұйым негізінен кеңесші және үйлестіру міндеттерін атқарып, инвестицияларды ұсыну, сауда мен өнеркәсіпті дамыту жөнінде нұсқаулар берді. 1980

жылы Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы жөнінде конференция (КТЭС) ұйымдастырылса, 1992 жылы ол Кеңес болып құрылып, ол осы аймақтағы экономикалық саясатты үйлестіруші ресми емес органға айналды. Конференция жұмысына осы аймақтың саяси, академиялық, іскер топтарының өкілдері қатысты. 1986 жылы Қытай мен Ресей қабылданды.

1990 жылы желтоқсанда Малайзияның премьер – министрі Махаткир ЕЭС-ке кірмейтін елдердің саудасын ырықтандыру мақсатында, Шығыс Азия елдерінің Экономикалық елдері тобын құруды ұсынды. Оған АСЕАН, Жапония, Оңтүстік Корея, Қытай, Тайвань, Гонконг және Бирма, Вьетнамды кіргізуді ұсынды. Ал өзін осы экономикалық топтың ресми емес басшысы етуді ұсынды.

1980-ші жылдары бұл идеяға АҚШ көңіл бөле бастаған кезде Жапон мемлекеті керісінше оған деген саясатын бәсеңдете түсті.

1980-ші жылдары – ақ Жапония АТА елдерімен арадағы сауда айналымында АҚШ-ты екінші орынға ығыстырып, олардың экономикасына инвестицияларды құйып, қаржы, технологиялық көмек көрсетті. Бүгінде әрбір азиялық мемлекеттерге беріп отырған Жапонияның экономикалық көмегі бюджеттік шығынның 15-20 пайызына дейін жетіп, бұл жапондық ықпалдың артуына әкеліп отыр.

1990-шы жылдары Жапонияның геосаяси моделі «пан-жапондық» күйге айналып, ол негізгі екі жақтылықты ұстануда: Жапонияның негізгі әріптесі және одақтасы АҚШ және болашақта дамитын Азия-тынық мұхит аймағы. Қазіргі кезеңде Жапонияның саясаты екі бағытта жүргізілуде, ол АҚШ және тынық мұхит аймағы.

1992 жылы жапондық сауданың Азия мемлекеттерімен арадағы көлемі 161,9 млрд долл. құрап (104,4 млрд. долл.- экспорт, 57,5 млрд. долл., импортты) немесе ел саудасынның жалпы көлемінің 28,3 пайызын алып отыр. Оның ішінде 60 пайыздан артығы Азия мемлекеттерінің «төрт айдаһарына айналып отырған – Оңтүстік Корея, Тайвань, Гонконг және Сингапурдың үлесіне тиеді.

Жапон инвестициялары АТА-да өсу үстінде. Бірінші орында объектілерге инвестицияларды құюда Қытай, онан кейін Индонезия мен Таиланд алады. Жапония компаниялары қызығып отырған аймақтың бірі – Вьетнам. 1992 жылы Жапония Вьетнамға деген көмегін жандандырып, 370 млн. долл. құйды.

1991 жылы АСЕАН мемлекеттері басшыларының Манилада өткен кездесуінде Жапония АТА-ға кіретін мемлекеттері мен Жапония, АҚШ, Австралия, Канада өкілдерінің қатысуымен қауіпсіздік мәселесі төңірегінде аймақтық форум өткізу идеясын ұсынды. 1992 жылы жапондықтардың ұсынысын АСЕАН мемлекеттері қолдап, сол жылы Маниладағы кездесуге көрсетілген мемлекеттермен қатар Ресей, Қытай, Лаос және Вьетнам мемлекеттері де қатысты.

1993 жылы АСЕАН мемлекеттеріне жүрген сапарларында К. Миядзава «Миядзава доктринасын» жариялап, аймақ елдерін «америка-жапондық одақ негізінде және АСЕАН ішінде аймақтық бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуды қолдауға шақырып», Жапония қандай болмасын талқылауға қатысуға дайын екендігін атап өтті. Жапония Үндіқытайды дамытуға арналған форум және АТА-мемлекеттеріне қару-жарактың экспортын бақылау мәселелеріне байланысты конференция өткізу керек деген ұсыныс жасады. Жапондықтар кеңес – американо-азиаттық конфронтациясы АҚШ-тың күштерін осы аймақтан алып кетіп, ол аймаққа вакуум туғызуы мүмкін. Оны толықтыратын экономикалық және әскери жағынан қуат алып келе жатқан Қытай басуы мүмкін деп қауіптенді. Бүгінде Жапонияның аймақта жетекші орын алуы басқа тынықмұхит елдерінің мүдделерімен атап айтқанда АҚШ, Қытаймен байланысып жатыр. Алайда Жапония таза азиялық сауда ұйымын құрудан ресми түрде бас тартып отырса да, оның аймақтағы белсенділігі АҚШ-тың кейбір мүдделеріне қарс бағыттталып отыр. Жапония

АҚШ-қа қарағанда Вьетнаммен қарым-қатынастарды орнатуға мүдделі. Вашингтонға қарағанда, Бирма мен Қытайдағы адам құқықтарын қорғау саясаты жайлы аз ойлайды.

Жапон лидерлері Токио Азияда жетекші рөлге ие болуға тырысып отырған жоқ, әрі аймақтағы жапон мүдделері американдықтарға қарама-қайшы келмейді деп түсіндіруге тырысады. Алайда АҚШ басқаша ойлайды. «МиядзаваДоктринасы» американ-жапон әскери-саяси одағына тиесілі болса да Жапония мен АҚШ арасындағы түсінбеушіліктерге әкеліп, Жапония американдықтардың арқасында өзінің аймақтағы белсенділігін нығайтуға тырысуда деп түсінеді.

АСЕАН елдері Жапонияның милитаризациялануынан қауіптенсе де, оның аймақтағы жетекші рөлге ие болуына келіседі. Жапондықтарға қарсы АСЕАН-ғы сезімнің терең тамыры жоқ. Азия - Тынық мұхит аймағында жетекшілік рөлге жапон капиталы мен технологиясына мүдделі болса да Қытайдың ғана бақталаса алуы мүмкін. Қытай Жапонияны негізгі бақталасы ретінде санайды. Әрі Қытай үшін аймақтағы жапондықтардың ықпалының артуы Батыстың Жапондықтардың күшімен Азияны өзіне мүдделі етуі мүмкін деп түсінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

- 1.Фусанаби Е. Депрессивная дипломатия Токио. //Знакомьтесь-Япония,-04.26.2000
- 2.Г.Б. Рахманова. Внешняя политика и проблемы. М., 2000.
- 3.Бунин В.Н. Новый этап в развитии японо-американского союза безопасности (на рубеже XX-XXIвв)- М., 1997.
- 4.Комиссина И.Н. Япония и Центральная Азия: партнерство набирает силу// Центральная Азия и Кавказ-1999.-№2(3).
- 5.Носов М. Япония и внешний мир: вступая в мировое сообщество //Знакомьтесь-Япония,-09.6.1997.
- 6.Туудлепп А. Японский внешнеполитический потенциал: цели, достижения, задачи. //Знакомьтесь-Япония,-10.12.2001.
- 7.Вербицкий С.И. Японо-американский военно-политический союз- М.: Наука, 1972.
- 8.Иноуги Т. Японская внешняя политика в условиях американской однополярности. //Знакомьтесь-Япония,-13.11.2000.
- 9.Кистанов В. Внешняя политика Японии на рубеже веков. //Знакомьтесь-Япония,-17.10.1998.
10. К. Харада. Кокурэн кайкаку то Нихон-но якувари (Реформа ООН и роль Японии). Токио, 1995.
- 11.Судзуки М. Процесс углубления взаимопонимания создает базу для новых японо-российских отношений. //Проблемы Дальнего Востока,-12.01.2001.
- 12.Кунадзе Г. Острова без мостов. Заметки о внешней политике Японии. //Новое время. №2956-21.07.2002.
- 13.М. Юрин. «Азия и Африка сегодня»- М., 1990.
- 14.Зайцева О.Г. Международные правительственные организации. М., 1993.
- 15.Г.Б. Рахманова. Современный терроризм, состояние и перспективы. М., 1998.
- 16.Петровский В.Е. Азиатско-Тихоокеанские режимы безопасности после «холодной войны»: эволюция, перспективы российского участия. М.,1998.
- 17.Крупянко М.И. Япония после «холодной войны» политика обеспечения национальной безопасности. М.,2001.

Аннотация

Формирование азиатско-тихоокеанской идеи во внешней политике Японии

Б.С. Аймбетов¹, Р.Т. Айтбай²

¹КазНУ им. аль-Фараби, ²Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)

Одной из ценностей сегодняшнего мира является сохранение мира. С этой целью страны преследуют цель создания международных организаций на основе общих интересов и претворения их в жизнь. На нынешней политической арене безопасность Азиатско-Тихоокеанского региона напрямую связана с безопасностью, территориальной целостностью и независимостью государств в этом регионе. Есть основания для целостного поднятия проблемы региональной безопасности В

частности, уроки холодной войны ясно показывают, что безопасность не может быть решена исключительно военными средствами. Поэтому во внешней политике Японии этот регион занимает особое место.

Ключевые слова: Япония, Азия-тихоокеанский регион, экспансия, влияние, репарация, договор, внешняя политика, объединение, азияцентризм.

Annotation

Formation of the Asia-Pacific Idea in Japan's Foreign Policy

B.S. Aimbetov¹, R.T. Aitbai²

*¹Al-Farabi Kazakh National University, ²Kazakh State Women's Teacher Training University
(Almaty, Kazakhstan)*

One of the values of today's world is the preservation of peace. To this end, countries pursue the goal of creating international organizations on the basis of common interests and their implementation. In the current political arena, the security of the Asia-Pacific region is directly related to the security, territorial integrity and independence of states in this region.

There are grounds for a holistic raising of the problem of regional security. In particular, the lessons of the Cold War clearly show that security can not be solved solely by military means. Therefore, in the foreign policy of Japan, this region occupies a special place.

Key words: Japan, Asia-Pacific region, expansion, influence, reparation, treaty, foreign policy, unification, aziasentrism.

ПЕДАГОГИКА – ПСИХОЛОГИЯ, PEDAGOGY – PSYCHOLOGY

ГТАХР 14.29.05

ЗИЯТЫ ЗАҚЫМДАЛҒАН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖАҒДАЙЫ

К.Ж. Бектаева¹, М.З. Увалиева¹

¹Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)

Аннотация

Дене шынықтыру тәрбиесінің мазмұны оқушыларды дене шынықтыру мәдениетінің әр түріне, адам денесінің оның ақыл-ой, сезім, еріктерімен үйлесімді дамуын қамтиды. Арнайы зерттеулерде зияты зақымдалған балалардың көптеген жағдайда қозғалыс саласының аномалды дамуымен үйлеседі деп есептеледі, оның қалыптасуы әлемді танудан, сөз сөйлеуден, еңбек дағдыларынан бөлінбейді, сондықтан, зияты зақымдалған балалардың жеке басының әлеуметтенуі үшін оның қалыптасу деңгейі маңызды рөл атқарады.

Тірек сөздер: Дене шынықтыру, зияты зақымдалған, бастауыш сынып оқушылары, зияты зақымдалған балалар.

Түзетілген оқыту және тәрбиелеу жүйесіндегі физикалық тәрбиелеу – бұл өмірлік маңызы бар қозғалыс дағдыларын қалыптастыру, денешынықтырумен жүйелі түрде айналысуын жалпыландыру, моторика мен физикалық даму кемістіктерін түзету, денсаулықты нығайту және қоғамдағы өмір мен қызмет етуге дайындау мақсатында, ақыл ойында кемістігі бар оқушының жеке тұлғасына кешенді әсер ету. Физикалық тәрбиелеу жүйесіне осындай кешенді бағыт психофизикалық дамуына ауытқулары бар тұлғаларға жан-жақты көмек көрсету қажеттігімен анықталды.

Зерттеудің өзектілігі: жеңіл зияты зақымдалған қатысты қазіргі заманғы мемлекеттік саясаттың негізіне арнайы мектеп түлектеріне өмір сүру әрекетінің оптимальді деңгейіне жетуге мүмкіндік беретін кешенді (кәсіптік, әлеуметтік) оңалту жатады. Кәсіптік және әлеуметтік оңалту бұл адамдарға еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуына мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты: зияты зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының дене тәжірибесін ерекшеліктерін анықтау тұжырымдамасы және әдістемесін теориялық тұрғыда негіздеу, әдістемелік жағынан қамтамасыз ету.

Зерттеудің міндеттері:

1. Зияты зақымдалған оқушылардың дене тәрбие тәжірибесін теориялық негіздерін анықтау.

2. Арнайы мектеп бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбие тәжірибесін анықтаудың әдіс-тәсілдерін жүйелеу;

Экспериментке қолданған әдістеме: «Бастауыш сынып оқушылардың дене тәрбиесінің ерекшеліктерін зерттеу»

Әдістеменің авторлары: А.А. Дмитриев, Сермеев Б.В., 2014 ж. т.б.

Әдістеменің мақсаты: Зияты зақымдалған бастауыш сынып оқушыларының дене тәрбиесінің ерекшеліктерін анықтау.

Әдістеменің сипаттамасы:

- мұғалім жаттығуды түсіндіреді, көрсетеді;
- сосын жаттығуды 2-3 рет қайталайды;
- жаттығуларды жасау барысында оқушыға әр түрлі көмек көрсетіледі

(әдебиетті талдау нәтижесінде, біз осы қорытындыға келдік: оқушылар жаттығуларды жасағанда, әдіскерлер жоғарыда берілген әдістемені қолданады).

Экспериментке қатысқан балалардың жасы, саны: бастауыш сынып оқушылары (4 сынып 11-12 жас), 22 оқушы: 12 ұл, 10 қыз, F 70.

Эксперимент жүргізілу уақыты – 20-25 минут, яғни бір жаттығуға 2-3 минут берілді.

Дмитриев А.А. және Сермеев Б.В әдістемесі бойынша оқушылардың көрсеткен нәтижелерін үш деңгейге бөліп қарастырдық:

Жоғары деңгей - берілген жаттығуларды толығымен және өз бетімен дұрыс орындаған балалар жатқызылды. Яғни жаттығуларды жақсы түсінген, берілген уақыт ішінде орындай алған балалар. Бұл деңгейдегі балаларға белсендіруші және эмоционалдық көмек түрлері ғана қолданылды.

Орташа деңгей - бұл деңгейге берілген жаттығуларды орындауда бірнеше қателіктер жіберген, жаттығуларды толығымен түсінбеген балалар жатқызылды. Бұл деңгейдегі балаларға жаттығуларды орындау кезінде аздаған көмек көрсетілді.

Төмен деңгей – бұл деңгейге берілген жаттығуларды орындауда көптеген қателіктер жіберген, жылдамдықтары баяу, эксперимент жүргізуші тарапынан көп көмек қажет еткен балалар жатқызылды.

Жаттығулардың мазмұны:

Жүру – өмірлік маңызы бар қолданбалы қозғалтқыш әрекеттер екенін есінде сақтауы тиіс және оқыту кезінде осы әрекеттерді жеке көрсетудің зор маңызы бар.

Балалар үшін тізені жоғары көтеріп жүрген ауыр. Мұғалім көрсетеді, ал содан соң, оқушыларды орындарында тұрып, тізелерін жоғары көтеріп осы қозғалыстарды орындауды және содан кейін, алдыға қарай қысқа қадамдармен жылжиды көрсетеді.

Жүрісті әр түрлі қарқында, табанды әр түрлі қоюды тәжірибелеу қажет: әр түрлі тұру қалыптарында табанның ішкі және сыртқы жақтарында; заттармен: гимнастикалық таяқпен, кіші шеңбермен, волейбол немесе баскетбол добымен, жалаулармен, секіргішпен және т. б.

Жүгіру - ол баяу және жылдамдатылған нұсқада орындалады. Жүгіруге оқыту бірқатар қиындықтарды туғызады. Көптеген ақыл-ойында кемістігі бар оқушылар жүгірудің тағайындалуын түсінбейді, тыныс алуды реттей алмайды, шаршауды жеңу, қуат потенциалын бөледі.

Балалар жүгірудің дағдыларын қиын меңгереді, сондықтан, IV сыныптарда мүсінді сақтаумен, топпен және бір-бірден жүгірумен, 30 м қиылыста тосқауылдарды жеңумен, 2 минутқа дейінгі баяу жүгіріспен, доңғалақты және кездеспелі жүгіріспен оқытылады. Қиындықтар жүгірудің жаттығулардың көптеген түрлеріне жататындығымен түсіндіріледі (секірулер, лақтыру, ойындар), мұғалім оларға әр түрлі талаптар қояды.

Сондықтан да, түзету мектебінде жүгіруге тек қана табиғи шарттарда оқыту қажет, және табанда тік сызықты, еркін, жақсы мүсінмен, санды жоғары көтеріп, табанды параллель қойп жүгіру дағдылары қалыптаспағанға дейін, басқа ешқандай өзгерістерді енгізуге болмайды.

Секіру - 4 сыныптарда оқушыларды тосқауылдар арқылы, аттау тәсілімен биіктікке, бір орыннан ұзындыққа, биіктікке, қадамнан биіктікке, аяқты бүгіп және нәтижеге секіруге қарқынды оқыту. Негізгі назарды мұғалім секіруді орындау техникасына, және әрине, нәтижеге аударуы тиіс. Жалпы талап - жерге дұрыс қону: тепе-теңдікті жоғалтпай, жеңіл. Бала жерге дұрыс қонуды, дұрыс «құлауды» орындау үшін, бастапқы кезде, оған кішігірім биіктіктен, «тереңдікке» секіруге оқыту қажет. Бұл қорқынышты жеңуге жәрдемдеседі.

Жүгіріңкіреп ұзындыққа және биіктікке секіруді оқыту кезінде, жүгіріңкіліктің өзіне назар аудару қажет. Сыныптарда орынды тағайындаусыз итермелеуге үйрету, бірақ, гимнастикалық маттан, секіру шұңқырынан алыс емес жерде, жерге дұрыс қонуға ерекше назар аудару қажет. Кез-келген секіруге дайындық жаттығулары ретінде (ұзындыққа,

биіктікке, тіреуішке) балаларда секіргіштікті, итермелеу күшін дамыта отырып, бір орында, қозғалыста бір-екі аяқта тұрып секіруді пайдалануға болады.

Лақтыру - мектеп оқушыларын кішкентай доптарды және басқа да жеңіл заттарды дәл және алысқа лақтырып үйрету. Сабақта лақтыруды біртіндеп және дұрыс қолдану арқылы қолдардың және иық белдеуінің және де толықтай бүкіл ағзаның сүйек-байланыс және жүйке-бұлшықет аппараттарын жақсы және талғамалы дамытуға болады. Лақтыру білезіктің, білектің, иықтың, иық белдеуінің, аяқ пен дененің нақты үйлескен қозғалыстарын; көзбен шамалау мен өз күшін өлшеу қабілетін шынықтырады.

Алайда төменгі сынып оқушыларының көпшілігі доппен күрделі қимылдар жасай алмайды, еденде шашылып жатқан доптарды қиындықпен жинастырады. Бірі допты түсіріп алудан қорыққандықтан оны қолымен қатты қысып ұстайды, екіншісі қолмен әлсіз қағып алатындықтан, үнемі қолынан шығып кете беретін допты ұзақ уақыт ұстап тұруға қабілетсіз.

Төменгі сынып оқушыларының көпшілігінің білезіктері доппен күрделі әрекеттер жасауға дайын емес деп айтуға болады. Міне сондықтан бағдарламада қол білезіктерін лақтыруға дайындауға ерекше көңіл аударылады, содан кейін ғана допты қағып алуға дайындайды. II сыныптан бастап орында және қашықтыққа лақтыру енгізіле бастайды. Көздеп лақтыруды III сыныптың соңында бастап, IV сыныпта жалғастырған пайдалы. Ол үшін қорытынды және дайындық жаттығуларын кеңінен жаттықтыру қажет.

Допты жөнелтуге, лақтыруға және қағып алуға баулу барысында балаларды кеңістік пен уақыттағы бағыттамаға дайындау қажет.

Берілген жастағы топтағы ақыл-есі кем мектеп оқушылары мұғалімнің нұсқауын өздігінше дұрыс қабылдайды және лақтыруды талап етілгендей орындауға тырысады, алайда жаттығудың өзін дұрыс жасай алмайды. Мысалы, допты аса биік емес лақтыру, аяқты иық кеңдігінде қою, еденнен доп кері серпілгеннен кейін оны қабылдап алу, бастапқы қалыпқа қайта оралу тапсырмаларында балалар үнемі қателеседі: допты өте жоғары 10-12 м дейін лақтырады, немесе керісінше, төмен 50-60 см. Сонымен қатар олар қалыптарын өзгертеді, қолдарын ұшып бара жатқан доп жаққа бағыттайды, бұл оларға допты уақытында қағып алуға немесе едендегі допты жылдам жинауға мүмкіндік бермейді. Бұл балалардың үйлесімділік мүмкіндіктерінің дамымағандығын көрсетеді. Көздеп лақтыруды мұғалім қашықтыққа лақтыруға дұрыс баулуға мүмкіндік беретін жаттығу ретінде қарастыруы керек. Лақтыру дағдыларын лақтыруға, қағып алуға қатысты қозғалыс ойындарында бекітуге болады. [1,2]

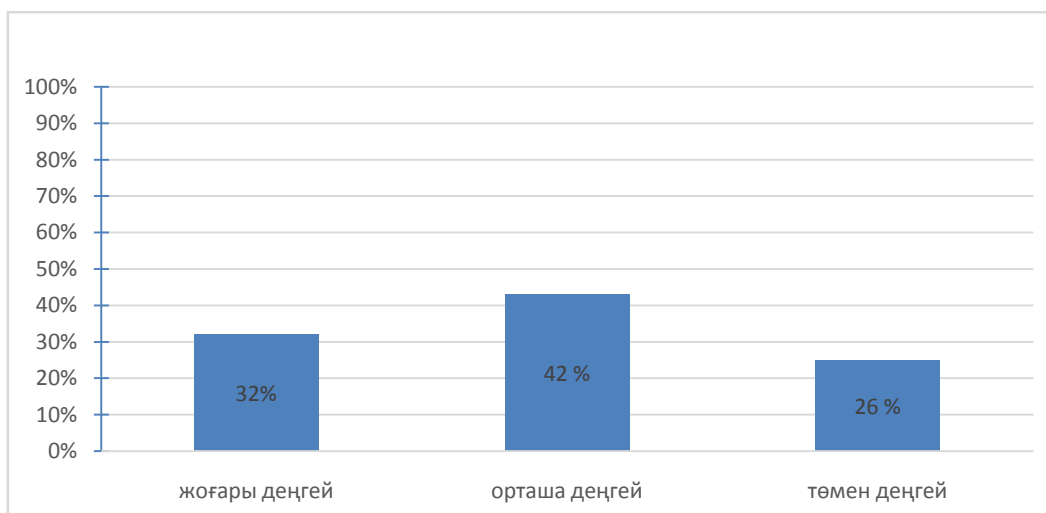
Қимыл-қозғалыс ойындары

Қимыл-қозғалыс ойындарын нақты сабақтарға бөлу барысында негізгі материалды оқытуға қойылатын дидактикалық талаптар және үйретілетін жаттығудың күрделілік дәрежесі басшылыққа алынады. Сонымен, егер сабақта негізгі жаттығу болып жүгіру немесе ұзындыққа, биіктікке секіру табылатын болса, онда лақтыру, доптарды қағып алу элементтері бар, түзету ойындарын пайдаланады. Егер балалар қағып алу, заттарды беру, лақтыру жаттығуларын орындайтын болса, онда жүгіру, секіру элементтері бар ойындар ұсынылады және де лақтыру, қағып алу дағдылары бекітіледі.

Баулуды сюжет бойынша және де спорттық толықтылығы бойынша қарапайым ойындардан бастау керек. Дамуында ауытқушылықтары жоқ құрдастары ойнайтын ойындарды біртіндеп қолданысқа енгізу қажет.

«Қимыл-қозғалыс ойындары» бағдарламасында ойындар ерекше қозғалыс әрекеттерінің белгілері бойынша бөлінген: жүгіру элементтерімен («Тез өз орындарына»; «Мысықтар мен тышқандар»); секірумен («Дәл секіріс», «Ордағы қасқыр»); лақтырумен («Бос орын»; т б қысқы ойындар («Мерген»; «Ақшақар»; «Қамал»).

Ойындардың түсініктемесі қысқа болуы тиіс, мұғалім өзі де ойынға қатыса алады. Мұғалімнің әрекетін бақылай отырып, балалар да солай әрекет етуге тырысады, бір нәрсе түсініксіз болса сұрайды.

Сурет 1. Зияты зақымдалған оқушылардың дене тәрбиесінің ерекшеліктері .
(жаттығулар бойынша зерттеу деңгейлері)

Интеллектісінде кемістіктері бар балалардың қозғалыс ерекшеліктерінің бұзылу қорытындылары 3 деңгейге бөлінді:

Жоғары деңгей - берілген жаттығуларды толығымен және өз бетімен дұрыс орындаған балалар жатқызылды. Яғни жаттығуларды жақсы түсінген, берілген уақыт ішінде орындай алған балалар. Бұл деңгейдегі балаларға белсендіруші және эмоционалдық көмек түрлері ғана қолданылды.

Орташа деңгей - бұл деңгейге берілген жаттығуларды орындауда бірнеше қателіктер жіберген, жаттығуларды толығымен түсінбеген балалар жатқызылды. Бұл деңгейдегі балаларға жаттығуларды орындау кезінде аздаған көмек көрсетілді.

Төмен деңгей – бұл деңгейге берілген жаттығуларды орындауда көптеген қателіктер жіберген, жылдамдықтары баяу, эксперимент жүргізуші тарапынан көп көмек қажет еткен балалар жатқызылды.

Арнайы (түзету) мектептері оқушыларының қозғалыс бұзушылықтарын түзету жөніндегі жұмыстың тиімділігі олардың әлеуметтік-еңбектік бейімделулерінің деңгейін белгілейтін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Қозғалыс бұзушылықтарын түзету интеллектісінде кемістіктері бар балаларды физикалық тәрбиелеу тәжірибесінде іске асырылатын және олардың қозғалыс салаларының әлсіреуіне, жеңуге және жоюға бағытталған дидактикалық принциптер жиынтығы болып табылады.

Ақыл-ойында кемістігі бар оқушылардың денешынықтыру сабақтары кезіндегі түзету-тәрбиелеу жұмысын баланың жеке ерекшеліктерін есепке алып өткізу қажет. Сонымен қоса, қозғалыс бұзушылықтарын түзету процесінің мақсатты бағытталуы үшін сабақтардың әртүрлі формаларының өзара байланыстарын іске асыру, кері байланысқа ерекше назар аудару, арнайы мектеп оқушыларының физикалық дамуларының бұзушылықтарын және моторикаларын түзетуге арналған жүйелі амалды іске асыру қажет.

Оқушының жақсы функционалдық дайындығы оның физикалық жұмысқа қабілеттілігін, қозғалыстарды меңгерудегі ықтимал мүмкіндіктерді арттыратыны мәлім. Физикалық дайындықтың жоғары деңгейі балалардың танымдық белсенділіктерін арттыру факторларының бірі болып табылады, оқушының эмоционалды жағдайына зор ықпал етеді, баланың жеке басының сәтті әлеуметтенуіне жәрдемдеседі [3-7].

Өткізілген белгіленген эксперименттің нәтижесінде, біз келесідей ерекшеліктерді анықтадық: түзету мектебінің көптеген оқушылары дұрыс жүре, жүгіре, секіре, лақтыра алмайды және т.б. қозғалыстарды дұрыс жасай алмайды, оларды осы қозғалыстарға төменгі сыныптардан бастап арнайы үйрету қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дмитриев А.А. Физическое воспитание учащихся вспомогательной школы// Воспитание и обучение детей во вспомогательной школе/ под ред. В.В.Воронковой. М.; Школа-Пресс, 1994.
2. Дмитриев А.А. Коррекционно-педагогическая работа по развитию двигательной сферы учащихся с нарушением интеллектуального развития. М., 2004
3. Дульнев Г.М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе.- М.-Просвещение, 1981г.
4. Козленко Н.А. Особенности двигательных нарушений у учеников вспомогательной школы и коррекция их средствами физической культуры . дис. Канд.пед.наук.- Киев 1962 г.
5. Качашкин В.М. Методика физического воспитания- М.- Просвещение,1972 г.
6. Маковецкая Г.П. Дене тәрбиесі. Әдістемелік құрал 1992 ж.
7. Харабуга Г.Д. Теория и методика физического воспитания. М., ФиС 1974 г.

Аннотация

Состояние физического воспитания учащихся с интеллектуальной недостаточностью

К.Ж. Бектаева¹, М.З. Увалиева¹

¹*Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)*

Содержание физической подготовки включает в себя развитие физической культуры учеников с помощью различных видов физической культуры, человеческого тела с его ментальными, эмоциями и волей. В специальных исследованиях дети с умственными недостатками часто связаны с аномальным развитием моторики, и его образование не изолировано от мира распознавания, речи и труда, поэтому уровень образования детей с умственными недостатками важен для их социализации.

Ключевые слова: Физическое воспитание, дети с физическими и умственными недостатками, дети с умственными недостатками, ученики начальной школы.

Annotation

The state of physical education of students with intellectual disabilities

K.G. Bektaeva¹, M.Z. Uvalieva¹

¹*Kazakh State Women's Teacher Training University
(c. Almaty, Kazakhstan)*

The content of physical training includes the development of the physical culture of pupils with the help of various types of physical culture, the human body with its mental, emotions and will. In the special researches children with mental defects are often related to anomalous development of industry of motion, and his education is not isolated from the world of recognition, speech and labour, therefore the level of education of children with mental defects is important for their socialization.

Keywords: physical education, children with physical and mental defects, children with mental defects, students of initial school.

ҒТАХР 14.35.01.

**ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ САБАҒЫНДА ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАРДЫҢ АДАМ
АҒЗАСЫНА ТІГІЗЕТІН ЖАЛПЫ ӘСЕРІ МЕН ТИІМДІЛІГІ**

М.Ж. Бүркітбаева¹

¹*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)*

Аннотация

Мақала дене шынықтыруды дәрiптеу арқылы оқушыларға спортты насихаттау, сонымен қатар қарастырылып отырған мәселенің өте қажет екенін түсіндіріп жеткізу. Денсаулықты сақтауға, оны нығайтуға спорттың маңызы зор болып табылады. Сондықтан осы мәселені шешуде дене шынықтыру сабағында құрал-жабдықтардың қажеттілігі шынайы және қажетті болып табылады.

Тірек сөздер: дене шынықтыру, жаттығулар, жүгіру, жүру, секіру, гимнастикалық қабырға, гимнастикалық отырғыштар, жгут.

Дене шынықтыру әрбір адамның жұмыс істеу қабілетін тиімді және ұтымды түрде жоғарылатуға бағытталған. Осыған байланысты дене шынықтыру жүйесінің жақсы дамуы бүкіл халықтың әлеуметтік жағдайының жақсаруына ерекше әсер етеді.

Денені шынықтыру жан ұядан бастап, балабақша, мектеп, орта және жоғары оқу орнында, өндірістік ұжымдарда өткізіліп, мемлекеттік тұрғыдан қамқорлық көрсетіліп отырады. Дене шынықтыру адам тәрбиесіне тигізетін әсері мен заңдылықтарын жете білу бүгінгі ұстаздың алдында тұрған негізгі міндеті. Еліміздің алдыңғы дамыған 30 елдер қатарына енуі, дені сау еңбек етуге қабілетті адамдарымыздың көп болуына байланысты. Ғылым мен техниканың дамуына байланысты көптеген қол жұмыстары ой еңбегімен алмастырылып дененің қимыл-қозғалыстары азаюда. Оқушылардың теледидар алдында көптеп отыруының өзі де дененің қозғалыс сапаларының шектелуіне өсуіне әкеліп соғуда. Осы келеңсіз жағдайларды шешудің бір жолы дене шынықтыру сабақтарының тиімділігін арттыру. Ол үшін дене шынықтыру сабақтарына оқушының дене қабілеттерін арттыруға арналған қосымша құрал-жабдықтарды ұтымды және орынды пайдалану пайдалы болып келеді.

Дене шынықтыру жаттығу сабақтарымен күнделікті айналысу тек қана шыдамдылық, күш, жылдамдық сияқты қасиеттерді дамытуға септігін тигізіп қоймайды, сонымен бірге адам мінез-құлқының дұрыс қалыптасуына үлкен ықпал етеді. Дене шынықтыру жаттығулармен шұғылдану процесінде, әсіресе спорттық жаттығулар процесінде жігерлілік, өжеттілік, ерік, еңбекке құштарлық, табандылық, адамның күнделікті өмірі мен қоғамдағы қызметінің керекті тәртіптілікті қалыптастырады.

Құрал-жабдықтарды қолдану сабақтың эмоционалдық тұрғыдан жоғары деңгейде өтуіне әсер етеді.

Іс жүзінде қолданылып жүрген дене жаттығуларының, құрал-жабдықтардың бірнеше түрлері бар. Олар көлемі мен мазмұнының әртүрлі болуына байланысты бір-біріне ұқсамайды, дене жаттығуларының мазмұны қимылдың негізгі құрылысын құрайды, бұлар өте күрделі және жан-жақты болып келеді. Дене тәрбиесі жаттығуларының құрал-жабдықтардың мазмұнын негізінен қозғалыс істеріне кіретін қимылдар мен жаттығудың денеге тигізетін әсерімен, тиімділігімен анықталады.

Қимыл-қозғалыстардың қарапайым түрі - жүру. Жүру жаттығулары, оның ішінде табанның сыртқы, ішкі қыры, өкше, аяқтың саусақтары, яғни ұшымен жүргенде, табандағы бүкіл ішкі ағзадағылардың басқару нүктелеріне әсер етіп, оларды орындалатын жұмысқа дайындайды. Көптеген мамандардың айтуы бойынша дене шынықтыру жаттығуларының ішіндегі өте тиімді, көптеген бұлшық ет топтарына, ішкі құрылыс органдарына, физиологиялық жүйеге белсенді әсер етуші осы «жүру» деп танылуда. Жүру кезінде ауыртпалықты жедел түрде өзгертуге болады, сонымен қоса жүрудің бірнеше түрлері: серуендеу, жедел және әртүрлі қарқындағы спорттық жүрістер. Олар құрал-жабдықтарды қолдана отырып әртүрлі жағдайда (сатымен жоғары, төмен; таудан тауға, құмды-тасты жерлермен, сумен т.б.) орындалуы қозғалыс белсенділігінің көлемімен қамтамасыз ету бұл жағдайда денені таныс ауыртпалыққа үйретпеу.

Ауа райының өзгеруіне қарамай күнде жаяу жүруді әдетке айналдыру керек. Ол үшін: аяндап, серпінді және спорттық жүріспен орташадан жоғарғы қарқынды жүру. Жүргенде ішті тартып, иықты түзеп, басты түзу ұстап жүру керек. Жүрістің түрлері: аяқтың ұшымен, өкшеден бастап саусаққа дейін толық басып, аяқтың ішкі, сыртқы қырымен, жүру қарқынын өзгерте, қашықтықты ұзарту түрлерін пайдаланып отыру керек. Денеге түсетін ауыртпалық күніне 1 сағаттай, жүру кезіндегі негізгі шарт ширақ қозғалып, батыл адымдау. Денеге түсетін ауыртпалықты көтеру үшін сатымен көтерілу, екінші баспалдақты баспай үшіншісінен басу, бұл жаттығу аяқтың күшін дамытады, өкшенің сырт жағы қалыптасып,

табанның жалпақтануы азайып, буындардың қозғалысы жақсарып, арнайы төзімділік дамиды. Сатымен көтерілгенде қарапайым ережелер сақталуы керек, олар: баспалдаққа аяқты толық басу; арқаны түзу ұстау; қарынды ішке қарай тартып, баспалдақ басушы аяқты толық түзетіп, аяққа қарамау керек. Демді біркелкі алып, демігу басталған болса, қозғалыс қарқынын азайтып, қозғалыс пен тыныс алу бір сарында орындауға тырысу қажет. Сатыға көтерілу жүрісін өзгертуге болады, кезекпен оң жақпен қырындап, одан соң сол қырынмен, шалыс жүріс, көзді жұмып, артқа шегіншектеп жүру т.с.с. Мұндай жүріс түрлері шаршағандықты ұмыттырып, көңілін көтеріп, күні бойғы келеңсіз жағдайлардың маңыздылығын әлсіретеді.

Жүгіру. Жүгіру жаттығуларының негізгі мәні адам ағзасындағы, бұлшық еттермен бауырдағы қандарды айналымға шығарып жүрек, өкпе, қан тамырларының жұмысын жылдамдатып жұмыс істеу қабілетін біртіндеп көтере бастайды.

Құрал-жабдықтарды қолдана отырып ағзаға тиімді жүгіру жаттығуларын орындауға болады.

1. Баяулап жүгіргеннен кейін атыла жүгіруді жалғастыру (10-12 мәрте). 8-10 метрді әдеттегі желе жортып жүгірген соң, оқушы 20-30 метр бөлікте баяулап жүгіруге көшеді, содан кейін өзіне өзі команда беріп, 15-20 метрге атыла жүгіреді.

2. Әріптестің артынан жүгіру (10-12 мәрте).

3. Жұптаса жарысу (10-12 мәрте).

4. Әріптес ұстаған резеңке бұнаманың созылғыштығын пайдалана отырып старттық адымды орындау.

5. Старттық адым және қарсыласушы әріптестің иығына қол тіреп денені еңкейту.

6. Қолды ағашқа тіреп, бір орында жүгіру.

7. «ат болып жегіліп ойнау» жаттығуы – делбе ұстаушының әлсіз қарсылығын жеңу жүгірісі.

Жүгірістен соң берілетін жүрістер, яғни спорттық қалыппен жүру, одан соң жай жүру дененің қалыпқа келу жағдайын жылдамдатады. Негізгі мақсат денені қыздыру, ендігі мақсат дененің буындары мен иілімдеріне әсер ететін жалпы денені дамытатын жаттығулар қолданылады. Жаттығуларды орындау аяқ жақтан немесе бас жақтан басталады.

Керме, гимнастикалық қабырға құрал-жабдықтарын қолдана отырып ағзаға тиімді иілгіштік жаттығуларды орындауға болады.

Керме жабдығын қолдана отырып оқу комбинацияларын орындау.

А) Керме жабдығына оң жақпен тұрып оң аяқты жоғарғы кермеге қойып оң жаққа иілу әрекеттерін жасау. Б) Әріптеспен бірге жоғарғы кермеге отырып, төменгі кермеге аяқтарды тіреп шалқайып қайта бастапқы қалыпқа келу. Денені дамытып, денсаулықты нығайтуда гимнастиканың маңызы зор. Гимнастикалық жаттығулардың арнайы өзгешелігі жалпы денеге тигізер әсері үлкен.

Қоссырықта оқу жаттығуларын орындау элементтері: а) қолды таяныш ете бүгіле көтерілу, аяқтарды алшақ ұстай отыру, жауырынға тұрудан аударылып түсіп аяқты алшақ ұстай отыру, алға, артқа сермелу, қолдарды таяныш ете қимылдау, б) серіктестің көмегімен сырықтан ұстап тартылып көтерілу.

Гимнастикалық қабырғаның білте таяқшасын таяныш етіп екі аяқпен серпілу арқылы жоғары секіру. Ағаш текенің үстінде бүгіле етпеттей жатып, қолдармен гимнастикалық қабырғаның білте таяқшасынан ұстап, қатарластырылған аяқтардың тез сермелуімен артқа иілу.

Гимнастикалық қабырғаға серіктің көмегімен, тек қол күшін пайдаланып өрмелеп шығып, қайта түсу. Гимнастикалық қабырғаға ілінген аспа темірде бірнеше рет тартылу жаттығулары. Гимнастикалық қабырғаға ілініп тұрып аяқтарды тіке көтеру, және тізеге бүгіп көтеру жаттығулары.

Гимнастикалық қабырға құрал-жабдықтарын пайдаланып жаттығуларды орындауда оқушыларға оқыту, үйрету барысындағы ең күрделісі өрмелеу әдісі. Өрмелеу әдісінің екі түрі бар: 1- ең алдымен сол қол, оң аяқ, содан кейін – оң қол, сол аяқ арқылы жоғары өрмелеп жылжиды. 2- ең алдымен сол аяқ, сол қол, содан кейін – оң аяқ, оң қол арқылы жоғары өрмелеп жылжиды.

Белтемір құрал-жабдықтарын қолдана отырып ағзаға тиімді жаттығуларды орындауға болады.

I.а) белтемірдің бір жағын еңкейіп екі қолмен орташа биіктікке көтеру.

б) тік тұрып белтемірдің бір жағын екі қолмен жоғары биіктікке көтеру.

в) тік тұрып белтемірдің бір жағын екі қолмен оң жаққа, сол жаққа көтеру.

II.а) белтемірдің бір бөлігін (блины) екі қолмен еңкейген қалыпта орташа биіктікке көтеру.

б) тік тұрып белтемірдің бір бөлігін (блины) екі қолмен бастан асыра көтеру.

в) тік тұрып белтемірдің бір бөлігін (блины) екі қолмен бастан асыра оңға, солға, айналдыра көтеру.

III.а) гимнастикалық отырғышта шалқадан жатып гантельді екі қолмен бастан асыра ұстап көтеру.

б) гимнастикалық отырғышта шалқадан жатып гантельді екі қолмен кеуде тұсына көтеріп қайта төмен түсіру.

Гимнастикалық отырғыштарды пайдалана отырып ағзаға тиімді жаттығуларды орындауға болады.

- Екі гимнастикалық отырғыштарды бір-біріне параллель бағытта қойып, оқушылар сол отырғыштың үстінен жүріп өту қажет (бір аяғы бірінші, екінші аяғы екінші отырғышта).

- Параллель бағытта орналасқан отырғыштың үстінен етбеттеп жатып сырғанап жылжып өту.

- Отырғыштың үстінен секіріп өту, етбеттеп екі қолды отырғышқа тіреп, бір мезетте аяқ қолмен серпініп отырғыштың үстінен секіріп акробатикалық кілем үстіне орташа отырыста қону. Бұл жаттығу қатаң түрде жекелей және оқытушының бақылауымен орындалады.

- Аяқты соза орындық арқасына, гимнастика қабырғасы тақтайшасына тіреп, «қарлығаш» қалпынан еңкейту;

Осы құрал-жабдықтар арқылы орындалған жаттығулар оқушылардың тепе-теңдікті сақтау сапаларын тәрбиелеуде тиімді болып табылады.

Созылғыш резеңке жіп(жгут) құрал-жабдықтарын қолдана отырып ағзаға тиімді жаттығуларды орындауға болады.

а) Резеңке жіпті брусқа іліп екі ұшынан ұстап үш метрлік ара қашықтықта еңкейіп тұрып қол күші арқылы өзіне қарай тарту.

б) Созылғыш резеңке жіпті брусқа іліп екі ұшынан ұстап үш метрлік ара қашықтықта тік тұрып қол күші арқылы оңға, солға қарай тарту.

в) Резеңке жіпті брусқа іліп екі ұшынан ұстап үш метрлік ара қашықтықта теріс қарай тұрып қол күші арқылы алға қарай тарту.

Дене шынықтыру жаттығуларын, құрал-жабдықтарын ұдайы қолдану тыныс және жүрек тамыр жүйелерін жақсартады және артық салмаққа ие болмауына көмектесіп, бұлшық етінің жұмыс атқаруын арттырады. Дене шынықтыру және спорт оқушылардың қоғамдық белсенділігін қалыптастыруда үлкен педагогикалық мүмкіндікке ие болады.

Құрал-жабдықтар арқылы орындалған жаттығулар оқушылардың тепе-теңдікті сақтау сапаларын тәрбиелеуде тиімді болып табылады. Осылардың ішінде тұру, жүру, секіру, бұрылу сияқты тепе-теңдік жаттығулары бар. Аталған барлық элементтер тепе-теңдік сезімін дамытады, өйткені оларды еденге қарағанда басқа құрал-жабдықтарда орындау қиындық келтіреді. Тар және жерден біршама жоғары тұрған жабдықта тепе-теңдікті сақтай білу керек.

Адам физиологиясы тұрғысынан қарағанда дене тәрбиесі жаттығулары, құрал-жабдықтары ағзаның функционалды қызметі мен жұмыс істеу қабілетін арттырады.

Психологиялық көзқараспен қарағанда дене жаттығулары еркін қозғалыс болып саналады. Дененің жаттықтыру мүмкіндіктерінен қорытынды нәтиже алуда сананың көмегі өте зор. Өйткені жаттығуда қимыл-қозғалыс басқарылады, бағдарлама жасалынады, күш-жігер көрсеткіш сезіну мен психикалық дайындық шаралары іске асырылады.

Сонымен, қорыта келгенде, құрал-жабдықты пайдаланып жаттығуларды орындау оқушылардың ептілік, күш, тепе-теңдік сапаларын тәрбиелеуде тиімді болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Матвеев Л.П. - Общая теория спорта- М.: ФиС, 1997, -328с.
2. Есмағамбетов З. Дене тәрбиесінің теориясы мен әдістемесі. Қарағанды, 1995. -196 б.
3. Қуаныш Т.Ш. - Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі. Алматы, 2002.
4. Рамашов Н.Р. - Гимнастикалық терминдер. Қарағанды, 1998.
5. Уанбаев Е. - Дене тәрбиесінің негіздері. Алматы "Саясат", 2000.
6. Әбділлаев Ә.К., Оңалбек Ж.К. Дене мәдениетінің ілімі және әдістемесі. Түркістан. 2004. -223б.

Аннотация

Общая ценность и эффективность применения спортивных приспособлений на уроке физической культуры и спорта

М.Ж. Буркитбаева

¹*Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)*

Статья посвящена для учащихся путем содействия физической культуры, а также разъяснением важности обсуждаемого вопроса довести до детей, что спорт имеет важное значение для укрепления здоровья. Поэтому потребность спортивных приспособлений на уроке физической подготовки является реалистичной и необходимой.

Ключевые слова: физическая культура, упражнения, бег, ходьба, прыжки, гимнастическая стенка, гимнастические скамейки, жгут.

Annotation

General value and efficiency of applying sports accessories on lesson of physical culture and sports

M.Zh. Burkitbayeva¹

¹*Kazakh State Women's Teacher Training University
(c. Almaty, Kazakhstan)*

The article is dedicated to students to promote physical education, as well as to explain the importance of the discussion issue to bring to children that doing sports is essential for health promotion. Therefore, the need for sports equipment in the physical training class is realistic and necessary.

Keywords: physical culture, exercises, running, walking, jumping, gymnastic wall, gymnastic benches, tourniquet.

ГТАХР 14.29.21

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ – ӨМІР ҚАЖЕТТІЛІГІ

Л.Т. Исаева¹

¹*Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
(Алматы қ., Қазақстан)*

Аннотация

Мақалада жалпы білім беретін мектептегі педагогтардың, мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру процесіне қосу жөніндегі ойлары талданды. Қазіргі таңда Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын қорғайтын жаңа қоғамдықшылуы, білім беру заңдарына толықтырулар мен

өзгерістердің енгізілуі, мүмкіндігі шектеулі балаларға байланысты ауқымды мәселердің шешілу жолдары қарастырылған.

Тірек сөздер: Инклюзия, ерекше бала, мүмкіндігі шектеулі бала.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттеріне: білім бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау және жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы парасатты байыту» қажеттілігі айрықша деп атап көрсетілген. Осыған байланысты қоғам алдына оқушының жеке басын үйлесімді дамытуға бағыттайтын міндеттер қойылып отыр [1].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында болып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси жағымды өзгерістер білім саласына да өз септігін тигізуде. «Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдары білім беру жүйесін дамыту бағдарламасында» көрсетілгендей басты міндеттердің бірі - халықтың барлық сатыдағылары үшін сапалы білім алудың қолжетімділігін қамтамасыз ету. Сонымен қатар, алғаш рет инклюзивтік білім беру жүйесі талданып, мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары әзірленді. Отанымыздың әрбір болашақ азаматын жан-жақты тәрбиелеп, білім беру арқылы дамыту ең жауапты іс. Қазіргі таңда балалардың мүмкіндіктерін ескере отырып, өзгелермен теңдей білім алуына көптеген жағдай жасалуда.

Инклюзивтік білім беру жүйесі біздің елімізге жаңа ұғым болғандықтан көптеген өзекті мәселелер туындауда.

Біріншіден, жалпы білім беру жүйесіндегі мұғалімдерінің арнайы білім туралы мәліметтерінің жоқтығы, сол себептен қазіргі уақытта «ерекше» балаға қажетті білім бере алмайтыны.

Екіншіден, жалпы мектептің қажетті құрал-жабдықтарымен қамтамасыз етілмеуі, оқу бағдарламалар мен оқу-әдістемелік оқулықтарының жеткіліксіздігі.

Үшіншіден, қоғамның осы мәселеге жағымсыз көзқарасының қалыптасуы. Оның ішінде қалыпты дамыған балалардың ата-аналарында келесідей күдіктері туындайды: бала өз деңгейлеріне сәйкес білім алуына кедергі келтіретініне сенімділіктің ұлғаю, сол себептен қарсылық білдіруі. Және оқушылардың жағымсыз қарым-қатынас танытуына байланысты мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналар бойында қорқыныш пен сенімсіздіктің туындауы.

Жоғары да аталған, мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру жүйесіне енгізуде шетелдік және ресейлік зерттеушілерінің Н.Форман, А.Пратен [2], Н.Д.Шматко [3], Л.М.Шипицына [4], Н.Н. Малофеевтің [5], сонымен қатар қазақстандық зерттеушілердің Р.А.Сулейменова, Г.Д.Хахимжанова [6], А.А.Айдарбекова [7], А.А.Байтұрсынова [8] және т.б. еңбектерінің маңызы зор.

Қорытындылай келе, инклюзивтік білім беру дегеніміз – жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі бала мен басқа да әлеуметтік қорғалатын топтарға жататын оқушыларға өзгелермен теңдей білім беру, соған жағдай жасау, әлеуметтік ортадан оқшауламау.

Арнайы білім беру жүйесінің мақсаттарының бірі – мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен тәрбиелеудің қазіргі заманға сай тиімді, әрі қол жетімді шарттарын құру мен қоғамдық ортаға енгізу болып табылады. Ал, осы мәтіннің мақсаты - жалпы білім беру жүйесіндегі мұғалімдер қауымының мүмкіндігі шектеулі балалар туралы малғұматтарын, мемлекеттік құжаттардағы соңғы жылдары енгізілген толықтырулар мен өзгерістері, оның ішіндегі инклюзивтік білім беру жүйесі туралы ақпараттарын, мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беру жүйесінде білім алуға деген ой-пікірлерін, психологиялық дайындықтарын анықтау және талдау жүргізу.

Инклюзивтік білім беруді іске асыру үшін қоғамның мүмкіндігі шектеулі балаларға деген көзқарасын өзгерту қажет. Дегенімен, біздің қоғамдық орта мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беру мектептерінде білім алуын әр қалай қабылдайды. Сондықтан да жалпы білім беру мектептерінің мұғалімдерінен сауалнама алуды ұйғардық. Сауалнама Алматы қаласының №148 мектеп гимназиясының бастауыш сынып мұғалімдерінен алынды. Сауалнамаға жасы, еңбек өтілімі әртүрлі 15 мұғалім қатысты. Мұғалімдердің еңбек өтілімінің ең төменгісі – 2 жыл болса, ең жоғарғысы – 26 жыл.

Сауалнама құрылымы 10 сұрақтан тұрады. Сауалнамада келесі мәселелер қарастырылады:

Мұғалімдер қауымының мүмкіндігі шектеулі балалар жөнінде мағлұматтарын анықтау;

Қазіргі таңдағы білім беру жүйесіндегі өзгерістері мен толықтырулар туралы ақпараттандыру көрсеткіштерін көрсету;

Инклюзивтік білім беру жүйесіне деген психологиялық дайындығы мен көзқарастарын анықтау.

Жалпы мектеп мұғалімдерінің мүмкіндігі шектеулі балалармен келешекте жұмыс жасағандықтан бірінші сұрағымыз мұғалімдердің алғашқы түсініктерін анықтау болды («Сіз дамуында ауытқуы бар балаларды кездестірдіңіз бе?»). Мұғалімдерінің 86,6%-ті мүмкіндігі шектеулі балалар туралы хабарлары бар, ал 13,3%-ті, яғни екі мұғалімнің мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасауда 2 жылдық тәжірибесі бар болып шықты. Алматы қаласының №107 жалпы мектептің ішінен психикалық дамуы тежелген оқушыларға арналған арнайы сыныпта жұмыс жасаған. Ал сауалнаманың үшінші жауабы бойынша қоршаған жақын ортада мүмкіндіктері шектеулі балалары жоқ болып шықты. Демек, жалпы білім беру мұғалімдерінің мүмкіндігі шектеулі балалар туралы мағлұматтары бар деген қорытынды шығаруға болады.

№1 «Сіз дамуында ауытқуы бар балаларды кездестірдіңіз бе?»			
%	Кездестірдім	Жұмыс істегенім бар	Қоршаған жақын ортада
100	86,6%	13,4%	0%

Адамның жеке тұлғасының дамуына, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі балалардың да жеке тұлғасының дамуына жақын адамдары мен қоршаған орта адамдардың әсері маңызды рөл атқарады. Сондықтан да келесі сұрақ мұғалімдер қауымының мүмкіндігі шектеулі балалар туралы ақпаратты қайдан алатыны жөнінде қойылмақ («Мүмкіндігі шектеулі балалар туралы ақпаратты қайдан аласыз?»). Мұғалімдердің 60%-ті мүмкіндігі шектеулі балалар туралы мағлұматты теледидардан алса, 33,4%-ті газет журналдардан өздеріне қажетті ақпаратты жинақтайды. Ғылыми әдебиеттерден ақпарат алу ең төменгі деңгейде – 6,6% тұр. Демек, мұғалімдер қауымына берілген нұсқалардың ішіндегі ең қол жетімді ақпарат көзі - теледидар және газет-журналдар болып табылады. Сондықтан да аталған ақпарат көздерін мүмкіндігі шектеулі балалар туралы мәліметті қоғамдық ортаға таратудың негізі ретінде алуы қажет.

№2 «Мүмкіндігі шектеулі балалар туралы ақпаратты қайдан аласыз?»			
%	Теледидардан	Газет - журналдардан	Ғылыми кітаптардан
100	60%	33,4%	6,6%

Үшінші сұраққа («Дамуында ауытқуы бар балаларға қай жерде оқып тәрбие алады? Мекемелердің атауларын атаңыз?») сәйкес төмендегідей қорытынды жасалды: мұғалімдердің барлығы мүмкіндігі шектеулі балалардың арнайы мекемеде білім алатындығы жөнінде

хабарлары бар. Бірақ мұғалімдердің көбі арнайы мекемелердің атауларын білмейтіні анықталды.

Қазіргі таңда білім беру жүйесіне байланысты көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізілгені мәлім. Нақ айтқанда келесі сұрақ 2011-2020 жылғы бағдарламада қарастырылған инклюзивтік білім беру жүйесі жөнінде сұрақ қойылмақ «Мемлекеттік құжаттардағы соңғы жылдары мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты қандай өзгерістер енгізілген? (Оның ішінде мемлекеттік бағдарламасы мен білім беру заңы т.б.)».

Мұғалімдердің 46,6%-ті білім беру жүйесіндегі соңғы өзгерістері мен толықтырулар мен мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты білім беру заңы туралы мәліметтері бар, мұғалімдер қауымының 33,4%-ті тек білім беру жүйесіндегі өзгерістері мен толықтыруларды біледі, 20%-ті сұраққа жауап бермеді, демек ол өзгерістер жөнінде мәліметтер жинақталмаған. Мұғалімдер қауымының сұраққа толық жауап бермеудің себебі, арнайы бағдарламалармен таныс емеспін, талдаған жоқпыз деп түсіндіреді. Оны біз төменгі кестеден көре аламыз.

№4 «Мемлекеттік құжаттардағы соңғы жылдары мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты қандай өзгерістер енгізілген? (Оның ішінде мемлекеттік бағдарламасы мен білім беру заңы т.б.)»			
%	Білемін	Мәліметім жоқ	Білмеймін
100	46,6%	33,4%	20%

Л.С. Выготский дамуында ауытқуы бар балалардың қалыпты дамыған балалардан, яғни қоғамдық ортадан шектелмейтіндей білім беру жүйесін құру керек екенін айтты [9]. Ал білім берудің басты тұлғасы – мұғалім болып саналады. Сондықтан да мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру мектептеріне енгізуде мұғалімдердің дайындығы, пікірі маңызды орын алады. Соңғы сұрағымыз «Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру жүйесінде білім алуға деген көзқарасыңыз қандай?». Мұғалімдер бұл сұраққа жауап беру алдында пікір алысты. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 53,3% - қарсылық білдірді. Мұғалімдер өздерінің қарсылығын көптеген себептермен түсіндірді. Олар төмендегідей:

Мұғалімдердің арнайы дайындық курстардан өтпеуі;

Мектептің арнайы құрал-жабдықтарымен қамтамасыз етілмеуі;

Мұғалімдерге арнайы оқу-әдістемелік бағдарламаның жоқтығы.

26,6%-ті – бұл білім беру жүйесін мақұлдады. Мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамның бір мүшесі деп қабылдайды. Бұл топтың мұғалімдері мүмкіндігі шектеулі балалардың ішінде де еңбекқор, дарынды және оқытуға, тәрбиелеуге икемді балалар бар екеніне сенімді, ал мұғалімдердің 20%-ті – инклюзивтік білім жөнінде ақпараттың жоқтығынан, еңбек өтілімнің төмендігінен, психологиялық дайындығы болмағандықтан білмеймін деп жауап берді. Оның қорытындысын төменгі кестеден көруге болады.

№5 «Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру жүйесінде білім алуға деген көзқарасыңыз қандай?»			
%	Қарсымын	Қарсылығым жоқ	Нақты көзқарасым жоқ
100	53,3%	26,7%	20%

Қорытындылай келе, жалпы білім беру жүйесіндегі мұғалімдердің мүмкіндігі шектеулі балалар туралы ақпараттары бар. Сонымен қатар барлық мұғалімдер мүмкіндігі шектеулі балаларға оңды көзқараста, дегенмен олардың ішінде жалпы мектепте білім алуына қарсылық білдіруде. Оны келесі себептермен түсіндіруге болады:

1. Жалпы білім беру мұғалімдерінің арнайы білім туралы мәліметінің жоқтығымен және осы сала бойынша біліктілікті көтеру курстарынан өтпегендігімен;

2. Мектептің осы топтарға арналған құрал-жабдық пен техниканың болмауымен;

3. Ата-аналар мен баланың психологиялық тұрғыдан дайын еместігімен;

4. Арнайы бағдарламалар, оқу-әдістемелік және оқулықтармен қамтамасыз етілмегенімен.

Бірақ, барлық мұғалімдер қауымы мүмкіндігі шектеулі балаларға көмек көрсетілетін жаңа ұйымдардың санын ұлғайту керек екенін айтып жеткізді.

Қазіргі таңда Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтарын қорғайтын жаңа қоғамдық ұйымдардың ашылуы, білім беру заңдарына толықтырулар мен өзгерістердің енгізілуі мүмкіндігі шектеулі балаларға байланысты ауқымды мәселердің шешілуіне септігін тигізуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;
2. Н.Форман, А. Пратен Новый подход к обучению детей с особыми потребностями в Великобритании. // Дефектология.- 1993.- №4.- с. 53.
3. Шматко Н.Д. Для кого может быть эффективным интегрированное обучение // Дефектология.- 1999.- №. 1.-с. 41-46.
4. Шипицына Л.М. Интеграция детей с ограниченными возможностями // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. – 2004.- № 2.-С. 15-19;
5. Малофеев, Н. Н. Интеграция и специальные образовательные учреждения: необходимость перемен / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – 2008. – № 2. – С. 86-93.
6. Сулейменова Р.А., Хакимжанова Г.Д. Зарубежный и отечественный опыт включения детей со специальными нуждами в общеобразовательный процесс. Проблемы и пути решения.- Алматы, 2001.- 182с.
7. Айдарбекова А.А., Хакимжанова Г.Д. Обучение и воспитание детей с особыми образовательными потребностями в условиях массовой школы.- Алматы.-2001.- с.30.
8. Байтурсынова А.А. К вопросу об интегрированном обучении детей с ограниченными возможностями за рубежом // Вестник» КазНПУ имени Абая, серия «Специальная педагогика».- 2007.- №1 (10).- с. 57-65.
9. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии. – М., 1997. – 224 с.

Аннотация

Инклюзивное образование – потребность жизни

Л.Т. Исаева¹

¹Казахский государственный женский педагогический университет
(г.Алматы, Казахстан)

В статье анализируются мнения педагогов о включении детей с ограниченными возможностями в образовательный процесс школы. В современных условиях в Казахстане всесторонне рассмотрены проблемы открытия новых общественных организаций, охраняющих права детей с ограниченными возможностями, введения дополнений и изменений в законы об образовании, пути решения актуальных проблем, связанных с обучением детей с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: Инклюзия, особенный ребенок, дети с ограниченными возможностями.

Annotation

Inclusive education - need for life

L.T. Issayeva¹

¹Kazakh State Women's Teacher Training University
(c. Almaty, Kazakhstan)

The article analyzes the opinions of teachers on the inclusion of children with disabilities in the educational process of the school. In modern conditions in Kazakhstan problems of opening of the new public organizations protecting the rights of children with limited opportunities, introductions of additions and changes to laws on education, solutions of the current problems connected with training of children with limited opportunities are comprehensively considered.

Keywords: Inklyuziya, the special child, children with disabilities.

ӨНЕР ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ – ИСКУССТВО И КУЛЬТУРА - ART AND CULTURE

IRSTI 82.82-147

TRAINING AN APPRENTICE AND GETTING APPELLATION IN TURKEY'S AND KAZAKHSTAN'S MINSTRELSY TRADITION

Fatma AYAN¹

¹Mugla Sıtkı Kochman University
(Turkey, c. Mugla)

Annotation

One of the important subjects of Turkish folklore is the culture of minstrel and minstrelsy. Thanks to this culture, we can have large information about the feelings and thoughts of the society. Minstrels, who reflect the lifestyle, the density of feelings and thoughts of the society, became the translator of the community. Minstrelsy tradition, which spread across all the Turkic world, is our joint heritage and that of the world as well. This tradition is the present-day extension of the tradition of “Minstrel” in the history. The representatives of this tradition who are called minstrel in Turkey are called “jırav” and “akın” in Kazakhstan. In our study, apprentice-master relationship which is one of the basic elements of minstrelsy tradition and getting appellation tradition was analyzed comparatively in Turkish and Kazakh contexts, differences and similarities of the issue was attempted to be elicited.

Keywords: Minstrelsy tradition, apprentice-master relationship in Minstrelsy, getting appellation.

A significant part of the literary works of the Kazakh nation, who started to produce written literature just in the 19th century, is made up of oral literary products. For these people, who spent centuries producing oral literary works, the tradition of minstrelsy has become an indispensable part of their lives. Thus, the most prominent figures of the tradition of minstrelsy have grown up in the Kazakh geography and the most famous ones still live in Kazakhstan. In Turkey, on the other hand, the tradition of minstrelsy was very strong but in recent years, it has been mostly replaced by different cultural elements; as a result, it is not as popular as it was.

The first sources related to the Minstrelsy literature belong to the period between 1072 and 1729 which is called the period of manuscripts. Though it does not comply with the today's conception of compilation, detection and evaluation, the first information about this literature is seen in the works remaining from this period. Literary works such as Divan-ı Lügait-it Türk, Dede Korkut Book, Kutadgu Bilig, Keşfi'z-Zünun and Evliye Çelebi Seyahatnamesi are accepted as the most important sources of folk literature and folklore. (Günay 1993:9).

The tradition of minstrelsy which is called “jıravlık” in Kazakhstan has many similarities with the tradition of minstrelsy in Turkey. Some of these similarities are finding a factual or an imaginary lover, setting out a journey to find the lover or for some other reasons, types of doing their arts, starting to produce poems after seeing an extraordinary dream and their role in culture transfer (Şişman, 2002:69).

Representatives of the tradition of the minstrelsy style of poetry are grown up in Turkey by means of apprentice-master relationship. The apprentice is always on the service of his master; he travels with him from town to town and tries to learn by observing his master both the culture of the tradition and the art. Whenever he gets appellation, then he starts to perform his art on his own.

In the Kazakh tradition of minstrelsy, the master takes his apprentice wherever he goes. They go to festivals and weddings together. There is no school of this art. The candidate for the minstrel learns how to play Domra and the details of the art from his master. After his master has died, the apprentice takes his place or his master ratifies by telling “You have matured”. But this consent does not mean giving appellation because there is no appellation within the Kazakh folk poetry tradition. This tradition, which does not exist in the oral literature, appears in the written literature and is called “nickname”. As done by minstrels in the Anatolian poetry, jırav and

minstrels in Kazakh literature do not use their nickname in the last verse of the poem. Yet, there are some jiravs and minstrels using their nickname in the last verse (Şişman, 2002: 74).

Traditions, historical backgrounds, lifestyles of the Turkish people carried from the past to the present day have reached us through minstrels. In this tradition, master-apprentice relationship holds an important place.

Durbilmez expressed his opinions about this issue as follows: “One of the most important traditions that have survived for centuries in the literature of minstrelsy is the master-apprentice tradition. Apprentices generally mature to the extent their abilities allow next to his master. By tradition, apprentices need to be trained by his master to learn how to perform and the mastership in poetry. The young minstrel is expected to demonstrate perseverance. As a result of this perseverance, the apprentice gains the consent of his master to be in front of the public on his own. Minstrels maturing within the master-apprentice relationship first tells poems of his master; thus, they both try to imitate their masters and fulfils his duty of loyalty” (Durbilmez, 2004: 35-36).

In the master-apprentice relationship, the master accepts a young person who is interested in poetry and the musical instrument called Saz as an apprentice and takes him wherever he goes. The apprentice learns the secrets of playing this musical instrument, writing lyrics and music and bickering with another minstrel. Moreover, the master teaches the subtleties of his art, how to play the musical instrument well and telling improvised poems. After the death of his master, the apprentice performs his art first by telling the poems of his master and tries to make his master's name survive (Artun, 1997:46).

The most common method used for the training of the young minstrel is the apprenticeship. This training is built on the observation of the master. Therefore, the apprentice must be present in any place his master performs his art. The master who sees that the apprentice has reached a certain level allows him to play and say. He tries to improve his ability to say poem unprepared. The master-apprentice relationship is based on mutual respect and love; their existence is a source of pride for both of them (Düzgün, 2004:193-194).

A master minstrel is remembered for the apprentices he has trained; but, what about the apprentice? What does he do to be a minstrel and how does he start? First, in order to be an apprentice, the apprentice must select and know the master. This selection is made by the person himself, his father or his relative. The apprentice goes to a master who is loved and well known by the folk and says: "I want to be your apprentice". The master thoroughly examines the apprentice and subjects him to a kind of exam. The apprentice is not aware that he is being examined. The master asks him some questions. He looks at his face, eyes and analyzes how he sits and stands. The master gives his instrument, and if the apprentice immediately grasps the instrument, then the master does not think highly of him. If the apprentice does not accept the instrument by saying "How would I dare", then the master becomes contented and he passes the first exam. This young person is accepted as the apprentice but then the master listens to his voice and evaluates his ability to learn poems and songs. Thus, the master takes his apprentice wherever he goes. First, he teaches how to play the instrument. Then gradually he teaches him stories and poems to recite. The master sings these poems and songs in village weddings while playing his instrument. He makes the apprentice tell the stories he has taught and watches him growing.” (Heziyeva, 2010:85).

While being trained, the apprentice closely follows the life of the master. First he observes then he imitates and finally he starts to perform on his own. The place where the initial observations are made can be the house of the master, a village wedding, a village room where his master and another master confronts or village teahouses where almost any kind of activity can be performed. In such places, while the master is performing, the apprentice watches and learns. This process is analogous to the process in which a child learns the words of a foreign language without being subjected to any formal learning methods. This is a period in which an apprentice needs a master; therefore, the existence of a master is of a vital importance. The apprentice also listens to his master

and also other adults to learn. The apprentice can then reshape the formulas and themes that he has learned and while doing this he also enriches them (Balkaya, 2013:885).

The tradition of minstrelsy can be only learned through a training given by a master minstrel. For someone to be called a minstrel, he must abide by the tradition having developed throughout the ages. The most remarkable feature of the literature of minstrelsy is its allowing the integration of the tradition of minstrelsy and individual creativity. Its borders are drawn by the tradition and it is fed with individual creativity. The literature of minstrelsy has survived through this process in which a master trains an apprentice and this apprentice learns the stories and poems of his master and carries them to future generations (Artun, 1997:42-43).

The literature of minstrelsy is a literature of tradition. According to the tradition of minstrelsy, there are some pre-requisites to be fulfilled for an apprentice to be a minstrel:

“1. The apprentice should master the language and style of his master.

2. The topics handled by the apprentice should be in compliance with the topics handled by the master.

3. The apprentice should learn the stories told by the master, should know the speeches he makes well and adopt his rhymes (Yardımcı, 2008: 222).

The tradition of minstrelsy can be only learned through a training given by a master minstrel. It is a tradition to train apprentices in the tradition of minstrelsy as well as in all of the old artisan organizations that have formed in Anatolia. The master accepts a young person who is interested in poetry and the musical instrument called Saz as an apprentice and takes him wherever he goes. After the death of his master, the apprentice performs his art first by telling the poems of his master and tries to make his master's name survive. Or, a person who wants to be a minstrel is given as an apprentice to a master, which is called “kapılanma”. The master teaches the requirements of the tradition of minstrelsy, how to challenge other minstrels and tell stories, the rhymes and maqams. While traveling with his master, the apprentice also meets with other minstrels and learns from them as well. How long this period lasts depends on how talented the apprentice is. When the master becomes convinced that the apprentice is matured enough, he gives his consent for him to perform on his own (Artun, 2001:63-64).

Apprenticeship training is based on the apprentice's listening and watching his master while performing rather than transferring the theoretical information by the master to the apprentice. The apprentice tries to be present wherever the master practices his art. When necessary, he set off with him and takes part in fasıls and watches the behaviors of his master closely. The apprentice must pay great attention to how his master address people, how he tells his stories, how he reads his poems while playing the musical instrument, his musical instrument playing technique and the ways he follows while creating his melodies. Then, the master talks to the apprentice about his shortcomings and weak sides and explains what he should do. At a later stage he provides some opportunities for his apprentice to practice to contribute to the development of his ability of improvisation. The master-apprentice relationship is based on mutual respect and love. While the master feels the pride and enthusiasm of raising a colleague who will continue his own style, the apprentice feels the privilege of growing alongside a master who has proved himself (Artun, 2008:55).

When the master believes that the apprentice has mastered the art, that he can sing and play the musical instrument in meetings and that he can represent the traditions of minstrelsy, he gives him a musical instrument and says “It is time for you to go and seek for your livelihood”. With the consent he has received from his master, he sets off and carries what he has learned from his master to other regions and over time enriches his learning (Yardımcı, 2003:12-13).

The apprentice reaching a certain level of mastery in playing and singing is allowed to perform on his own. Then, he has the right to take part in fasıls and to compete with any minstrels in playing and singing (Özarslan, 2001:109).

Mahlas (appellation) is the nickname that the artist adopts in divan literature and in minstrelsy literature instead of using his own name in his works. Using mahlas in the tradition of minstrelsy is a tradition-dependent rule. The dictionary meaning of mahlas coming from the word “Halâs” is the place to be redeemed. It also means purity and sincerity. Instead of the word “Mahlas”, the word “Tapşırma” is also used. Tapşırma meaning introducing oneself and informing is included in the last verse of a poem (Kaya, 1994:83-84).

DilaverDüzgün states that a minstrel’s attaining an appellation occurs in three different ways: The most common way of attaining an appellation is its being given by the master. The second way is its being given by a sage seen in a dream. The third way is his selecting his own appellation (Düzgün, 2004:193).

Mahlas is the nickname that the artist adopts and substitutes for his name in divan literature and in the literature of minstrelsy. Using mahlas in the tradition of minstrelsy is a tradition-dependent rule. Mahlas is generally given by master minstrels and over time the real name of the minstrel is forgotten. Today, as the tradition of minstrelsy is weakened, minstrels select their own mahlas. Some minstrels have said that they attained their mahlas as a result of a dream and some of them have used their surnames as their mahlas (Artun, 2001:64-65).

According to a conception widely accepted in the tradition of minstrelsy, the attainment of mahlas occurs in three different ways 1) with the influence of a sheik or a sage 2) with the influence of masters or imams 3) they select their own mahlas. Appellation or mahlas is not peculiar to the literature of minstrelsy as it was used in the classical literature for centuries (Özarslan, 2001:118).

In the folk literature, mahlas is used in the last verse. In the language of minstrels, the name of it is “tapşırma”. Tapşırma means introducing oneself, informing and presenting (Kaya, 2010: 464).

Kaya defines how minstrels from the province of Sivas get their appellations:

“I. Appellations related to their names and surnames

A. Use of names as appellations

1. Use of the name as the appellation

2. Use of two names as the appellation

3. Using the name as the appellation by adding the affix of belongingness

B. Using the name as the appellation by adding an adjective to the front of the name

C. Using the name as the appellation by adding an adjective to the end of it

D. Use of the name or the surname as the appellation

E. Using the name or the surname as the appellation by adding an adjective

F. Use of the surname as the appellation

G. Using the surname as the appellation by bringing an adjective to the front of the surname

H. Using the surname as the appellation by bringing an adjective to the end of it

II. Appellations not based on names

A. Appellations bestowed by another person

1. Getting an appellation in a dream

2. Getting an appellation in the real life

3. Giving an appellation to a baby in the cradle

B. Appellations adopted by the minstrel himself

1. Getting an appellation under the influence of the environment

2. A minstrel’s accepting a word he likes as his appellation

C. Appellations whose sources are unknown

III. Minstrels not using an appellation

IV. Changing the appellation and using more than one appellation

A. Thinking to give up the first appellation

B. Using more than one appellation

C. Changing the appellation due to common use (Kaya, 1994:85-86).

Apprentice Training in the Kazakh Tradition of Minstrelsy

This tradition is based on the master-apprentice relationship in the whole Turkish world. The master-apprentice relationship is also present in “Bahşilik” tradition. In the Bahşilik tradition, the apprentice is not just an apprentice to the master but a son. The period in which the apprentice learns how to tell epics, the basic terms and how to play musical instruments covers the age of 12-18. The apprentice is accepted in the community after receiving consent from his master (Çınar, 1998: 64).

According to the tradition, the master-apprentice relationship is not limited to being only together during the telling of the epic. The master hosts the apprentice in his home, teaches him the art of telling legends and the apprentice helps him in house works and in the garden. The master thinking that the apprentice has reached a certain level of maturity makes him read some parts of legends and allow him to read some poems. The apprentice who is believed to have attained the competence of performing in front of the public on his own is given a musical instrument as a gift by his master indicating that he can work on his own as a master. It is thought that beliefs that contribute to the preservation of the execution environment are thought to be influential for this tradition to be handed down from generation to generation within the master-apprentice relationship. Extraordinary powers are believed to play an important role in the growth of minstrels. Altay Turks used to believe that the minstrel, who is called “kayçı” in their language, would be beaten by the hero of the story in his dream if he narrated the story erroneously. This type of belief is also seen in Kazakh traditions in Hakas’ “hayçıs” and in Kazakh “akıns” (Akyüz, 2011:17-18).

Some of the “akıns” are also trained within the master-apprentice tradition. A young akın becomes the master akın after receiving the blessing (bata) of a master akın. A young akın who is talented and interested in playing the musical instrument (domra) and reading poem wants help “bata” from a master akın or a soul of a dead akın. A young akın does not receive “bata” from only one master. Kazakh Turks are very interested in poetry and music. Children grown up in an environment full of music and poetry become apprentices when they become adolescents under the guidance of a master akın. The period of apprenticeship may last very long. Its length depends on the talent of the young akın. The young akın learns how to play domra, read poems, genealogical, historical and religious knowledge. When he is with his master, he challenges other young people from his nomad. The young akın gaining mastery in improvising poems, challenging others and playing domra wants “bata” from his master. If the master becomes convinced that his apprentice has matured enough, then he gives him “bata”. The master first challenges his apprentice to understand whether he has matured enough (Ergun, 2002: 107).

In his book, Ergun gives one example of the issue of receiving “bata” as follows: One of the famous figures becoming an akın after receiving “bata” from a master is CambılCabaev. Cambıl received “bata” from Süyinbay. When Cambıl was 15 years old, he went to Süyinbay and played domra and read poems and said that he wanted to receive “bata”. Before giving “bata”, he made some suggestions to Cambıl such as telling his own poems, not playing others’ poems. Then, he gave his “bata”. Cambıl was always respectful to his master giving him “bata” (Ergun, 2002: 107).

There is also master-apprentice relationship in the tradition of “cıravlık”. A person who wants to be a cırav becomes an apprentice to a master cırav. The length of apprenticeship depends on how talented the cırav candidate is. Whenever the candidate is believed to have mastered the required knowledge, his apprenticeship ends. This decision is made by the master cırav. The master cırav teaches the principles of “cır”, its topics, how to make their traditional musical instrument “qopuz” and legends about qopuz. The candidate thought to deserve to be a master is asked to make a qopuz by his master. The qopuz made by the apprentice himself is given to him by his master in a ceremony. Then he starts to play qopuz and sing songs and narrates legends (Çetin, 2003: 40-41).

Arıkan says the following about the schools of legend telling as a result of the master-apprenticeship relationship: As a result of master-apprentice relationship which is a very important process in oral tradition, almost all of the Turkish nomadic groups have formed various kinds of

schools of legend telling. The tradition which is called with the name of the master or with the name of the nomadic group to which the master belongs is called “school” (Arıkan, 2014: 69).

Conclusions

Comparing the Turkish and Kazakh traditions of minstrelsy, the current study concluded that though there are many similarities in terms of the master-apprentice relationship, there are some differences in terms of the tradition of giving appellation.

In Turkey, the tradition called “Âşık Tarzı” is named as “jıravlık and akınlık” in Kazakh culture. Though it is named as “âşıklık” and “jıravlık”, the origin of the tradition goes back to ozans (a kind of balladeer).

In both of the cultures, the representative is trained by a master, he is a carrier of the culture; these are the common sides of the tradition of minstrelsy in Turkey and Kazakhstan. In Turkey, the representatives of the tradition of minstrelsy are generally trained through the master-apprentice relationship. Whenever the apprentice gains an appellation from his master, he starts to perform his art on his own. In the Kazakh tradition of minstrelsy, the master takes his apprentice with him wherever he goes. They go to festivals, weddings together. After his master has died, the apprentice takes his place or his master ratifies by telling “You have matured” and he starts to perform his art on his own.

In the Turkish culture of minstrelsy, gaining an appellation is of great significance. Yet, in the Kazakh culture, the appellation is not used as it is used in Anatolia because in the Kazakh folk poetry tradition, there is no appellation. This tradition not existing in the oral literature is present in the written literature and it is called “nickname”. In addition, there is the concept of “tabşıрма” in the Kazakh folk literature. Not all jıravs and akıns use tabşıрма in the last verse of their poems unlike the minstrels in Anatolia. Yet, there are some jıravs and akıns using their nickname in the last verse of the poem.

References

1. AKYÜZ Çiğdem (2011) “Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/4 Fall, p.15-26, Turkey.
2. ARIKAN Metin (2014) *Başlangıçtan 20. Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları*, Ankara: Gece Kitaplığı
3. ARTUN Erman (1997) “Adana Âşıklık Geleneği Ve Âşık Fasılları”, *5.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, 1.Cilt, Ankara.
4. ARTUN Erman (2001) *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
5. ARTUN Erman (2008) *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
6. BALKAYA Adem (2013) “Mekân Poetikası Bağlamında Âşık Kahvehaneleri Ve Âşık Üzerinde Kimi Fonksiyonları” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, S. 881, Winter, Ankara.
7. ÇETİN Ayşe Yücel (2003) *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.
8. ÇINAR Ali Abbas (1998) “Türk Dünyası Âşıklık Geleneğinin Karşılaştırılması”, *Milli Folklor*, s.59-66.
9. DURBİLMEZ Bayram (2004) *Taşınarlı Halk Şâirleri*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
10. DÜZGÜN Dilaver (2004) “Âşık Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Editör: M. Öcal Oğuz, Ankara: Grafiker Yayınları.
11. ERGUN Metin (2002) *Kopuz Sarını*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
12. GÜNAY Umay (1993) *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara: Akçağ Yayınevi
13. HEZİYEVA Şerhiyye (2010) “Tarihi Süreç İçerisinde Âşıklık Ve Âşıklık Geleneği” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* Cilt: X Sayı:1 s:81-89.
14. KAYA Doğan (1994) *Sivas’ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
15. KAYA Doğan (2010) *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
16. ÖZARSLAN Metin (2001) *Erzurum Âşıklık Geleneği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
17. ŞİŞMAN Bekir (2002) “Türkiye Ve Kazakistan’da Yaşayan Âşıklık Geleneğinin Değişmeyen Unsurlar Açısından Karşılaştırılması” *Milli Folklor* s.54 s.68-74
18. YARDIMCI Mehmet (2003) *Âşık Edebiyatı Araştırmaları*, İzmir: Ürün Yayınları.
19. YARDIMCI Mehmet (2008) *Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri*, Ankara: Ürün Yayınları.

Аннотация

**Түркия мен қазақстандағы жыраулар дәстүріндегі шәкірт тәрбиелеу және лақап атқою
Фатма Аян**

Магистр, аға оқытушы

Мугла Сыткы Кочман университеті

(Туркия, Мугла қаласы)

Түркілердің халық әдебиетінде негізгі мәселелерден бірі жырау және жыраулар мәдениеті болып табылады. Осы мәдениеттің негізінде қоғамның ой өрісі және ішкі жан дүниесі туралы ауқымды ақпарат ала аламыз. Қоғамның өмір сүру салтын, ой-өріс және ішкі жан дүниесін көрсететін жыраулар осы жағынан алып қарағанда халықтың ойын жеткізуші іспетті болған. Түркі әлеміне таралған жыраулар дәстүрі ортақ мәдениетіміздің ортақ мұрамыздың ең көркем қазыналарынан бірі. Бұл дәстүр тарихта жыраулар дәстүрінің қазіргі жалғасы болып табылады. Түркияда «ашык» деп аталынатын бұл дәстүрдің өкілдерін Қазақстанда «жырау» және «акын» деп атаған. Мақаламызда Қазақстан мен Түркиядағы жыраулар дәстүрінің негізгі мүшелерінің бірі болып табылатын ұстаз-шәкірт арасындағы қарым-қатынас және лақап ат беру дәстүрі салыстырмалы түрде зерттеле отырып ұқсастықтары мен ерекшеліктері анықталады.

Тірек сөздер: Жыраулар дәстүрі, жыраулар арасындағы ұстаз бен шәкіртбайланысы, лақап ат қою.

Аннотация

**Воспитание учеников и употребление прозвищ в традициях сказителей в Казахстане и Турции
Фатма Аян**

Магистр, старший преподаватель

Университет Мугла Сыткы Кочман

(Туркия, г. Мугла)

Одним из главных вопросов тюркской народной литературы является культура сказителей. На основе этой культуры мы можем получить обширную информацию о мышлении и внутреннем мире общества. Сказитель отражает образ жизни общества, его мышление и его внутренний мир. Традиция сказителей, распространенная в тюркском мире, является одним из самых красивых сокровищ нашего общего наследия. Эта традиция является современным продолжением традиции сказителей в истории. В Турции представители этой традиции, известные как «aşık», в Казахстане называются «жырау» или «акын». В статье указаны сходства и особенности сопоставления традиций и взаимоотношений между наставником и учеником в традиции сказителей в Казахстане и Турции.

Ключевые слова: традиция сказителей, отношения наставника и ученика, прозвище.

Басуға 17.08.2017 ж. қол қойылды. Пішімі 60x84 ¹/₈

Офсеттік қағаз. Компьютерлік терілім.

Әріп түрі «Times New Roman» Riso басылымы.

Шартты баспа табағы 24,5

Таралымы 300 дана.

Тапсырыс № 118

«Қыздар университеті» баспасы.

050000, Алматы Гоголь көшесі, 116 үй